

HOLMI

XXVII. évfolyam 6. szám

2014. június

Alapító főszerkesztő: Réz Pál,
szerkeszti: Várady Szabolcs (megbízott főszerkesztő, vers), Radnóti Sándor (bírálat,
értekező próza), Závada Pál (széppróza), Szalai Júlia, Voszka Éva

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László,
Ludassy Mária, Nádasdy Ádám, Rakovszky Zsuzsa.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Dávidházi Péter*: „Hogy miket tud, ez a Sekszpír Villiam”.
Tisztelgés a 450 éve született
drámaíró előtt • 627
- Gergely Ágnes*: Orfeu Negro • 630
- Schreiner Dénes*: Mozdulatlanságművészet • 636
- Parti Nagy Lajos*: A teremőrnő • 643
- Imre Flóra*: Pogány hálaadás • 648
Cosmata • 648
- Karádi Márton*: A felejtés lehetőségei • 649
Kép ébredés előtti fényben • 650
- Zoltán Gábor*: A szent ház • 651
Szlavko • 662
- Lackfi János*: Egészségedre, Sándor! • 671
- Tózsér Árpád*: Boszorkányhétfő • 673
A pipázó bicikli • 674
- Kisbali László*: Az ízlésfogalom apóriái: La Rochefoucauld
(Közéleti Szécsényi Endre) • 675
- François de la Rochefoucauld*: Az ízlésekről (Kisbali László és Somlyó Bálint
fordítása) • 682
- François Rabelais*: Gargantua
Az olvasóhoz • 683
Egy régi síremlékben talált
maradandó sületlenségek (Imreh András
fordításai) • 683
- Joannes Honterus*: Cosmographia (Brassó, 1542)
(Részlet a IV. könyvből)
(Magyar László András fordítása) • 687
- Hans Sachs*: Eulenspiegel végrendelete • 689
A buja nő három kakasa (Mann Lajos
fordításai) • 691

- Christian Morgenstern*: Bitódalok (*Részletek*)
 A halászhál és a vízár • 693
 A teknőnős • 693
 Sirálydal (*Györe Gabriella fordításai*) • 694
- Fekete Ádám*: Fanyar nappalok a tokhaltapétás szobában • 694
- Lócsei Péter*: Jékely levelei elé • 695
- „Mindkettőtöknek csók, ölelés Zsolitól” (I). Jékely Zoltán levelei Pasteiner Évának és Takács Jenőnek (*Közreadja Lócsei Péter*) • 700
- Radics Viktória*: Csillogó faágak a sötétben. Gyöngéd esszé a depresszióról • 712
- Jassó Judit*: A dadogók • 721
 Hallgass meg • 722
 Tedeum • 722
- Kurdi Imre*: Ahol lennie kellene, ott • 723
 Előbb még • 723

FIGYELŐ

- Visy Beatrix*: Egy talált tárgy hatványra emelése (Závada Pál: Természetes fény) • 724
- Sántha József*: Kibeszélhetetlen évek (Bán Zoltán András: Keserű) • 730
- Balogh Tamás*: Előhívás (A. F. Th. van der Heijden: Tonio. Rekviemregény) • 734
- Patkós András*: A szovjet tudomány fogoly arisztokratái (Hargittai István: Eltemetett dicsőség. Hogyan tették a szovjet tudósok szuperhatalommá a Szovjetuniót) • 737
- Marosi Ernő*: Széphelyi Frankl György (1949–2014) • 742

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
 Levél cím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
 Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
 Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág
 Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
 Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
 (Bp. VIII., Orczy tér 1. Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp. 1900)
 További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
 Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
 Előfizetési díj fél évre 4980, egy évre 9960 forint, külföldön 60, illetve 120 euró
 Tördelte: Kardos Gábor. Nyomtatta az ADU PRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

A HOLMI honlapja: www.holmi.org

ISSN 0865-2864

Dávidházi Péter

„HOGY MIKET TUD, EZ A SEKSZPÍR VILLIAM”

Tisztelgés a 450 éve született drámaíró előtt*

A IV. HENRIK második részében, a 4. felvonás vége felé Henrik király alétan fekszik ágyán. Csöndet parancsol a körülötte állóknak, csak a szomszéd szobából tompán átszűrődő zenét tudja elviselni. Feje mellé, a párnára helyezett koronáját, beesett szemét lehunyja, csakhamar elszunnyad. Ekkor lép be fia, a trónörökös Henrik walesi herceg, a többiek szétszélednek. Az ifjú feszeng, kicsit téblábol, elmond egy fennkölt monológot a koronával járó súlyos felelősségről, majd úgy látván, hogy apja száján egy pihe sem rebben, azt hiszi, már elhunyt, ezért ékesszóló fejtegetésbe kezd arról, hogy mennyire szívből jövően és mélyen fogja meggyászolni őt. Ezenközben magához veszi a koronát, fejére teszi, s így vonul el apját megsiratni. A király felébred, látja a korona hült helyét, fiáért küld. A herceg sietve jön, s magyarázatképpen annyit mond, „*Nem gondoltam, hogy még beszélni hallak*”. Erre a király hosszú korholó tanításba fog, mely egy kísérteties mondattal kezdődik: „*Thy wish was, Harry, father to that thought*”, Vas István fordításában „*Vágyad volt gondolatod apja, Harry*”.

A mondat s az egész jelenet akár esettanulmánynak is beillik. Mélyen bevilágít az apa-fiú viszony és a felnőtté válás bonyodalmaiba, a trónutódlás problémáiba, sőt abba a kérdésbe, hogy vágyaink miként irányítják gondolatainkat. Ha Shakespeare nem 1564-ben, 450 évvel ezelőtt született volna, s nem 1616-ban, lassan 400 évvel ezelőtt halt volna meg, hanem mondjuk valamikor a XX. század elején írta volna műveit, a szakirodalomban nyilván rengeteg filológusi tinta folyt volna már el azt kiderítendő, hogy a dráma megírása előtt olvasta-e a pszichoanalízis fő műveit az úgynevezett tudatalatti szerepéről. Pedig itt nem is ez a lélektani tudás a leginkább figyelemre méltó, hisz a vágy szülte gondolat felismerése önmagában aligha számíthatott már újdonságnak; vágy és gondolat összefüggését mint régi közhelyet mindmáig közmondások hirdetik, sőt több nyelvnek szava is van rá: wishful thinking, Wunschdenken. Sokkal inkább az a bámulatos, hogy egy igazi, fáradságosan és fárastóan tudományos esettanulmányhoz képest ez a kis mondat s a jelenet egésze milyen tömören, elegánsan és keresetlenül, mennyire a szereplők jelleméhez és adott helyzetéhez illően és mennyi kedves humorral sejteti mindazt, ami itt egyszerre több szinten lejátszódik. Mennyi mindenhez kellett értenie annak, aki ezt így meg tudta írni: az apa-fiú kapcsolat lélektanához, a királyi dinasztia történelméhez, a cselekmény- és jelenetformálás dramaturgiájához s a drámai nyelv poétikájához. Cseh Tamás és Bereményi Géza dalában (DAL A RAVASZDI SHAKESPEARE WILLIAMRÓL, 1981) a végső refrén előtti zárósortok bámulata úgy tör át a szöveg egészének iróniáján és öniróniáján, hogy ma ezen a születésnapon érvényesebb, mint valaha: „*Mi itt állunk és a szánk nyitva van, / Hogy miket tud, ez a Sekszpír Villiam!*”

* Emlékbeszédként elhangzott a Shakespeare 450. születésnapjára rendezett gálán, az Uránia Nemzeti Filmszínházban 2014. április 23-án.

Hogy miket tud – de tényleg, miket is kell tudnia? Platón *ION* című dialógusán egyik fő témaként vonul végig a dilemma, hogy elvárható-e a megfelelő szakismeret a költészet állításaitól, s mennyiben lehet követelmény. Szókratész kaján elégtétellel bizonygatja vitapartnerének, hogy a különböző foglalkozások szakemberei (matematikus, orvos, kocsihajtó, ácsmester, kormányos) jobban tudják a saját dolgukat, mint a költő vagy rapszódosz, akik műveikben hitelesen meg akarják jeleníteni őket. Arisztotelész (éppen Platón vádjával szemben védve a költészetet) járulékos dolognak, nem lényegbe vágónak s ezért kisebb hibának tartotta költői műben a szaktárgyi (például orvostudományi) tévedést, mint a művészi ábrázolás benső fogatkozásait, de ő is számon tartotta, hogy a költőnek saját költői mesterségén kívül másféle szakismeretekre is bőven szüksége lehet. Ezek a réges-régi felismerések különösen igazak egy drámaíró esetében, hiszen neki a különböző tudásvilágú szereplőket meg is kell szólaltatnia. Szerencsére nem kell szó szerint igaznak lennie, amit egyik-másik szereplője a maga mestersége alapján állít, csak az adott pillanatban hihetőnek. Amikor Hamlet megkérdezi, meddig marad épen az eltemetett halott, szívesen és nevetve hisszük el a sírásó szakértői választát, hogy általában nyolc vagy kilenc esztendeig, s a cserzővarga kilencig. Így van-e vagy sem, azonnal érteni véljük a különbségtétel logikáját, majd élvezzük a sírásó tüzetes szakmai magyarázatát a cserzővarga bőrének impregnálásáról. Eközben a morbid humorú kis szóváltás észrevétlenül előkészít bennünket a következőre, melyben a herceg egykor szeretett Yorickjának előkerülő koponyája már filozofikusabb következtésekre ad alkalmat.

Számos jelenet, amelyeket Shakespeare drámáiban látva vagy olvasva könnyed epizódnak hittünk, később életünk egy-egy történelmi fordulóján egyszer csak mélyebb jelentéseket, megvilágító erejű magyarázatokat kínál. Amikor Hamlet arról győzködi Poloniust, hogy a felhőt először tevének, majd menyétnek, végül cethalnak lássa, akkor ezt első hallásra még vélhetjük csupán a herceg csipkelődő szeszélyének. Később azonban eszünkbe juthatnak erről az egymást követő kormányok által sebtében kicserélt utcatáblák megváltoztatott nevei vagy a rendre másként értékelendő és ezért másként nevezendő történelmi események, a kényszerű szemléletváltás és átnevezés megannyi szimbolikus hatalmi aktusaként, amelyeket a megalázott közember nyilván épp olyan óvatosan vesz tudomásul, s a lelke mélyén talán épp olyan kevésbé tud elhinni, mint a látszólag készségesen egyetértő Polonius. Igyekszik kitalálni, milyen érvek szólhattak az átnevezések mellett, az igazi véleményét azonban, ha még van neki, gondosan megtartja magának.

Jó érzés régi szövegeket olvasva tapasztalni, hogy előttünk már hány nemzedék gondolkozott Shakespeare műveinek világán. A költő négy és fél évszázada született, de a XVIII. század utolsó harmada óta, amikor elkezdődött műveinek meghonosítása a magyar kultúrában, drámái és költeményei immár mintegy két és fél évszázadon át foglalkoztatják a színészeket, nézőket, olvasókat, tanárokat és diákokat. Ezáltal magunkról is el kellett töprengenünk, férfiaknak és nőknek egyaránt. Például Lady Macbeth színpadi megformálásához már 1830-ban azon gondolkodtak, hogy vajon lehetséges-e ilyen asszony egyáltalán. A kérdést Döbrentei Gábor mint a darab fordítója azért tartotta fontosnak, „mert a színjátksóné a maga jó érzésénél fogva annyira megrázkódtathatik a belétanulásai alatt, hogy oly asszonyi karaktert lehetetlennek tart, hanem természetin kívül valónak nézi, s a természetin túl járdalva játszodja, pedig azzal csak elrontaná”. Döbrentei végül nemcsak a történelem egykori példáira, hanem saját eleven tapasztalataira is hivatkozva úgy dönt, hogy „ámbár az asszonyi nem közönségesen szelídebb a férfínál, de mikor ama közül egy

kiválik, az a legvadabb férfin is kitesz dühösségével, bosszúállásával. A férfi haragja irtózatosan gázol egyszerre, az asszonyé lassan gyötör [...]”. S ahogy az ilyen színreviteli kérdéseknél azon kellett elgondolkozni, hogyan játssza el szerepét a színész vagy színésznő, az elmúlt két és fél évszázadban Shakespeare darabjainak abban is nagy részük volt, hogy megtanultuk a színházi néző szintén nem magától értetődő szerepét. Az 1840-es években egy-egy előadás másnapján a színikritikusok nemcsak a karzaton hangoskodókat próbálták utólag rendre szoktatni, hanem például azért korholták a közönséget, hogy nem egyszerre sir és nevet, nem egészen tudja, mikor kell búsulni, mikor örülni, pedig, lám, Bécsben vagy Párizsban a közönség már egy emberként él, érez, lélegzik az előadás folyamán. Tanulni kellett ezt is, mint a színházi viselkedés egész kultúráját, majd egyes előfeltevéseit az idők szavát követve esetenként újratanulni. Arany Jánosnak 1860-ban számot kellett vetnie azzal, hogy A VELENCEI KALMÁR-t már számos kritikus sem tudta vígjátéknak látni, aminek Shakespeare idejében számított, amikor is még Shylock végső büntetése „*az akkori zsidó-gyűlölő fogalmak szerint nem tartott nagyobbak komikai bűnhődésnél*”. Más dráma esetében később egy-egy újfajta rendezői koncepció és színészi játék okozhatott feltűnő változást egy-egy előadás nézőtéri fogadtatásában; akár még aktuálpolitikai és bonyolult társadalomlélektani okai is lehettek, hogy 1973-ban a Madách Színház Ádám Ottó rendezte OTHELLO-előadásain a közönség érdeklődése, sőt rokonszenve látványosan Jago (Husztai Péter) felé fordult a címszereplő (Bessenyei Ferenc) helyett. Shakespeare gyakran ráébreszt, hogy nem is olyan egyszerű megértenünk, mikor sírunk vagy nevetünk a színházban.

Végül gondoljuk meg, hogy az elmúlt évszázadok folyamán ez a drámaíró hány költői művet ihletett, a magyar irodalomban éppúgy, mint külföldön. Az utóbbiak közül az egyiket, Robert Nye THE LATE MR SHAKESPEARE című regényét Bényei Tamás avatott fordításában (A NÉHAI MR. SHAKESPEARE) éppen a mai ünnepen mutatták be nálunk. S persze sok magyar szerzőt idézhetnék Kisfaludy Sándortól egészen Tandori Dezsőig, de hadd zárjam egy nekem különösen kedves példával. Ezt a verset harminc évvel ezelőtt publikálta első kötetében egy akkor fiatal költő, Nádasy Ádám, aki azóta Shakespeare egyik legkiválóbb fordítója és a Magyar Shakespeare Bizottság elnöke lett.

OBERON KÖPENYT VESZ

*Kövek fölött, és fényes gömbölyű
gyökér fölött Oberon hazaszáll.
Nem mer kerülni: egy-két napja, hogy
trónjára ült, s az erdő némelyik
zugában élhet holmi faun, aki
nem respektálja türkiz köpenyét.
Már többször eltűnt s újra megjelent:
attól király, hogy ő láthatja csak,
mi fogja egybe napjait. Szívét
és arcát dresszírozza: sokadik
kemény szavát kövesse csak mosoly.
Komolykodik, titokzatoskodik,
évődne is, ha volna apja még.*

Eddig a vers. Első hallásra talán azt hihetnénk, hogy itt maga Oberon jön csak Shakespeare-től, a SZENTIVÁNÉJI ÁLOM tündérkirálya. Pedig az utolsó sor, „*évődne is, ha volna apja még*”, ugyanarra a lélektani összefüggésre utal, mint a beszédem elején felidézett szóváltás IV. Henrik király és az ifjú trónörökös között. Vagyis hogy a fiú napjai addig könnyűek, ő maga addig évődhet, addig tud a felelőtlenségig szabadon viselkedni, amíg van kinek szót fogadnia, s főleg van ki ellen lázadnia. Ha már nincs, ha már át kell vennie a hatalmat, akkor rászakad a felelősség teljes súlya, s már vigyáznia kell. A magyar színházi világ azért is játszhat szabadon, mert van egy meghonosított Shakespeare-je, aki olyan sokat tudott mesterségéből, hogy darabjainak egy-egy sikerült előadása végén akár át is engedheti meghajló utódainak a maga elvitathatatlan koronáját. Mi meg komolykodhatunk, titokzatoskodhatunk, sőt évődhetünk.

Gergely Ágnes

ORFEU NEGRO*

1

A lépcső fordul, a beton enged,
önkívületet hord az álom.
Évtizedek múltán földeregett
az a halál a karneválon.
Kit értesítsünk, kérdik a mentők.
Az eszmélet kidob egy nevet.
A lányt a táncoló tömegeből
nézi egy álarcos szörnyeteg.
Véres a kéz, az orr és a homlok.
Jönnek, de nem tudom, ki jön el.
Eurydike, rohanj! kapaszkodj!
Egyetlen villanydrót van közel –
és úgy maradt, mély álomba esvén,
helyettem halt meg azon az estén.

2

Helyettem halt meg azon az estén,
körülottem felzúg a tömeg.
Az ég legördül kreol testén,

* A Marcel Camus rendezte brazil–francia–olasz film 1959-ben készült. 1962-ben mutatták be Magyarországon.

a villanydrót fölébe sistereg.
Ki tudta róla: vakon szerelmes?
A zsigeri szerelem üdvözít.
A gonosz erő sosem kegyelmez:
hajnaltól éjfélig üldözik.
Kergetik együtt az álmaival,
az a vétke, hogy vágya testet ölt,
fenn, ahol havasok kürtje rivall,
lenn, ahol hullámot becéz a föld,
a hegyek fölött, a Dél keresztjén –
és úgy maradt, mély álomba esvén.

3

És úgy maradt, mély álomba esvén,
a kikötő vele álmodik.
Az átfestett hajón ég a festék,
a pálma kinyújtja ágait,
a parton a főveny megcsikordul,
még messzire jár a fürgeteg,
itt dob szól, lant zeng, harang kolompol,
és táncol az álmodó tömeg,
s a habok ott lenn, a mély öbölben
dajkálják a villámló éveket,
és az öngyilkosok elgyötörten
lesik a merev fedélzetet,
egy álombeli kéz lesz majd a jel –
egyetlen villanydrót van közel.

4

Egyetlen villanydrót van közel,
egyetlen sokkoló pillanat.
De ha el kell mennem tőled, el,
inkább ott lennék a híd alatt,
ahol a percnyi fulladás hite
nem jelent kiszámított ütést,
megütnek, édes Eurydike,
s én nem döfhetek magamba kést,
s te nem foghatod meg a kezemet,
hogy Orpheust elérje a sokk,
hogy végre magamba égesselek,
ahogy a fényt a katedrálisok,
s a földön sikolt egy béna asszony:
Eurydike, rohanj! kapaszkodj!

5

Eurydike, rohanj! kapaszkodj!
A villanydrót az égre mered,
a gonosz ledobja azt a maszkot,
hogy végigpásztázza végzetedet,
de nincs idő, nyílik a börtön,
odakinn tündöklő szivárvány
hosszú hajadra leng, s az ördög
tombol a perifériáján,
s az óceán pohár vizében
leked megfürdik, ott a kendő,
a tükör előtt tompa fények,
iszkol a bűn, az eredendő,
ó, angyal, hívlak, angyal, jövel –
jönnek, de nem tudom, ki jön el.

6

Jönnek, de nem tudom, ki jön el,
aki nem visel semmi álcát,
míg álombeli kéz lesz a jel –
hogymérjem fel valóságát?
Lakott-e kristálypalotában,
ahol az angyali szárny alatt,
a szelíd nappali ragyogásban
vad éjszakák gunnyasztanak?
S a testesült ideiglenesség,
az álomba táncolt kikötő
milyen keretbe áll, hogy testét
megőrizze a felkent Idő?
És hol a jel, a biztosnak mondott?
Véres a kéz, az orr és a homlok.

7

Véres a kéz, az orr és a homlok.
Véres a kezelő, a kabát.
A jobb s bal orcán lila foltok,
dudorok a bal homlokon át,
véres a jobb kar, fel, könyékig,
a szemrés keskeny, akár a tőr,
véres a föld a lépcső tövéig,
véres a ház is a fal felől –
mire volt jó ez? kinek jó ez?
kit juttat előbbre ennyi vér?

kitől kell tanulni még a mórest?
minek? és meddig? és mennyiért?
S azt az ütni képtelen kezét
nézi egy álarcos szörnyeteg.

8

Nézi egy álarcos szörnyeteg
mindazt, mit nemcsak a szörnyek látnak.
Az újra ordítózó tömeget,
felvonulását az alvilágnak,
a kocsmából tóduló nagyapák
*T-shirt*be rongyolt unokáit,
vad zászlók kirajzó rohamát,
csak szétverni mindent, ami számít,
ami arány és ami mérték,
aki alkot és aki hallgat,
ami hagyomány, ami érték,
ahogy szétverték a forradalmat.
És kiszemelik, míg sorsa eldől,
a lányt a táncoló tömegeből.

9

A lányt a táncoló tömegeből
már századok óta figyelik.
Büszke szarvas a tölgyfaerdőn –
előlép a szellemi elit
a félhomályból, és rezzenetlen
az útra néz, az égre néz fel,
és áll növekvő fénykörökben,
aztán a csendbe visszalépdél,
így él ma is, magánya rávall,
táncolni tud, fecsegni átall,
Virgil, Shakespeare, Csehov szavával,
egy férfiember sóhajával –
ki ő, firtatják a házmesterek.
Az eszmélet kidob egy nevet.

10

Az eszmélet kidob egy nevet,
kapaszkodnál belé örökre.
Hús-vér alakját nem ismered,
lépj mondakörből mondakörbe,

Fáraó kocsiján ott az ős had,
a tenger ismét összecsapna,
Dániel falán az égi jóslat,
s a verem mélye nem lesz csapda,
a Kereszt fölött az ígélet:
velem leszel a Paradicsomban,
Philemon nem fél Baucis végett,
az egyik érzi, a másik hol van,
s Aeneas tudja, élete eltört –
Kit értesítsünk, kérdik a mentők.

11

Kit értesítsünk, kérdik a mentők,
anyját? apját? vagy testvéreit?
Anyám meghalt, apámat megölték,
minden szerelmem odaát lakik.
Otthonom elvitte a bomba,
hazámat a hamis jelszavak,
a tetőt, mielőtt beomolna,
guanó borítja és salak.
Mit szólna ehhez József Attila?
Megviselné-e az ital Adyt?
Őket is bemocskolják a ritka
percben, mely nekik még megadatik.
S Tersánszky átkát pengeti Kháron –
az a halál a karneválon.

12

Az a halál a karneválon,
a tűzhalál, az elektrosokk.
Michelangelo gondolt-e rá, hogy
a Mediciek is gyilkosok?
A serpenyőben véres bánat,
a másokban a márvány tökély,
egyenlít-e a bűnbocsánat,
ha mind a kettő az égig ér?
S ha a gyilkosság merő halál csak,
s körülötte dül a karnevál,
azért jöttél, hogy megbocsáthasd
a vétket, ahogy az írva áll?
Azt hitted, túléled, elfelejtetted.
Évtizedek múltán földeregett.

13

Évtizedek múltán földerengett
 minden lapályba süppedt emlék.
 Terméskövet álmodsz és cementet,
 iszapot terem a folyómellék,
 jár a malom, öntik a búzát,
 izzadt falú a borszagú pince,
 a fiúk a latin tételt nyúzzák,
 reng a várudvar vaskilincse,
 a *post molestam senectutem*
 nem tehet kárt, az ég hatalmas,
 a pályát nem adod fel úgysem,
 védj magad, mint az anyafarkas –
 lesz-e ott valaki, aki várjon?
 Önkívületet hord az álom.

14

Önkívületet hord az álom,
 közelebb lép a fürgeteg.
 Az öngyilkosok a lapályon
 nem dönthetnek Isten helyett.
 Az álombeli kéz nincs semerre,
 más jelek buknak elő, de későn.
 Se betegség, se balszerencse:
 a gonosz bolyong fenn a lépcsőn.
 Eurydikét Orpheustól
 ő tépi el végleg, ez a dolga.
 A világ egyszer belepusztul,
 s ő nem tér vissza a pokolba.
 Messze, fenn angyalok lebegnek –
 a lépcső fordul, a beton enged.

15

A lépcső fordul, a beton enged,
 önkívületet hord az álom.
 Évtizedek múltán földerengett
 az a halál a karneválon.
 Kit értesítsünk, kérdik a mentők.
 Az eszmélet kidob egy nevet.
 A lányt a táncoló tömegből
 nézi egy álarcos szörnyeteg.

Véres a kéz, az orr és a homlok.
Jönnek, de nem tudom, ki jön el.
Eurydike, rohanj! kapaszkodj!
Egyetlen villanydrót van közel!
És úgy maradt, mély álomba esvén –
helyettem halt meg azon az estén.

2013. október – 2014. április

Schreiner Dénes

MOZDULATLANSÁGMŰVÉSZET

„De arcokat nem lehet összeadni.”

(Albert Camus)

Az utóbbi hetekben mindenki ámulatára újra felbukkanó öregember a mutatványosoknak ahhoz a fajtájához tartozott, akik forgalmas helyeken, köztereken, hidakon és alujárókban jelennek meg kis ponyvájukkal, leterítik a földre, ráhelyezik a hordozható sámlikat, összecsuksukható kempingszékeket, majd felvesznek egy lehetetlen pózt, és abba belemerevedve ülnek vagy állnak órákig mozdulatlanul a járókelők meghökkenett tekintetétől kísérve. Némelyik megszánja őket, pénzt dob perselyükbe, melyet kitesznek maguk elé, legyen az sildes sapka, levágott tetejű műanyag flakon vagy agyonhasznált kartondoboz. Ekkor hirtelen megmozdulnak, hogy a bámészkodó gyerekek ijedten visítsanak fel mellettük, majd másik pózba dermednek, s úgy maradnak a továbbiakban.

Ám van, még hozzá a magasabb szintű művészet képviselői közül, aki még ekkor sem mozdul meg, ő a pénzt nem elismerésnek tekinti, amit a kiállt gyötrelmekért kap, hanem biztatásnak, legyen továbbra is mozdulatlan, ameddig csak bír. Láttunk már a városban olyanokat, akik egy teljes napig nem moccantak meg, mivel időről időre csörrent az apró, s ez folytatásra bírta őket. Egy helyben, étlen-szomjan, cigarettáról és egyéb luxusról nem beszélve, ráadásul a szükségüket sem végezheték el.

Ezek a mutatványosok, akiket bizvást hívhatunk a mozdulathiány mestereinek, egyfajta mozdulatlanságművészeknek, igen gyakran komoly jelmezekben lépnek fel, kikölcsönzött vagy jobb híján maguk tervezte és varrta maskarádékban, s hozzá csalóka álarcokban, netán arcukat a felismerhetetlenségig elmaszkírozva. Úgy néznek ki, mint ha bábuk, próbababák lennének, vagy felhúzzható szerkezetek, gépek, melyekben nincs élet. Mozdulatlanul merednek ránk fehérre meszelt képükre fagyott torz vigyorral, máskor komoly ábrázattal, bús képpel, melyet a feketével odafestett könnyecseppek mutatnak, akár csak a szomorú bohócoknál a cirkuszban.

De akad közöttük néhány, aki még tovább merészkedik. Szobornak álcázza magát, mely ott áll a mit sem sejtő emberek között, akár egy kiállítási tárgy, panoptikumi kel-

lék, viaszból gyúrt emberi test. A járókelők nem győzik kerülgetni a forgalmas helyeken, néha szórakozottságukban meglöklik, arrébb taszajtják mit sem sejtve. Vagy éppenséggel grimaszolnak előtte, nagyokat ásítva, sírva-nevetgélve cukkolják, hátha átragad rá, de ő hősieken tűri a megpróbáltatásokat, és rezzenéstelen arccal tovább bámul a semmibe. Ők az úgynevezett szoboremberek, a mozdulatlanságművészet nagyjai.

Ezek meglepő leleményességről tanúbizonyságot téve a legkülönbözőbb figurákat vesznek fel, ki-ki a fantáziája szerint. A kezdők Messit, Ronaldót, Maradonát alakítják, a régi vágásúak Cruyffot, Pelét, Puskást vagy egyenesen a Karikalábú Slózit, kinek kapáslövésre lendülő lábára soha nem érkezik meg a szélről beadott labda. Esetleg revolvvert szorongatnak, akárcsak Robert De Niro, Marlon Brando vagy Humphrey Bogart, szájuk sarkából cigaretta lóg, de műanyag játék pisztolyuk végül mégsem sül el. De láthatunk néhány Sophia Lorent, Lollobrigidát és Maria Callast is, amint peckesen vonulnak végig a nápolyi vagy athéni sikátorokban, suhancok füttyögnek utánuk szemtelenül. Akadnak aztán, akik leállnak valamelyik igencsak frekventált helyen, hajuk belőve, miként Chuck Berryé és Elvis Presley-é, rongylábuk mintha táncra perdülne, hogy aztán a feszültséggel teli csendben, mit a nyüzsgő tömeg morajlása sem bír elnyomni, egyáltalán ne hangozzék fel a várva várt rock and roll dallama.

A haladóbbak párokba rendeződnek, és ügyes kis performance-t adnak elő a mozdulatlanság megszállottjainak. Van köztük csókolózó szerelmespár, majdnemhogy összeérő ajkukon egy hajszálvékony papírlapot sem lehetne áthúzni, de a csók csak nem csattan el, bárhogy provokálják is őket a körülöttük ácsorgó bitangok. Mások pofozkodást mímelnek, kocsmai csetepatét, ám a kilendülő tenyerek és öklök a másik orra előtt néhány milliméterre megállva lebegnek a levegőben, anélkül, hogy valaha is célhoz érnének. Ismét mások autózást színlelnek, egyikük a volánnál, a másik az anyósülésen, hogy a láthatatlan járgányban, mely szemlátomást alig bírja bevenni a kanyart, szüntelenül az ellenkező oldalra dőljenek.

Különös élőképek ezek, a mozdulatlanság pantomimjei, soha el nem kezdett, soha be nem fejezett mozdulatok.

A közönség hol így, hol úgy reagál, már ha van egyáltalán. Mert a dolog sajátos mivoltából következően a produkciók minősége és a nézősereg létszáma semmilyen érthető viszonyban nem áll egymással. Néha egy-egy silányabb előadás is nagy tapsot arat, míg sokszor a zseniálist kíséri a legnagyobb érdektelenség. A közterek és aluljárók átmenő forgalma olykor meg sem áll, hömpölyög tovább, semmibe véve a középben mereven álló alakokat. Ők persze szemük sarkából mindent látnak, s ha látszólag nem övezi őket kitartó figyelem, igyeksenek észrevétlenül lazítani egy kicsit. Megfeszülő izmok, remegő térdek, fáradó inak, kattogó porcok és ropogó csontok árulkodnak a szoboremberek élő mivoltáról, gyors, rövid pislogások, szemrebbenések, halk szuszogások, diszkrét sóhajok. A rutintalanabba időnként köhécselni, krákogni kezd a kibírhatatlan koszban, füstben és koromban, rájön a tüsszögés a fojtogató benzingőzben, bűzben és olajszagban, mit feléjük hoz a szél, a metróhuzat. Ám a profibbak csak állnak, mint a cövek, meg se rezzennek, testüket már rég akarataik igájába hajtva szinte tökéletesen érzéketlenül viselik magukon.

Meg aztán nem is árt az észrevétlenség, mert az erre-arra rohangáló járókelők között – gyakorlott szem ezt könnyen felfedezheti – figyelő szempárok merednek rájuk. Zeseberek és nepperek, utcaseprők, koldusok, csövesek, stricik és kurváik lesik őket álló nap. A terek és aluljárók népe, a titkos közönség. A mozdulatlanság művészei jól tudják ezt,

s bár nemigen érintkeznek velük nyilvánosan, mégis valamiféle néma cinkosság, meglehet, talán szolidaritás is kialakul köztük. Sokszor csak egy-egy biccentés vagy gyors, rövid kézjel valakitől az aluljárói hierarchia csúcsáról, s a szoboremberek veszik a lapot, idejekorán odébbállnak, mert rivális bandák háborúja van kirobbanóban, rendőrségi razzia várható, vagy éppen védett személy közeledik, akinek utat kell engedni. A járókelők mit sem sejtve jönnek-mennek, ám az úgynevezett bennszülöttek között futótűzként terjed a hír, körbemege a legfrissebb füles, s nekik résen kell lenniük. A mozdulatlanság művészei viszont besegítenek itt-ott cserébe a területfoglalásért és védelemért. Mivel közszemlére téve is szinte láthatatlanok, sokszor ők fülelik le elsőként a placra betolakodó kémekeket, engedély nélküli kéregetőket, illegális zsebtolvajokat, akik nem fizetnek a nagyfőnöknek illetéket. Elég egy hirtelen, megmagyarázhatatlan mozdulat a részükről, és a segédek rögtön kapcsolnak, tudják, valami nem stimmel. Ahol a kapocs még szorosabbra fűződik a két szféra között, ott komplett jelnyelvet alakítanak ki, melyben meghatározott jelzések vonatkoznak arra, ha közteresek vagy rendőrök közelednek, ismeretlen valutázók bukkannak fel, illetve ha csak egy részeg bagázs tódul be valahonnan randalírozni. A báméskodók csak állnak értetlenkedve, mit sem tudván arról, hogy a szoboremberek titkos nyelvükön kommunikálnak szövetségeseikkel, mialatt pénz nem is pottyant a perselybe. De aki éles szemmel kémleli a város tereit, gyakorta észreveheti, amint egy-egy hatósági kiszállás alkalmával művészeink a félvilág figuráival együtt szívódnak fel egy szempillantás alatt az egyenruhások elől, s tűnnek el a forgatagban valamelyik bódésoron, kapualjban vagy aluljárói lebujsok, nyilvános vécék rénsnyire hagyott rejtekajtói mögött. Ilyenkor semmi perc alatt összepakolnak, akárcsak a zugárusok és az itt a piros, hol a piros szélhámosai, s viszik magukkal legfőbb portékájukat, a mozdulatlanságot.

Olyan is adódik persze, hogy népes közönség gyűlik köréjük, mely néha elismerően, néha meg éppenséggel kételkedve vagy bosszankodva fogadja a produkciót, mikor hogy, embere és napszakja válogatja. És még ki tudja, mi minden. Mert kiszámíthatatlan az egész. Vannak, akik élvezik a mozdulatlanságot és befejezetlenséget, elégedetten csetintenek, füttyentenek, s pénzt hajítanak oda. Mások viszont csalást szimatolnak, hitetlenkedve járják körbe őket, lesnek be alájuk ott rejtegetett elemózsiák, italos palackok, testmerekvítő fűzők vagy vizelésre használható titkos tartályok után kutatva. Megint mások hangosan magyaráznak az ott lebzselőknek, kioktatják őket, igyekeznek a közönség figyelmét magukra terelni. Semmirekellő, dologtalan frátereknek titulálják embereinket, akiket nem szedtek ráncba gyerekkorukban, így aztán nem véletlen, hogy ilyen haszontalanságokon jár az eszük. Hosszú szónoklatba fognak a szigorú nevelésről, a szülők és az iskola felelőségéről, valamint az új eszmék káros befolyásáról és az egyház küldetéséről, ám egy idő után a többiek elunják a dolgot, visszafordulnak a szobrok felé, és elküldik őket a jó dolgukba, papoljanak máshol, ők nem kíváncsiak erre.

Ám az is előfordul, hogy a mozdulatlanságtól a feszültség nőttön-nő, szinte tapintathatóvá válik, végül valósággal kirobban. A szemlélők némelyike ugyanis provokációnak tekinti az egészet, s ezért maga is provokálni kezdi a művészeket, hogy végre megmozduljanak, kimozduljanak ebből a számára elviselhetetlen mozdulatnélküliségből. Vélhetnénk, ezek azok az izgága, nyughatatlan, folyton vibráló természetek, akik nem képesek anélkül figyelemmel kíséreni valamit, hogy ne mozgolódnának állandóan, és másoktól is ezt várják. Akiknek nincs ínyére semmilyen csendélet vagy állókép, mert minduntalan mozgalmasságra, történésre, akcióra vágyanak, mely kiüresedett lelküket

végre betöltheti. Jóllehet bizonyára találunk ilyeneket is, azonban meglepő módon ez a ritkábbik eset. Mert nem az ideges, zaklatott alakok készülnek ki legelőbb, hanem a látszólag legnyugodtabbak. Akik elképesztő hidegvérrel néznének végig bármit, akár egy akasztást is, meg se kottyanna nekik, s arcukra már jó korán kiül a higgadt önelégtelenség összehúzóhatatlan mosolya. A magabiztosak, akik máskülönben joggal kérkednek azzal, hogy lazán képesek végigülni a leghosszabb, a legiszonyúbb művészfilmet is, hogy aztán ártatlan szemmel kérdően felnézzenek. Már vége is? Még szívesen bámultam volna nagytotálban a kihalt országutat, melyre a kamera az utolsó három órában fókuszált. Na, ezek a nyugalom megtettesült szobrai bírják a legkevesbé cérnával, rövid idő múltán elmenekülnek, vagy heves szóváltásba keverednek másokkal, de a látottaktól egyhamar kiakadnak. Mert legérzékenyebb pontjukon érzik támadva magukat. Akárha görbe tükröt tartanának eléjük, melyben saját mozdulatlanságukat pillantanák meg. S mintha ebben a tükröben önnön nyugalomuk, mely előttük korábban bölcs megfontoltságnak tűnt, józan önmérsékletnek, most eltorzítva jelenne meg, kínos lassúságként, lomhaságként, sehova nem vezető körülményességként, nehézkességként. A végtelen snittek bolondjai nem tudják hát tovább türtőztetni magukat, és tombolni, torokszakadtából üvöltöni kezdenek, nyugtatók után kotorásznak, szörnyen verejtékeznek. Ez merénylet, kérem szépen, skandalum! – kiabálnak ilyenkor magukon kívül. Történjen végre valami, könyörgök, mozduljanak már meg, mert megőrülök! – lihegik görcsökben fetrengve. Van, amelyik arra vetemedik, hogy megüsse vagy leköpje a szoborembereket, akik természetesen továbbra is próbálnak egy helyben állni vagy ülni, s nézni üres tekintettel a semmibe, meglehet, épp egyenesen a dührohamot kapott illető szemébe. Nem egy botrány tört már ki miattuk, fellökték, sőt felöklelték a mozdulatlanság szelíd művészeit, akik végül zavartan kullogtak el mindezek után, jóllehet azzal a kellemesen jóleső érzéssel, hogy mesteri előadásuk elérte a kívánt hatást.

Akiken ez sem fog ki, akiket nem indít meg semmi, mert túl vannak már mindenen, azok a szakma legnagyobbjai, a Mozdulatlan Mesterek, kiknek nevét félelemmel vegyes tisztelettel merik csak kiejteni, ha egyáltalán. Ők semmitől sem zavartatják magukat, nem tántoríthatók el attól, hogy egy teljes napig, esetleg még annál is tovább tartó mutatványaikat végrehajtsák. Állítólag teljesen kikapcsolnak mindeközben, életfolyamataikat lelassítják, pulzusuk alig ver, szinte nincs szükségük semmire, talán még levegővételeire sem. Hosszú évekig, egyesek évtizedekig gyakorolják mindezt, s a végén tökélyre fejlesztik. Csak néhányuk fordul meg a városban, pontos számukat senki sem tudja, valódi személyüket homály fedi. Beszélük, más vidékekről valók, a külső kerületekből, a folyón túlról vagy a hegyekből, melyek a város fölé magasodnak, de nemigen lehet hitelt adni az efféle mendemondáknak. Kizárólag jelmezben és maszkban mutatkoznak, álruhában, fejükön parókával, testük festékekkel fedve, mintegy tökéletesen átlényegülve. Egy moccanás nélkül állják végig a lelegehetetlenebb pózokba merevedve az egész napot, se pénz, se üvöltözés, se könyörgés nem hatja meg őket, hang nem jön ki a torkukon, mozogni senki nem látja őket. Előfordul, hogy még másnap vagy harmadnap is ott állnak mozdulatlanul a tér közepén vagy az aluljáró szívében, forgalmas átjárókban, lépcsők tetején, s az emberek ki nem tudják találni, mikor és hogyan kerültek oda, s miként távoznak el végül onnan. Művészetüknek csodájára jár a világ, de érinteni nem merik őket, még a legvásottabb utcagyerek, a legelvetemültebb briganti is tiszteletben tartja mesterségüket. Amúgy is ráfáznának a dologra, mert az alvilág nagyjai igencsak becsben tartják őket, s egykettőre elintéznék az őket vegzálókat. Lélegzet-visszafojtva

bámulja őket mindenki, aki arra jár, hisz annyira élethűen utánozzák a szobrokat, hogy némelyikre madarak szállnak, növények kúsznak fel, megfáradt turisták dőlnek neki, de nemegyszer szerepeltek már köztéri szoborként is gondatlanul kiretusált városképeken. Mint ahogy akadnak, akik épp ellenkezőleg, egyenesen az ő kedvükért utaznak ide messzi tájakról, hogy fényképezőgéppükkel lencsevégre kapják a nagy szenzációt, az egyik Mozdulatlan Mestert.

Merthogy nem olyan egyszerű az egész. A Nagymesterek ugyanis ritkán mutatkoznak a színen. Míg a kisebbeket szinte naponta vagy hetente látni valamelyik aluljáróban, ők évente ha egyszer fellépnek, majd néhány napos mozdulatlanság után újra hosszú időre eltűnnek a közönség szeme elől. Már ha egyáltalán kiderül, kiről is van szó. A tökéletes álcázás miatt ugyanis csak találgatásokra vannak utalva az emberek, vajon ugyanazt a művészt látják-e újra vagy egy megtévesztésig hasonló utánezatot. De a megszállottak mindenhova követik őket, s ha megneszelik, hogy valahol megjelennek a városban, mindent otthagya hanyatt-homlok rohannak őket megnézni. Az ilyen rajongók már szinte testtartásukról felismerik kedvenceiket, s az igazán elszántak addig-addig figyelgetik a mutatóványokat, míg végül a legapróbb rezdülések, minimális megingások – vagy épp ezek hiánya – alapján azonosítják bálványukat, s rögtön kiszúrják, ha egy hasonmás vetődik oda. Ezt a kockázatot kevesen vállalják, nem csoda, hogy alig fordul elő ilyen eset. Aztán hogy az imádott mester a produkció végeztével váratlanul eltávozik, a rabul ejtett csodálók némi melankóliával és nosztalgiával néznek utána, hisz könnyen lehet, utoljára látták az életben.

Ám a Mozdulatlanság Mesterei nem egyszerűen mozdulatlanságukkal keltenek csodálatot. Mozdulatlanságművészetük jóval több ennél. Mert az igazán megdöbbenő az, amiket ábrázolnak. Míg a többi szoborember megelegszik egy-egy népszerű téma kidolgozásával, melyet a filmek, zenék vagy éppen a sport világából vesznek, vagy hétköznapi szituációkat mutatnak be szellemesen, addig ők más utat járnak. Bármennyire bravúrszámba megy is a sok különös vagy éppen ismerős mozdulat utánzása, messze túllépnek ezen. A szemlélő bízást azt hiheti, létünk alapproblémáit feszegetik a maguk eszközeivel, ám sokak véleménye homlokegyenest ellenkező ezzel. A kérdés további információk híján eldönthetetlen, mindenesetre a Mesterek kétségkívül a fájdalom és a gyönyör, a bűn és a büntetés életképeit mutatják be, s talán az azon való szakadatlan töprengést is, hogy mit tehet az ember e hol mennyeinek, hol siralomvölgynek tetsző világban.

S ebben valóban van valami meghökkentő. Rejtélyes szobrok és képek, különös történetek elevenednek meg ama bizonyos napokban, mikor előmerészkednek, hogy aztán látványuk kitörölhetetlenül beleégjen a nézőkbe. Egyikük mintha sziklát görgetne felfelé, miként Sziszüphosz, de a dolog borzalmas logikája szerint ez a szikla nemhogy folyton legurulna, fel sem ér soha a hegy tetejére. Párja Tantalosz idézi, mintha nyakig vízben állna, szája előtt étel-ital, de ő örökké éhezik és szomjazik, kínját a mozdulatlanság csak tovább fokozza. Egy másik az *Isteni Színjáték* Poklát eleveníti meg, hol Botticelli, hol Blake, hol Gustave Doré stílusában. S a város ilyenkor megtelik Káin és Júdás, Médea és Oidipusz, Lady Macbeth és III. Richárd, Raszkolnyikov és Sztavrogin rettentően fenséges alakjával, Bosch, Pieter Brueghel, Goya és De Sade figuráival, a gonosz teljes arzenáljával, a szenvedés szélesre tárt panoptikumával. Ismét máshol csoportképeket láthatunk, Laokoón küzd fiaival mellett a tengeri kígyóval, Mefisztó és Faust ögyeleg a boszorkányszombatán, Akhilleusz gyalázza Hektór tetemét, a Sátán megkísérti az Ember

Fiát. Ama kimerevített pillanatban a Mozdulatlanság Mesterei mindig és mindenhol, minden porcikájukkal, egész lényükkel az istenit és a démonit érintik, végtelenségig fokozott koncentrációjukkal a teljességet célozzák meg.

Ilyen Mozdulatlan Mester volt, méghozzá a legnagyobb, akit valaha láthattunk, a mi öregemberünk is, ha egyáltalán annak nevezhetjük, mert sem koráról, sem származásáról vagy neméről nem tudtunk meg végül semmi bizonyosat. Évekkel ezelőtt tűnt fel a színen, nyüzsgő és felajzott városunk még nyüzsgőbb és felajzottabb terein. Minden bizonnyal végigjárta előzőleg a számléltat, melyet a mozdulatlanság mesterei hallgatólagosan kialakítottak maguk között, de hozzánk már művészetének csúcán érkezett. Hosszú évek óta ott volt a legnagyobbak közt, különleges adottságai már korán megmutatkoztak. Képes volt bármilyen alak bőrébe bújni, legyen az fiatal vagy öreg, nő vagy férfi, jámbor vagy gonosztevő. Teste csodálatos módon idomult az ábrázolt szobrokhoz, egyaránt fel tudta venni a márvány, a bronz vagy a fa tulajdonságait, szinte a megszólalásig hasonlított a kívánt figurára. Am ahogy telt-múlt az idő, önálló utakon kezdett járni, és kidolgozott egy saját módszert, mely még a Mozdulatlanság Mesterei közt is egyedülállónak bizonyult. Egy igen hosszúra nyúlt szünet után ugyanis, amely alatt teljességgel eltűnt a világ szeme elől, sajátos repertoárral állt elő, melynek minden darabja valamiképpen a szobrászatnak lett egyre tökéletesebb szimbóluma, meglehet, inkább allegóriája. Fokozatosan elérte, hogy ne a szobrokba merevedjen bele, hanem a szobrász tevékenységébe, magába a szobrászat lényegébe. Rodin híres alkotásával kezdte, a *Gondolkodóval*, mivel úgy tűnt, rögeszméjévé vált, hogy lényegét tekintve éppen a poklokba hihetetlen plasztikus erővel alászálló Dante, akit a szobor eredetileg ábrázolt, volt a legnagyobb szobrász, így a műve fölött elmélkedő mester szobra magát a szobrászatot jeleníti meg, igaz, véső és kalapács nélkül, ámde éppen abban a pillanatban, amikor látomásai megszületnek. Napokig ült egy helyben a szeméthegek közepette az egyik metrálóuljáróban, a jegyüzérek nagy áhítattal bámulták az állat kezére hajtó alakot, a zsebmetszők szinte lábujjhegyen közlekedtek körülötte, az alkoholisták bort lötytyintettek áldozatul a húgyfoltos, mocskos kövezetre.

Ezután a Kővendég következett, aki vacsorára érkezett Don Juan meghívására. A láthatatlan nőcsábász már feltárlta az ínycsiklandozó étkeket, s a kormányzó éppen készült magával vinni őt az alvilágba. A nézők elborzadva álltak körülötte, tekintetétől áthatva, szégyenkezve néztek magukba, zavarodottan pislogtak körbe, többen hirtelen felindulásból fogadalmakat tettek, mások félhangosan átkozódtak. Egyesek hallani vélték Mozart muzsikáját, és esküdni mertek volna, hogy az alakban életük során először sikerült megpillantaniuk magát a kővé vált zenét. Az éjszakai pillangók lehajtott fejjel álltak, volt, amelyik gyors egymásutánban többször keresztet vetett, majd kisvártatva néhány bedobott feles után a tangóharmonikásért küldött.

De emberünk nem állt meg itt, hanem még tovább lépett. Niobéként tűnt fel, aki gyerekei veszte fölötti fájdalomban sziklává változott, de még így is ontja könnyét szakadatlan. Körülötte játék babák, hátukból nyílvesző állt ki, ő pedig tekintetével a távolba meredt, ahol a féltékeny és irigy isteni ikerpárt látta elszuhanni. A pénzváltók és hamiskártyások megtorpantak, odahagyták kétes üzelveiket, az aluljárói éjszaka császárjai szemérmesen félrefordulva könnyezték meg a látványt. Később Daidaloszként látták viszont a mestert, a maga építette labirintus közepén, amint az utolsó simításokat végzi a nagy művön, hogy aztán elégedetten tekintszen végig rajta. Szeme ilyenkor va-

lósággal szikrázott, s bár a pupillája semennyit sem tágult, mindenki, aki belenézett, ellenállhatatlan késztetést érzett belépni rajta, hogy végül kis híján eltévedjen a bent megpillantott útvesztőben. Aztán Perszeuszként mutatkozott, kivont kardjával a láthatatlan Gorgó fejét metszette le, s ahogy hátrasandított, a zavartan ide-oda toporgó járókelők meg voltak győződve róla, hogy valóban látják a varázstükör mélyén a szörnyszerű Medúza-főt.

A mozdulatlanság legördögösebb mestere végezetül elért művészete legmagasabb csúcsára, mikor mindenki ámulatára az utóbbi hetekben váratlanul új műsorszámmal bukkant elő. Pügmalióként ült rezzenéstelen arccal, mintegy időtlen idők óta, az összezsúfolódott tömeg közepén, az erre-arra gomolygó sorok közt, melyek a jegypénztárakhoz, hírlapárusokhoz vezettek. Előtte a szerelem istennőjének megkapó szépségű szobra, őt csodálta vágyakkal telve munkája végeztével. Az elején még senki nem sejtett semmit, de ahogy a csikorgó hidegben két-három napon már túl voltak, a helyiek kezdtek gyanakodni, hogy itt valami egészen különleges produkció van készülében. Először a hajléktalanok és a csavargók figyeltek fel, mivel borgőzös, álmatlan éjszakáikat beragyogta a kihalt aluljáró közepén ülő figura alakja. Az ő idetévedt őrzőangyaluk, mondogatták egymásnak suttogva, de közelebb húzódni mégsem mertek. A csencselők és más rosszban sántikálók viszont köré telepedtek, várták, meddig bírja a Mester, de az szemmel láthatólag ügyet sem vetett rájuk. Az örömlányok futtatóikba karoltak, és könyörögve húzták őket feléje, a kuncsaftokat elzavarták, úgyszólván bezárták a boltjukat erre az időre. A mikrofonba prédikáló hittérítőkből lassan kifogyott a szusz, a zenés igehirdetők fejüket leszegezve maguk elé meredtek.

S miközben az emberek ki-be özönlöttek az aluljáróba, a tömeg napról napra nőni kezdett. Idővel egyesek már nem is mentek haza, inkább nyugovóra tértek valamelyik sarokban, nehogy lemaradjanak valamiről. Jó öt nap után egész családok költöztek le a mélybe, pokrócok, plédék tengere borította el a térséget. Mivel a pénz egyre csak gyűlt a kitett dobozban, a nagyfőnök huszonnégy órás őrseget szervezett, rendszeres időközönkénti váltással, mert hűséges segédei nem nagyon bírták az iramot. Körülbelül a hetedik napon már alig volt hely a hatalmas aluljáróban, a lépcsők egy részét lezárták, az élelmesebbek belépőket szedtek, de a hatóságok tehetetlennek mutatkoztak. Szinte egy tűt nem lehetett leejteni végül, mindenki a mozdulatlanságot bámulta különös áhítattal, néhányan rosszul lettek a tömegben, mások egyszerűen csak lefeküdtek a flaszterre töprengeni egy kicsit. A hoppon maradt világmegváltók röpcédulákat és fénymásvolt füzetecskéket osztogattak, ameddig le nem kapcsolta őket a sebtében szerveződő aluljárói osztag.

Am hiába volt a rajongás, a csodálat, a rengeteg adomány és ajándék, egyesek kezdtek türelmetlenkedni a tömegben. Mi értelme ennek az egésznek? – kérdezték, mire a többiek ájtatos képpel pisszegtek rájuk. Hova vezet ez, azt mondják meg? – méltatlankodtak a hasonszőrűek, miközben egy tapodtat sem mozdultak a helyükről, de azokat is lehurrogták. Inkább figyeljenek az istennő szobrára, ahelyett, hogy hóbörög-nének! – figyelmeztetett egy öltönyös alak. Nézzék, szinte megelevenedik a pillantásától, annyira vágyakozva nézi! Egy hete, uram, érte, egy teljes hete, ez hihetetlen, lelken-dezett tovább a mellette állónak az öltönyös, aki úgy látszott, igencsak tájékozott volt közöttük. Néha bepötyögött valamit a notebookjába, majd hosszasan, elismerően csóvalta a fejét. Elképesztő, mondogatta a szomszédjainak, akiknek persze már elégük volt a fontoskodásból, de nem tudtak arrébb húzódni, akkora volt a tömeg. Mások képző-

művészeti albumokat cipeltek le az aluljáróba, és hosszasan magyaráztak valamit melléjük sodródott társaiknak, miközben a két alak felé mutogattak. 'Kompozíció', 'ikonográfia', sőt 'stílusparódia', 'miméziskritika' és hasonlók röpködtek a levegőben, néhányan odatódultak, s igyekeztek elkapni néhány szófoszlányt, a jól értesültek a kortárs művészetet emlegették. Távolabb kisgyerekek anyukák pisiltették pillepalackokba csemetéiket, jótékony lelkek hányózacskókat osztogattak. Némelyek pizzát rendeltek telefonon, amit a motoros futár csak nem kis nehézségek árán tudott hozzájuk eljuttatni. Alkalmi árusok állították fel itt-ott standjaikat, csempészek kínálták körbe illegális portékájukat, a szesz és a cigaretta ára egyik napról a másikra az egekbe szökött.

És ebben az isten tudja, mennyi ideig tartó várakozásban hallották meg végül az egyenletes kopogás zaját. Először a metróra gyanakodtak, mely már napok óta nem állt meg az állomáson, csak eldübörgött alattuk számkivetett utasaival. De rá kellett jönniük, hogy tévedtek, és nem is valami játék vagy szatyorba bújtatott házi kedvenc ad ki ilyen hangot, hanem egy vak kislány közeledik feléjük fehér botjával. A tömeg engedelmesen szétnyílt, néhányan hangoskodni kezdtek, de senki nem mert közbelépni. A kislány szótlánul, nyílegyenes léptekkel az öregember felé tartott, aki még mindig Aphrodité vágyakat keltő szobrát nézte Pügmalióknént. Mikor odaért, megállt előttük, fénytelen szemében ott tükröződött a két csodálatos szobor. Lágyan megérintette az öregember arcát, mialatt az továbbra sem vette le szemét szívyszerelméről. A tömeg felmorajlott, tekingettek körbe, hol maradnak a gyerek szülei. Ám akiket semmi nem tántorított el a látványtól, kristálytisztán láthatták, hogy a kislány a következő mozdulattal határozottan, de mégis gyermeki gyöngédséggel lezárja az öregember szemét, majd megfordul, és ahogy jött, szótlánul, nyílegyenes léptekkel eltávozik közülük.

A nagy sokára kiérkező halottkém jelentése szerint a halál mintegy hét nappal korábban állhatott be, de idegenkezűsége utaló jeleket nem találtak. A városban pedig azóta is makacsul tartja magát a szóbeszéd, hogy az istennő szobra a nagy felfordulás közepette valahogy nyomtalanul eltűnt a forgatagban.

Parti Nagy Lajos

A TEREMŐRNŐ

Nincs még egy múzeum, ahol ilyen finom és arisztokratikus lenne a büféből szétszüremlő kávéillat. Ez hiányozni fog, akkor is, ha én huszonnyolc éven át otthonról hoztam magamnak a kávémat.

Higgyék el nekem, arisztokratikus akkor is, ha ott rezeg mögötte az égő disznószőr rurális, egyszerű szaga, már-már búze, meg a fura, ferde lángé, sose érttem, mért nem gyullad meg tőle a boltosék ablaka. Vagy inkább fogadósék, amennyire a cégtáblából ki tudtam következtetni. Ehhez jön a télszag, hóé, jégé, gyerekuncogásé, ahogy a tavacsák dobbá fagyott bőrén korcsolyáznak.

A vadászok sose érdekeltek, a kutyáik is csak annyiban, hogy nem ijed-e meg tőlük Mayken. Egy nyolcéves leányka persze hogy fél. Hamis, bugris kutyák ezek, akármilyen soványak. A szegénység nem tesz keccsessé. Élessé tesz, keccsessé nem.

Egyszerű történet az enyém, főleg, ha valaki nem kutat ellentmondások, pláne magyarázatok után, hanem elfogadja azt, ami van, illetve volt. Lett. Elhinni nem kell, hisz tudjuk, az a hit, ami nem kételkedik, halott hit.

Ma látogatóként jöttem ide, lényegében az igazgató asszony kérése ellenére, bár csak a belépéstől tanácsolt el, attól nem, hogy, ha már itt vagyok, összefoglaljam ezt az én esetemet. Tán még örülne is, azt gondolná, s joggal: minél inkább bolondnak néztem magam, annál jobban járunk mindannyian.

A vizsgálatba természetesen nem vontak be, egyetlenegyszer hallgattak meg bizottságilag, itt a kép előtt, ahol most állok, egy nyomozó, az igazgató asszony és egy doktor Nemtudomki, nyilván elmeorvos. A két férfi zavarodottan hümmögött, nézett az igazgató asszonyra, hogy esett-e kár a festményben. Az csak rázta a fejét, fehér volt, mint a hó.

Úgy higgyék el, el se vitték a képet, éjszakánként vizsgálgatták, hoztak mindenféle finom gépet, ezt visszahallottam a fegyveres kollégáktól. Telt az idő, de továbbra sem vádoltak semmivel. Aztán nyugdójaztak, s négyszemközt, nem hivatalosan fel lettem szólítva, hogy kerüljem el a múzeumokat, ezt is, és ha lehet, a többit is a naprendszer területén.

Nem részletezném, de hozzátartozik, hogy régi teremőrcsaládból származom, a nagypapám bizonyos Ludwig Ernst múzeumában szolgált Budapesten, s a halálos ágyán egy zsebórát meg egy citromot emlegetett a fél szájával, ami nem bénult le a stroke-tól. Az ő unokatestvére a vasfüggönyön túl, egy vidéki magyar városka múzeumában volt fegyveres teremőr. Titokzatos körülmények között távolították el, két évre rá meg is fulladt horgászás közben. Magával rántotta a titka, amiről az apukám sem tudott többet.

Az biztos, hogy a Béla bácsi kirúgásáig ott őrizték Lucas Cranach egy Madonnáját.

Nyolcéves voltam, amikor a magyar forradalom után Bécsbe kerültünk. Miután kijöttünk a lágerből, apám, legnagyobb elképedésünkre, egyszer csak vett egy virágboltot, aztán még egyet. Csak a halála előtt árulta el, hogy amikor menekültünk, a Fertő tó sekély, sárba hajló vizében talált egy hangszertokot egy zenekari kürttel, ami annyira értékes volt, hogy megalapozta az életünket. Ha igaz, ha nem, mondjuk, ilyesmit elég nehéz kitalálni, tisztességesen megéltünk. Egyébként a haláláig magyarul beszéltem vele, de ezt az én történetemet már nem merném magyarul elmondani.

Mindazonáltal németül se könnyű, akármennyire egyszerű is.

A lányom itteni mértékkel nézve nagyjából harmincegy éves. Értelmes, de nem entellektüel. Széles arcú, tenyeres-talpas, ez nem okoz neki problémát. Régebben súlyt lökött, jégvitorlázott, most profi curlingjátékos, elég vicces, ahogy csúszik az a kolonc a jégen, és söprögetnek meg lehelnek előtte sikoltozva. 2000-ben, mikor tizennyolc éves lett, behoztam, hogy nézze meg legalább a mostohahúgát, mármint azoknak a boltoséknak a kislányát, akiktől... szóval, hogy honnan is hoztam én ki ötlet. Milyen mélyről.

De nem érdekelte, hülye vagy, mama, jobb lenne, ha megmondanád, ki az apám. Ha egyszer esküszöl rá, hogy nem a Pockl.

Hát, az biztos nem, édes lányom. A Pockl. Ő volt az első, aki kiejtette a száján, hogy elvesz feleségül. Virágkötést tanultam, falevélfestést, ikebanát, mire várjak? Aztán ki-

derült, hogy a hisztériáig menően nem akar gyereket. Lényegében az a bajom veled, hogy nő vagy, mondta a szemembe. Nyitott borotva vagy, félek tőled. Pedig én féltem tőle, mert nagyon hirtelen haragú volt, lobbant, mint a teavíz. Érthető, hogy már a negyedik hónap végén voltam, mikor megmondtam neki.

Autóban ültünk, gondoltam, ilyenkor csak nem bánt, kezében a kormányval. Úgy látszott, hogy nem is, aztán mégis belehergelte magát az őrjöngésbe. Addig-addig, hogy azt üvöltötte, inkább megdöglünk, Erika, és a rózsával teli furgont nekivezette egy penzingeri buszmegálló kőfalának. Ott helyben meghalt, engem meg műtöttek évekig, mindenem átfűrődött, toldoztak-foldoztak, se méhem, se semmim nem lett, de éltem.

Na, ez maradt a Pocklból, a lidércnyomás, a frauság meg a bicegés, ami a korrallal egyre rosszabb. Beiratkoztam egyetemre, de abbamaradt, a virágoktól hánytam, aztán lett ez a munka, a teremőrség, kell ugyan állni, de le lehet ülni, finom, tiszta munka, egy múzeum nem gyár, vannak tanfolyamok, az, hogy beszélek magyarul, tiszta haszon.

Arra többször megesküdtem Maykennek, hogy nem a Pockl az apja.

De akkor ki, nevezd meg!

Úgy vettelek magamhoz, mondtam.

Ne kamuzz, megnéztem, te vagy a vér szerinti anyám.

Mit feleltem volna neki? Ha az igazat nem akarja máig sem elhinni.

Pont ilyen görnyedten állt ott a sziszegő disznó mellett, mint ez a mostohakishúga, csak magasabb volt, hajszállal talán vékonyabb. Néptelen hétköznap délelőtt volt, két teremmel arrébról megéreztem a szőrszagot, a feketülő bőr fájdalmas illatát, pont azt, amit gyerekkoromban a városkában, ahol a Cranachot őrizték. Hallucinálok, gondoltam, biztos, valami vezeték vagy valamelyikünk gyapjúkendője a fűtőrác fölött, de nem jelzett a rendszer, és egy kollégám sem érzett semmit. Egy hónapja dolgoztam itt, 1985 tele volt, két napja esett le a hó.

Amikor aztán módomban lett rá, idekértem magam a Brueghelekhez. Mindennap körbeszagoltam, enyhe szőrszag, hőszag, de semmi más.

Pár évig a *Gyermekjátékok*at néztem, lassan, higgadtan, azt mondhatom, centiről centire.

Egy idő után az okosabbja megismert, láttam a csibész kis tekintetükön, ahogy elkapták rólam, de semmi egyéb.

Ne higgyék, hogy ki tudnak ismerni egyetlen képet is.

Aztán egyszer, tulajdonképpen véletlenül, a szemem sarkából érzékelttem, hogy a hazatérő vadászok mögött Mayken megmozdítja a fejét. A kutyákra sandít, és meglátja, hogy látom. Először azt hittem, a szokásos érzéksalódás, mert a Pockl halála óta volt káprázatom is, fejfájásom is bőven.

Másnap hiába szuggeráltam, nem történt semmi.

Hetekig csak a telt havas semmi, jártam a *Gyermekjátékok*hoz, de azok meg voltak sértve, néztek süketen maguk elé.

Aztán '88 decemberében, karácsony előtt nem sokkal, Mayken felém fordította a lusta kék szemét, a nyolcéves kormos kis arcát. Épp aznap határoztam el, hogy a karácsonyfa árából altatót veszek, meg egy üveg konyakot.

Félsz a kutyáktól, kérdeztem sűgva, egész közlelről.

Bólintott, kicsit közelebb tette a klumpáit egymáshoz.

Ezentúl nem kell félned. Maykennek foglak hívni, mondtam neki, de erre nem felelt, igaz, az arcát se fordította vissza.

Nincs sok arc ezen a festményen, voltaképpen egy sincs, csak arcélek, didergő sütőtökszeletkék, a boltsné menyének a debil szája, nagy orra. Vagy fogadósne. Ez a mostani leánka lehet, hogy az övé, nem mintha egyszer is rám nézett volna, hogy tudnám. Megértem, ha haragszik rám, de én kettőhöz már öreg vagyok. S a másé nem senkié, minek vegyem el.

Száz év óta ez volt a leghidegebb december, a varjak lefagytak az ágakról. Mayken odavett gyerek volt, világított a kék szeme, nyári telihold volt a képe. Abból is látszik, hogy nem ide született, hogy betegesen félt a kutyáktól.

Vettem fát, de eltelt még egy karácsony.

Lassan szelídült meg, ha néha ketten maradtunk, egyenesen rám nézett, mintha mondott is volna valamit, kis párafelhő maradt az arca előtt olyankor, vattacukor-sejtelem. Az átlaglátogatónak föl se tűnt volna, ha nincs ott, de ezt mégsem mertem kockáztatni, bármikor jöhet valódi ellenőrzés, meg ott vannak a kamerák is. Ezzel nem lehet viccelni, gondoltam, és mást találtam ki.

A hátsó tavacsán van egy pár, a férfi kapacitálja a nőt, huzakodnak, mintha táncolnának. Nézi őket két kicsi batyu, hajszálra egyformák. Elkezdtem sugdosni a bal oldali fülébe. Tudom ám, hogy te vagy a fogadósék édes lánykája! Leküldenek asszonyanyádék szurkos madzagért, te meg itt bámuldozol? Szedd a lábad, ha sötétedés előtt föl akarsz érni! Aló mars, ha hazaérsz, kapsz pörzsölt fület. Nem moccant, de tudtam, hogy hallja.

Mayken addigra hajlott a szökésre. Egyszer annyira elmosolyodott, hogy a tüzet tápláló férfi meglegyintette a kézfejjével. Visszafordult, meggörnyedt. Ha akkor beküldik a házba, biztos, hogy belehalok.

A kis batyu a jégről elindult a dombra, poroszkált a fehér földszávon.

1990. január 18-án reggel Mayken nem volt a képen, nem állt senki a disznó tátott szájánál. A férfi forgatta a fejét egy darabig, aztán vállat vont, táplálta a tüzet tovább. Azt hittem, elájulok, izzadtam, mindenem remegett. Úristen, mit csináltam!

De úgy képzeljék el, senki nem vett észre semmit, jöttek, néztek, el voltak ragadtatva, mentek tovább. Dél körül maga az igazgató asszony hozott egy csoportot, japán üzletembereket, lelkesen magyarázott az apró részletek fontosságáról, a fő- és mellékalakok bonyolult rendjéről, arról, amiből írta a doktoriját.

Délután felbukkant egy pici, bebagyalált fej a domb peremén, mire bezártunk, ott állt a mostohakishűg a jégről, mutogatott lefelé, az anyja kicsit rázta az öklét, de dolog volt, az volt a lényeg, megvan a gyerek. Nem az a gyerek, de megvan. A disznó miatt jobban izgatták magukat.

Maykent felneveltem, az egyszerűség kedvéért Pockl lett, mit csináljak? Megéltünk a fizetésemből, semmi luxus, addigra apám új felesége, vagyis hát özvegye elrúlettezte meg előriáskerekezte a virágboltokat. Avval együtt megvolt, ami kellett.

Idén ősszel kedvesen felszólítottak, hogy kérjem a nyugdíjazásomat, nekem is jobb lesz, huszonnyolc év után, amit szeretetben, megbecsülésben töltöttem el. Rosszulesett, de annyira azért nem, hogy emiatt kérjek kihallgatást az igazgató asszonytól. Muszáj beszélnem vele, ezt éreztem. Nem tudom, mi ütött belém, azt sem, hogy gyónni akartam inkább vagy eldicsekedni.

Igazgató asszony, mondtam neki, tetszik tudni, ki az én lányomnak az apja?

Mayken, ugye, így hívják, mosolyodott el. Most már kész kis nő lehet.

Harmincegy éves, mondtam, és idősebb Pieter Brueghel az apja.

Érdekes, névrokona a mi büszkeségünknek, mondta az igazgatónő kedves, ám kissé becsukódó arccal.

1565-ben született, mondtam.

Mármint kicsoda, kérdezte, és maga elé húzta a retiküljét.

A Mayken. Nem vagyok bolond, mondtam.

Persze, mondta. Ő minden segítséget megad, bár nem hiszi, hogy ez művészettörténelési kompetencia lenne.

Pedig az, mondtam, s kértem, fáradjon ide velem a képhez. Annyira meg volt lepődve, hogy jött.

Nem lát valami különöset az igazgató asszony?

Nem, mondta, de azért elsápadt.

Akkor előadtam, hogy mi történt '85 és '90 között. S hogy ennek épp huszonhárom éve, de senki nem vett észre semmit, viszont én azt akarom, hogy ő tudja meg. Nem akarok elmenni anélkül, hogy tudná.

Bólogatott, hallgatott, oda-odapillantott a képre, de csak mintegy mellékesen, a kedvemért. Nem merte nézni, félt, hogy azzal komolyan vesz egy ilyen képtelenséget.

Jól van, Frau Pockl, holnap megbeszéljük, mondta végül, most mennünk kell. Zárás volt, jöttek a fegyveres őrök, ez megnyugtatta.

Másnap azzal az indokkal, hogy új fotókat és posztereket készítenek a *Vadászokról*, lezáratta a termet.

Egy hétig csönd volt, akkor autó jött értem, behoztak, meghallgattak. Egy szavamat se hitték. De azért amikor indultam kifelé, az igazgató asszony utánam szaladt az üres folyosón. Megállított, szúrósan és könnyesen a szemembe nézett. Tátogott, nem tudott megszólalni. Frau Pockl, mondta végül, jaj, Frau Pockl – és hosszan, rémülten rázta a kezemet.*

Ugye, nem kell kérnem, hogy ne jöjjön többet.

Nem, mondtam, úgyhogy bocsánat, itt sem vagyok.

* Frau Pockl 2013 őszi nyugdíjazása után kissé megváltozott. Ahogy lánya fogalmaz, elmentek neki otthonról. Maykent újabb DNS-vizsgálatra beszélte rá, ami ugyanazt mutatta, mint az előző, vagyis hogy Frau Pockl az ő vér szerinti anyja, az apára nézve a vizsgálat nem tud felvilágosítást adni. Frau Pockl felülvizsgálatot kért, hisz minden lelet azt erősíti meg, hogy kivették a méhét az autóbalesete után, gyermeket szülni tehát semmilyen körülmények között nem tudhatott. Az ellentmondást mindaddig nem igyekeznek feloldani, míg Frau Pockl fel nem jelenti magát képrongálásért, így az újabb vizsgálatot le kell folytatni. A képen semmiféle elváltozás kémiaiilag nem lesz kimutatható, ahhoz beavatkozás vagy rongálás szándékával nem nyúltak hozzá, az meg nem sérült. Erről hivatalos jegyzőkönyv készül. Az igazgatónő szörnyű gyanúját saját disszertációja egy mondatára és sajnos az összes 1990. január 18. előtti reprodukció alapos, méretarányosított vizsgálatára alapozza. Az ominózus kislány minden vizsgálat szerint magasabb, mint a képen jelenleg látható, 1:1 méretre kivetítve legalább 8-10 centiméterrel. A '90 előtti felvételek tanúsága szerint hátul a jégen, a táncoló pár közelében viszont sosem állt két kicsi alak, csak a most is ott látható egy. Az igazgatónő felhívja Frau Pocklt, lassan összebarátkozik vele. Nem pályázik többé a posztra, magánemberként eljár a volt teremőrnőhöz, faggatja, beszélgeti. A közös képnézéstől Frau Pockl elzárkózik, miután szembesül a két kis alak problémájával. A volt igazgatónő utánajár a család teremőrtörténeteinek, a magyarországi Tömpemizsér városában a dologra senki sem fog emlékezni, pontosabban, van, akinek rémlik, hogy a Cranach titokban visszakérült az Ermitázsba, ahol nyoma veszett, az igazgató pedig, bizonyos Tanyász, elborult elmével halt meg. Ernst Lajos citromtörténete viszont igaznak bizonyul, Monet *Egy citrom* című képe, 1913 előtt, már amennyire leírás van róla, két fél citrom volt.

Imre Flóra

POGÁNY HÁLAADÁS

veled kezdődik el és véget veled ér
gyönyör és fájdalom a mediterrán nyárban
hullám hullám után a gyöngéd szenvedély
pulzáló ragyogás és lassú tengeráram

az erőfeszítés nélküli létezés
amikor lebegek a szemed közegében
a szemhéjam mögött vad levendulaméz
aranyló sűrű fény a késő nyári éden

fönn a kopár hegyek szimbolikus folyó
Neretva kedvesem milyen tömény az élet
azúr és malachit lassuló gyorsuló
felhabzik kisimul lustán a part felé vet

veled kezdődik el és túlrad belőled
mégis értelme lett az egyetlen időnek

COSMATA

Ritkán meséltem történeteket. Inkább a jelenségek és a tárgyak, ahogy saját megnőtt terükben állnak, kivilágosítva maguk felett, maguk körül valami glóriát, valami gyöngéden bizsergető, túl édes vonzást, amely egyre nő, amikor a figyelem át- meg áttapintja hűvös felületüket, amíg egyszer valami szédület, valami önmagam-felett-vagyok érzése jár át, és a sejtmagok energiája csaknem észrevétlen fokozódik a belső, ritka térben, kigyújtva arcom, szemem, életem –

És testté lesz a szó, hogy szerelem.

*

Az arkangyalokat mindig szerettem. Semmi borzasztó, semmi iszonyat: csapatostul térdeltek körülöttem, kezemre hajtvá gyöngéd arcukat. Bájosak voltak, engedelmesek,

még énnálam is reménytelenebbek. Nem segítettek. Nem is segíthettek. Az angyalok nem félelmetesek. Izmos kezük könnyörgő – nem szabad. A szárnyuk láng. Folyton perzseli válluk. Néztük egymást, valami jelre vártunk.

Csak szánhattam az arkangyalokat.

*

A sziget. Vagy a tenger. Nem tudom. Mert hát egymásra vonatkoznak. A csaknem rózsaszínű homokon a kis hullámok táncoltak, futottak; csupa mozgás és csupa tükröződés, az ég, a víz, a test és a közeg, egymásba oldották lényegüket, a lebegés az itt és ott között, és se itt, se ott, se én, se öntudatlan, meghatározhatatlan térfogatban, az izmok mindenhatósága és a könnyűség hívogató szakadéka.

*

A fény. A csontokat átmelegítő. Ezékiel völgyéből jöttem én. Fogd a kezem, mert ez az a keringő. Itt az idő. Nem e világi fény. Vagyis ki tudja? *Ez az a világ.* Tapasztaltam a test feltámadását. Amikor a figyelem át- meg áttapintja, fénybe lobban a valóság. És testté telnek ki a száraz csontok. Feltündököl az egyetlen idő. Az érintés egyszerre minden dolgok végső értelmét rajzolja elő: a tágas „van”-t a „lesz”-en és a „volt”-on.

A test a másik testben van csak otthon.

Karádi Márton

A FELEJTÉS LEHETŐSÉGEI

Ha dühös volt, mindig azt mondta,
nem is ő szült, nézd csak meg a folyóparti tölgyet,
valójában az hordott ki.
Sosem kételkedtél, mert láttad az odvát,
amibe pont belefért egy újszülött gyerek.

Egyébként ritkán veszekedtetek, bízott benned.
Két dolgot ígértetted meg veled:
bármilyen történjék is, vigyázni fogsz az öcsédre,
és hogy ha nagy leszel, egyszer megmutatod neki a tengert.

Nem sokkal később megszületett az öcséd. Kicsi volt és gyenge, néhány hétig élt csak. Még emlékszel, ahogy rátaláltál, fogtad a kis testet, kivitted a folyópartra, és betetted a tölgy odvába, ahol téged találtak, száraz fahánccsal tömted be a nyílást, hogy az öcséd békében növekedjen, biztonságban legyen.

Anyád másik kéréséről azóta rég megfeledkeztél. Felnőttél, átköltöztél egy másik városba, évek teltek el, most hazalátogatsz, a folyó mellett haladsz el, ahonnan a testvéredet rég elvitték, de a fa hatalmasra nőtt, árnyéka legalább két kertet beterít – azt mondják, aki felmászik a tetejére, ellát egészen a tengerig.

KÉP ÉBREDÉS ELŐTTI FÉNYBEN

Ennek most egy nőről kellene szólnia.
De inkább egy tájról beszélek, ahol külön jártunk, évekkel a megismerkedésünk előtt. Később olyan jól el tudtunk beszélgetni róla, felidéztük minden zugát, többet jelentett ez akkor, mintha akármilyen messzire jutottunk volna el együtt, mert ő ismerte a megmászhatatlan almafát, aminek a tetejéről kövekkel dobtuk le az érett gyümölcsöket, a kis erdészházat, ahova behúzódtam az eső elől, látta a vadnyomot a turistaúton, és a tölgyet, amit kettéhasított egy villám.

Csak a szikla mögött elterülő tisztásról nem beszéltem neki soha, pedig folyton eszembe jut az a nap. Nem sokkal előtte küldtek ide hazulról, hogy míg a kórházban van, ne legyen láb alatt. Egy délután bókászni kezdtem a szikla mögötti helyen, ahova az emberek szeretkezni, az állatok meghalni jártak, akkor láttam meg azt az őzet, sokáig hallgattam szaggatott lélegzetvételét, néztem lehanyatló fejét, hozzáképzelhettem mindazt, amit tudunk a pusztulásról, a felfeslő bőrt, a bomló sejteket. Aztán észbe kaptam, közelebb akartam menni, hogy valamit tegyek, de észrevettem riadt tekintetét,

eszembe jutott, hogy nem háziállat, simogatásom nem nyugtatja meg, hátrahúzódtam, és mint aki esztétet veszítette, futni kezdtem, mert hirtelen arra is rájöttem, hogy otthonról is csak azért küldtek el, mert meg fog halni, és én semmit sem tehetek.

Zoltán Gábor

A SZENT HÁZ

Galambok forgatják a fejüket, néznek le a fenti spájz- és véceablakokból a lichthóf aljába. Ők otthon vannak, és nem értik, az emberek mit keresnek azon a galambnak való helyen. Hogy most miért guggolnak ott?

A galamboknak mindegy, hogy kik élnek a lakásokban. Hogy akik eddig a házban éltek, azokat elviszik-e, és hogy miféle emberek jönnek helyettük, azzal se foglalkoznak. Persze ha gerlék betelepüléséről volna szó, ők is megszólalnának, a maguk módján természetesen.

Nagylány guggol odalent az unokahúgaival, mintha bújócskázának.

Ki hitte, hogy épp itt kezdődik? A nyilasok átveszik a hatalmat, és első dolguk járórt küldeni ebbe a házba? Csöndes, elegáns, se túl nagy, se túl kicsi ház. Igaz, hogy csillagos ház, de a lakások egy részében még mindig keresztények laknak, és vegyesházások. A létszám nyár eleje óta felduzzadt, a zsidónak minősülő családokhoz más, hasonló családok költöztek be olyan környékbeli házakból, melyek nem lettek csillagossá minősítve, és így azokban zsidónak minősülő személyek tartózkodása a továbbiakban nem volt megengedett. A legtöbbször nő és gyerek. A férjeik, apáik munkaszolgálaton vagy már valamelyik tömegsírban.

A kislányok apja, a nagylány nagybátyja mindaddig itt maradhatott, és tett bizonyos előkészületeket: előre leeresztett egy létrát a lichthófba, hokedlit tolt a kamra kisablaka alá. Legalább ők, a gyerekek ki tudjanak mászni, le tudjanak ereszkedni, ha kell.

Óra nincs náluk. Nem tudják, mióta guggolnak odalenn. A nagylány karkötőórája, akárcsak a többi értéktárgy, egy lakkdoboz mélyén lapul, a pincében, egy utazóládában, régi újságok alá suvasztva. Azóta biztos megállt. Nem volt, aki fölhúzza. Majd ha egyszer ennek vége lesz, újra tiktakolhat.

A kicsik fegyelmezettek. Komolyan veszik a bújócskát. Jaj, nehogy valamelyiknek pisilnie kelljen...

Mennyi időt tölthetnek azok egy-egy lakásban? Csak iratokat ellenőriznek, vagy minden szobába benéznek, minden szekrénybe?

Hátha végeztek már.

A galambok összevissza csapkodtak a szárnyaikkal, amikor lemásztak, és a kisablak bezárult utánuk. Azóta elcsöndesedtek. Csak amikor valamelyik lakásból kiabálás hallatszott, akkor rebbentek meg.

Jaj, ez itt van közel! Egy kilincs.

A kislányok apja szól, hogy véget ért a razzia, és visszamászhatnak?

Jaj, ez egy másik ablak.

Kinéz. Ez nem házbeli arc. Ez egy villamoskalauz. Lenéz.

Látja őket. Ha a nagylány behunyja a szemét, a kalauz akkor is látja őt.

Kidugja a puskáját. Lefelé fordítja a csövét.

Az egyik szemét behunyja. Céloz.

A lövésre minden galamb egyszerre löki el magát a párkányról. Egymáshoz csapódó szárnyaikból tollak szakadnak ki, por kavargog. A nagylány a kicsik között omlik a földre. Ürülék hull rájuk, pihék szállonganak.

– Na jó. Most akkor a többi fölmászik azon a baszom létrán! Magyarul beszélek! – ordítja a nyilas a XII. ker. Csaba utca 9. lichthófjába hajolva, 69 nappal karácsony előtt. Civilben Budapest Székesfőváros Közlekedési Részvénytársaságának alkalmazottja, vagyis beszkártista, aznaptól pártszolgálatos.

– Egy döglött galambot ott lehet hagyni a lichthóf alján, embert azt nem – állapítja meg a házmaster. – Közegészségügyi szempontból. Ki kell hívni a rendőrséget.

Most majd valakinek le kell másznia. Megnéznie, tényleg vége van-e már. Próbaként megemelnie. Amennyire lehet, vigyáznia, nehogy összevérezze magát. Ha arra a megállapításra jutna, hogy túl nehéz, egy személy nem viheti fel a kisablakig, akkor le kell juttatni még egy létrát, és ketten kell, hogy emeljék, és bentről másik kettő fogadja. Végső esetben muszáj valami kötelet hozni, és a hulla derekára kötni. Vagy, ne adj' isten, kőművest hívatni, és kibontani a falat a pince felől.

Pont itt kellett magát lelőesse?

A kerületvezető-helyettes tudomásul veszi a fegyverhasználatot. Hogy dorgálásra kerüljön sor, az föl sem merül. De a kalauz dicséretet vár.

– Meg se nézi, milyen fántosan belétrafáltam a pofikájába? Dési testvér! Jöjjön hát... A szeme alá pont! Mindenki azt mondja, ritka szép lövés.

– Ide figyelj, testvérem! Én odahaza Vajdaszentiványban pendelyes koromtól a Zichyék vadászataim szolgáltam mint hajtó. Ott aztán volt, aki tudott célozni, nem is egy, hidd meg nekem! Majd ha nem a szeme alá találsz, hanem egyenest a szemébe, vagy punktlich a szeme közé, és valamivel messzebről, akkor szólj! De máskor ne lichthófban gyakoroljad a lövészetet, hogy más kelljen feltakarítsa teutánad! Leléphetsz.

A kalauz, úgy lehet, a lelke mélyén nem dicséretet várt a följobbvalójától, hanem dorgálást, ilyenformán: ártatlan embert öltél meg, fegyvertelent, egy lányt, akit nemrég még a jegykezelő készülékkel riogattál tréfásan, hogy kilyukasztod a fülit! Hát nem lett volna elég, ha rászólsz, hogy másszék ki a lichthófból? Szót fogadott volna, ment volna csöndben, ahová a többi... Ha lenne olyan, hogy lélek, és annak mélye, a kalauz tán megkönnyebbülten vette volna tudomásul, ha a kerület visszaveszi tőle az előző nap rábízott dán gyártmányú puskát. Mindenesetre így is megkönnyebbült. Az ember jobb' szeret megkönnyebbülni, mint lelki terhek alatt nyögni. Fog ő még ölni. Puskája, lőszere van, lőnivalója is bőven.

...Ágnes, 23 éves, r. k. háztb.

bpesti szül.

A bal arcfélen, a járomív közepe alatt egy hámozódásos udvarral körülvett kerek bemeneti nyílás található. A kimeneti nyílás a hát jobb oldalán, a jobb lapocka felső élének magasságában észlelhető.

A lócsatorna áthalad a jobb arcfélen, a garat lágy részein és a nyaki gerincoszlopon. A jobb felső állcsont többszörösen törött. A garat lágy részei erősen roncsolódtak, és a lócsatorna körül nagymértékben véresen beszűrődtek. Többszörösen törött a III. és a IV. nyaki csigolya, és roncsolódott a gerincvelő is.

A gépirókiasszony begépeli, amit diktálnak, nem teszi szóvá, hogy ezt is minek csinálni, egy zsidó lányt minek behozni, minek tárolni napokig, minek boncolni fel, minek jegyzőkönyvet írni, mintha számítana. Mintha érdekelné bárkit, hogy miért lőtték le a lichthófbán, mint egy galambot. Hogy ki lőtte le.

Mintha a jegyzőkönyvet kézhez véve nyomozást foganatosítana a bűnügyi osztály.

A jegyzőkönyveket a szokott rend szerint felküldeni, elolvasni és iktatni. Mert még senki se szólt, hogy ezentúl máshogy kell eljárni. Hogy a jegyzőkönyveket máshogy kell kiállítani. Ez is a papírjai szerint r. k., azaz római katolikus, pedig most nyilván zsidónak számít. Háztb., azaz háztartásbeli, de lehet, hogy az év elején még egyetemre járt. Vagy hivatalba. Amíg meg volt neki engedve. Esténként színházba. Operába.

...Ágnes halálának közvetlen oka a fejlődés sérülésével kapcsolatban álló gerincoszloptörés és a nyaki gerincvelő súlyos roncsolódása volt.

És ők még meddig boncolnak, jegyzőkönyveznek? Amíg van víz az eszközök tisztántartásához, amíg ki nem fogy a papír? Amíg be nem jönnek az oroszok? Amíg rájuk nem szólnak a nyilasok, hogy fejezzék be?

Vagy lehet, hogy ennek sem a nyilasok, sem az oroszok nem vetnek véget? Teremnek a tetemek, és napról napra begyűjtik őket, lajstromba veszik, sérüléseiket feltárják, iktatják, jegyzőkönyvezik, hogy rend legyen, hogy legyen miért bejönni és dolgozni?

Ezt-azt, kisebb apróságokat eltehetnek a testvérek a zsidólakásokban, emléke magukkal vihetnek. Ez természetes. Ezt nem lehet megtiltani. A gyöngyház berakásos vagy rézveretes varrodoboz például, a sok kifogástalan állapotú tűvel és hihetetlen sokféle színárnyalatú cérnával. A gobelin díványpárna most elköltözik, hogy becsületes iparoscsalád feje nyugtassa rajta a fejét, igaz, majd csak később, ha ráér – egyelőre tengersok teendő várja. A mokett ágyterítő más ágyra borul. A gukker, amivel a zsidó járta a budai hegyeket, és amire irigyen sandíthatott az ember a Fogason vagy a Budai-hegység bércein, örökké emlékeztetni fogja az új tulajdonost ezekre a gyönyörű napokra. Annál is inkább, mert ha a nagyobb lencsékbe kukkant az ember, minden eltávolodik tőle, akár csak a millió megpróbáltatás, amin a többi testvérrel együtt évek során át keresztülment, ha viszont a kisebbekbe, akkor közel kerül minden, akár csak éppen most őhozzájuk az új, az igazságos világ. De már az ezüstneművel, például, szigorúan el kell számoljanak. Annak minden darabja a nemzeté, vagyis a Párté – igaz, a kettő egy és ugyanaz, szétválaszthatatlanul. Megjelenik az átvételi bizottság, minden esetben legalább három testvér. A föllelhető értékekről listát készítenek. A pénzt, aranyat, ékszert, ezüstöt ládába csomagolják, és felküldik a pártszékházba. Az élelmiszereket ugyancsak. Persze józan mérlegelés szerint: konzerv, teli bödön zsír fölküldetik, megkezdett szál kolbász, kinyitott üveg kompót, szilvalekvár a helyszínen elfogyasztatik. Hogy jobban csússzék, snapsszal, likőrrel, borral leöblítetik. Testvéreknek és testvérnőknek egészségére, a bűdös zsidók pedig, akik ezekben a fotójökben terpeszkedtek, ezeken a szőnyegeken flangáltak, ezekből a csicsás poharakból vedeltek, azok rohadjanak meg, akárhol vannak!

Hortobágyi testvér, az irodavezető telefonál, hogy az értékek fölküldésével várjanak, mert Vidra Mihály kerületvezető testvér döntése alapján rövid időn belül új székházba költözik át a szervezet. A Győri úti párhelyiség ezernyi szép emléket idéz, ámde szűkös. Oda nem férne be egyszerre az összes pártszolgálatos, teljes fegyverzettel és lőszerkészlettel, meg az irodák, meg a raktárak, meg a foglyok, akiket most már rendszeresen bekísérnek a testvérek, meg a sok lakos, aki mind jön kérni, panaszolni, bejelentést tenni. Arról nem beszélve, hogy van, ami nem jó, ha áthallatszik a szomszédba. Mi legyen tehát? A Csaba utca 9. egyik földszinti lakása kineveztetik raktárnak.

Sok mindent kidobásra ítélnék. A családi képeket például. Ha a keret szép, mives munka, azt megtartják, és csak a festményt, fotót szórják a szemétkupacba. Az albumokba belelapoznak, de tíz-tizenkét képnél többet egyszerre nemigen képesek megtekinteni: az embernek tényleg kinyílik a bicska a zsebében, hogy ezeknek micsoda életük volt: teniszrakettek! Ródlík! Sílécek! Autók! Alpok! Duna-part! Balaton-part! Tengerpart! Egymásnak mutogatják:

– Ehhez mit szólsz, kéne, mi?

– A gépkocsi? Naná, hogy!

– A cafka...

– Az fajgyalázás, hé! Büntetendő cselekmény.

– Azért ez nem úgy van – szól közbe egy jobban értesült testvér. – Zsidó férfinak keresztény nőt megkörnyékezní bűn. Mivel hogyha a mag megered, akkor előáll az elfajzás esete. Tudjuk, az milyen ártalmas. De ha zsidó nőbe kerül keresztény mag, az jótétemény.

Ebben nincs egyetértés. Van, akit viccre ingerel a komoly téma, és fölteszi az ősrégi kérdést: mi a jobb, ha borba vizet töltenek vagy ha vízbe bort? Bár az nem vitás, hogy olyan esetben, amikor a találkozás tisztán a keresztény férfi kedvtelését szolgálja, és nem a szaporodást – márpediglen most már attól igazán nem kell tartani, hogy efféle korcs utód világra jöhet, és ezen a világon felcseperedhet –, nagy baj nem történhet. A mischling, még hogyha „vízbe bort elv” alapján állt is elő, mindenképp megy le a csatornába. Vagyis a fényképen látható fürdőruhás nőcskét nyugodtan el lehetne vinni egy körre, és kipróbálni. Sajnos nem tudják, hol lehet. A beszédkáros Tóni nem ezt lötötte le, és a gyűjtőhelyre se kísérték át. Valószínűleg bujkál. Vagyis még lecsaphatnak rá.

– Én viszont ezekre a zsebkendőkre csapok le! – kiált fel Pogány Irén szopránénekesnő, írnoki szerepben a leltárbizottság egyik tagja. Irénkét, aki a beosztás szerint az ő gépirónője és irattárkezelője, erre a műszakra Hortobágyi Sándor bocsátotta a bizottság rendelkezésére. Irénke általános népszerűségnek örvend: a budai muzikusok koncertjeinek állandó közreműködője, aki éppen Hortobágyi testvér szerzeményeinek előadójaként aratja legnagyobb sikereit. – Feltéve, hogy más nem tart rájuk igényt. De nézzétek, ippeg az én monogramom van beléjük hímezve: P. I.!

A P. család lakásában dolgoztak. I., a kisebbik lány épp nem volt otthon, amikor a házat lerohanták. Átment Pestre, és egy szanatóriumban rejtőzött el.

– Doktor Falussy Endre vagyok, mint látni tetszik: huszár hadnagy. A Lakásügyi Kormánybizottság megbízottja. Kérem, én találkoztam a férjével, asszonyom. Hogy hol, azt nem mondhatom meg. Nyilván érti.

Egy pohárka bort, azt szívesen elfogadnék, ha és amennyiben finom az a bor. És hogyha jó szívvel adja.

Hallgasson rám, a férjét azt igyekezzék elfelejteni. Na! Ez nem is rossz, ahhoz képest.

Még él, de tessék szépen elfelejteni.

Azt én nem mondtam, hogy ő üzente.

Tudniillik nincs abban a helyzetben, hogy üzengessen. Érti?

Na és különösen egy huszár hadnaggal nem.

Tudom, hogy kegyed keresztény, épp azért elég szégyen, hogy egy zsidó volt a férje.

Volt! Igen, azt mondom, és azt, hogy felejtse el. Előbb vagy utóbb talán mink is elfelejtjük magácskának.

Adhat még egy pohárral abból a borból.

Pasaréti út 8. szám. Annak a Jávor nevű színésznek a villája. Ösmerte? Úgy értem, személyesen. Itt lakik szinte a szomszédba, és maguk mind összejárnak. Zsidók és zsidóbarátok, pénzemberek és kurvák, színészek! Nem komálom a színészeket. De elismerem, az a ház semmiről sem tehet. Most pedig fontos objektummá lépett elő.

A mi egyik szervünk foglalta el. Testi-lelki jó barátom, Barcsay Árpád csendőr alezredes a parancsnok. Hát oda vitték a férjét, asszonyom, több másik kommunista zsidóval vagy zsidó kommunistával együtt, akiket innét, a Csaba utca 9. szám alól kísértek be. Ott láttam én a maga volt férjét! Ki lesznek vizsgálva alaposan mind. A körmükre lesz nézve.

Azt ajánlom, felejtse el.

A bor végül is nem rossz. Tölthetne még. És tudja, mit? Hozhat egy poharat magának is.

Jó, akkor úgy mondom: hozzon!

És igyon, ha én parancsolom! Az egészségemre!

Mi a keresztneve? Nem is mondta még!

Csak nem fogom a zsidó férje nevéen szólítani, hogy -né. Inkább a keresztnevén. Egy rendes magyar keresztnév, amit a jó szüleitől kapott. Biztos van védőszentje legalább egy. Föl fogom köszönteni a neve napján.

Erzsébet... Jól passzol kegyedhez. Hogyan becézik?

Tudja meg hát, Zsóka, hogy szomszédok vagyunk ettől a szent naptól. Kiigényeltem az első emelet egyet.

Ja, hát ebben a házban is lesznek bizonyos változások. Mert maga a ház természetesen nem tehet semmiről. Először is a kapuról az a randa csillag lekerül. Okafogyottá vált. És több más lakás szintén fölszabadult, azokba mind új lakó érkezik. Csupa jó magyar ember. Elvárom, hogy tisztelettel köszöntse őket, kedves Zsóka. Ahogy mostantól engemet is.

Üres a poharam, nem lássa, Zsóka?

Megszólal a telefon, hol ebben, hol abban a lakásban. Nem hisznek a szemüknek a testvérek: majdnem mindenhova be volt vezetve. Ez nagyon jellemző a zsidókra, ez a sok beszéd feszt.

Az, akit keresnek, nincs már jelen. Hol van, ugyan hol?

– Hát elment kirándulni – mondja vidáman Pogány Irén. – Jó messzire.

Legtöbb esetben ennyi elég, a hívó egy szót se bír szólni, kicsit szuszog vagy sóhajt, és leteszi a kagylót. Van, amelyik nem hisz a fülének, és még kérdezősködik, például hogy a gyerekek, hogy ők is...?

– Hát pont hogy a gyerekek kimaradjanak a mulatságból? Hogy tetszik képzelni?! – szárnyal az Irénke hangja.

Mások személyesen próbálkoznak. Keresik a régi lakókat, hoznának valamit nekik, netán elvinnének, mentenének ezt-azt. Egyszer egy ilyen bejött a házba, és még az egyik lakásba is bedugta az orrát. Valamit kérdezett, aztán tőle kérdeztek, arra leestek neki a tantusz, és elkezdett rohanni, le a lépcsőn! Nagy szerencséje volt, hogy nem érték utol. Azóta őr vigyázza a kaput éjjel-nappal.

– Vargáné vagyok, Budapest Székesfőváros Közlekedési Részvénytársaságának alkalmazottja, özvegyasszony. A férjem is beszéskárta volt egész munkás életében. Az is be volt iratkozva a pártba. A pártnapokra föl jártunk. Műsoros estekre. Teaestélyekre. Nem volt egy kis út az, hallja! A Szép Ilonától elmenni a Győri útra és vissza, fáradtan, munka után! De megérte. Igazi urakkal lehetünk együtt, akik testvérnek neveztek. Testvérnőnek! Vass Albin úr a bankból. Gál Csaba főhadnagy úr, műszaki tanácsos a Beszkártnál. Szabó hadnagy úr a Gizella Malomból. Valódi, Ludovikát végzett tiszt. Ostián hadnagy úr a kedves feleségével, gimnazista fiával, tündérszép lányával. Meg a nyomorult kis púpos Halák Miska. Meg mink, villamosvezető, villamoskalauz! Mind testvérek a nemzetben. Abból a kis fizetésből még hozzájárulást is fizetni – hát nem volt könnyű, de megérte. Az Összetartás összes számát megvenni hétről hétre! Az első sortól az utolsóig elolvasni. A magyarázatokból megérteni, hogy semmi sem úgy van, ahogy a sima szavú gazdagok mondják. A nagyképzű zsidók. A pimaszok. Az Aladárok.

Bizony nem hitték, hogy ez lesz! Csak mi hittük. A hit éltetett éveken körösztil.

– Ezt az ügyvéd úr miatt kaptad, akivel rám telefonáltattál, te rüfke. Hát ő se teszi ki az ablakba, amit tőlem kapott. Beolvastam neki, mint doktor a doktornak, mint magyar a magyarnak. Már amennyire magyar egy ilyen zsidók kebelbarátja.

Na de tényleg, mit gondoltatok? Semmi se változott, ugyanúgy oda lehet szólni, azt képzelitek?

Ne óbégass már, Zsóka, mert kapsz még egy nyaklevest! És hozd a bort! Most csak egy pohárral iszom, mert kell menjek dolgozni. Intézni a kiutalásokat. Megmozdul a város! Legfőbb ideje volt.

Van egy barátom, szerzetes, áldozópap, megkértem, hogy szentelje be a házat. A szertartáson a részvétel a lakóknak ajánlatos, neked kötelező. Keresztény nő létedre, akinek a kereszténységén bizony folt esett. Saját magad ejtetted. Vagy netán kényszerből lettél zsidó felesége? Ha úgy volt, Zsóka, most már nyugodtan megmondhatod.

Szegény kis cafat, te. Rettenetes, hogy mindenben az ő akaratuk érvényesült egész eddig. Na de most vége, ne félj...

Eszedbe vedd, Zsóka: a házszentelésen a részvétel kötelező.

– Mondom én Falussy testvérnek, hogy nem is tudom, mit csinállok egy két szoba összkomfortos lakással. Szegény uram tavaly elment. Nagy kár, hogy nem érthette meg ezt az új világot! Mikor az eszme végre diadalra jutott. Mindig csak a gúnyt kaptuk.

A Falussy testvér azt mondja, nem az a lényeg, hogy egyedülálló vagyok, hanem hogy többszörösen kiérdemeltem. Először, mint keresztény magyar asszony, másodsor, mint dolgozó, harmadszor és legfőképpen, mint testvérnő. Úgyhogy foglaljam csak el ezt a zsidó lakást, és ha tudok valakit, aki rászorul, idevehetem albérlőnek. Egy kis mellé-

keshez is juthatok így, meg máson is segíhetek. Én pedig magára gondoltam, Majorné. Legalább nem leszünk egyedül a zsidóholmik között. Van fürdőszoba. Nagy kád, akkora, mint egy medence. Vízmelegítő kályha. A véce mellett még egy olyan izé porcelán. Két csappal: hideg víz, meleg víz. Megkérdeztem: az a bidde. Hogy a zsidó cemendek a csúnyájukat öblítsék, arra van. Hideg víz, meleg víz!

Wéber testvér, a kisebbik, végigjárja a felszabadult zsidólakásokat, és minden zongorához odaül, és játszik rajtuk egy kicsit. A leltározók, a beköltözők szívesen fogadják. Van, ahol megkérik, játssza el nekik ezt vagy azt a számot. Itt mindenik lakásban található valamilyen zongora vagy legalább pianínó. De a Wéberéknek kiutalt Fery Oszkár utcai lakásban, sajna, pont nem akadt semmilyen. Látva, hogy elkámpicsorodott, egy testvér azt tanácsolta Wéber Jóskának, hogy kérjenek másik lakást, de ő nem akar faksznézni. Azonkívül a muterjának meg a nejeének tetszik az a lakás. Az is szempont, hogy a hatalomátvétel előtt a Jóska a MOM-ban dolgozott, és a végső győzelem után majd oda fog visszamenni, az pedig ott van, egy percre az új lakástól. Korábban is arrafelé laktak, a Csörsz utca 9. szám alatt. Egy szoba-konyhában szorongtak mind, Jóska és a frissen szerzett felesége meg a bátyja meg a muterja, mind derék, becsületes nemzetiszocialista testvérek. A kis Wéber muttikája tényleg szívesen megy oda lakni, mert mielőtt fordult a világ, és szegény asszonynak számított, járt oda takarítani, mosni. Feri, a brúderje meg azt tanácsolja, válasszon magának hangszert, olyat, amilyenre vágyik, és azt majd magukhoz vitetik. Előbb természetesen körbekérdezik az új lakókat, ki tart igényt zongorára, és ki nem.

Wéber Jóska megáll az egyik ablaknál. Félrehúzza a függönyt: – Onnan, abból az ablakból hat éven át skubiztam át ide. Richtig erre az ablakra! Sokszor még a muzsikát is hallottam, ha itt klimpírozott valaki.

Ez a Jóska gyerek a három hónapot se töltötte be, amikor a faterja feldobta a pacskert. MÁV-alkalmazott volt a Déli vasúton. Jóska az ötödik, a mesebeli legkisebb testvér: két bátyja, két nővére van. Nyolcéves korában a muttika nem bírta már a terheket, és a Jóska gyerek be lett adva, épp ide, az átelleni sarkon lévő Mayer Ferenc-féle fiúárvaházba. Ahol gondos nevelésben részesítették, és ő nem bizonyult hálátlanak: szorgos tanulással örvendeztette meg a tanítóit. Nyolcadikos bizonyítványa szerint magaviselete dicséretes, szorgalma dicséretes, hit- és erkölcsstan, fogalmazás, helyesírás és nyelvi magyarázat, számtan és mértan, földrajz, történelem és alkotmánytan, természeti és gazdasági ismeretek (úgy mint természettan és vegytan, természetrajz, gazdaságtan és háztartástan, egészségstan), rajzolás, kézimunka és testgyakorlás tantárgyakból egyaránt kitűnő. 1938-ban visszakerült a muttikájához, elkezdett dolgozni egy cégnél mint kifutó. Jelentkezett mihozzánk a Pártba. Közben részt vett a budai muzikusok majd minden koncertjén, megtanult trombitálni, dobolni és mandolinozni, a leventéknél is muzsikált, tizenhat éves korában bevonult a katonazenekarba zenenovendékeknek. Egy év után leszerelt, és a Goldberger-gyárban dolgozott fél évig. Szerepelt a gyári zenekarban is, de végül ott kellett hagyja a Golit, mivelhogy olajmérgezést kapott. A fizetését is kevesellte, joggal. Innen a Thallmayer és Szeitz gyógyszer-nagykereskedésbe került altisztnek, ahol másfél évig dolgozott, mielőtt fölverték segédmunkásnak a Magyar Optikai Művekbe. Nővérei férjheztek, Feri bátyja a XII. kerületi szervezet fontos és megbecsült tagja, mostantól fegyveres pártszolgálatos. Karesz katona, de róla sajnos egy ideje nem jön hír. Ez év májusa óta Jóska házasember. A nejét Fettiger

Magdónak hívják, a pártban ismerik és szeretik, komoly társ, tizenkét évvel idősebb a Jóskánál.

Mennyi mindennek kellett történni ahhoz, hogy egyik sarokról a másikra, a Mayer Ferenc-féle fiúárvaházból ide, a Csaba utca 9.-be átkelhesen ez a jóra való, tehetséges testvér, és akármelyik zongorához leülhessen, és játszhasson Eisemannt vagy Sámtyt!

Az ősök lelke, szent halottak,
Sorunkba újra harcba jöttek.
Testvéreim, új harcra föl!
Új rendet vág ezer ököl,
Nem veszhet el több drága vér,
Miénk az ország és kenyér!
Testvér, elég a szolgaságból,

Lerázzuk már a rabbilincset! – visszhangozzák a más melódiákhoz szokott falak. De arra a testvérek oda kell figyeljenek, hogy immár „leráztuk” éneklendő a „lerázzuk” helyett. Hisz a fordulat, amit úgy áhítottak, végbement! Új világ van.

Puha bélű ceruzával négy keresztet rajzolnak a ház kapujának belső oldalára és három földszinti lakásajtóra. Az egyik lefoglalt földszinti lakásból kihoznak egy kisasztalt, és fehér abrosszal leterítik. A páter rendelkezett így.

– Szükség lesz két gyertyára is – közli még.

Falussy testvér utasítására többen jönnek a lakásokból gyertyákkal. Gyertyatartót keresgélnek, mert az ezüstöt mind lefoglalták, ládába zárták. Falussy testvér türelmetlen, káromkodik, de visszaszívja, már kész lenne üres borosflaskába tűzni a gyertyaszálakat, végre a második emeleten ráakadnak néhány porcelán gyertyatartóra, és elindulnak velük lefelé.

– Áldott a mi Istenünk öröktől fogva, most és mindenkor, örökkön-örökké!

– Gyönyörű hangja van... – súgja egy testvérnő a másíknak.

– Nemcsak a hangja... – súgja vissza a másik, és kuncognak.

– Ámen! – kiáltja Falussy testvér, és körbejárta a tekintetét, hogy a többi nyilas meg a lakásaikból kiharangolt lakók is vele mondják.

– Ámen – hangzik minden oldalról és minden emeletről.

– Dicsőség néked, Istenünk, dicsőség néked, Mennyei Király, Igazságnak Lelke, ki eljöttél, hogy mibennünk lakozzál! Kérünk, tisztítsd meg ezt a házat a szennytől! Szent Isten, szent Erős, szent Halhatatlan, irgalmazz a bűnösöknek! Dicsőség az Atyának és Fiúnak és Szentléleknek, most és mindenkor és örökkön-örökké. Ámen.

– Ámen – visszhangozza a lépcsőház. A páter az övéen hordott szenteltvíztartóból maga köré spriccel. Egyebek is díszlegnek amúgy azon az övön: egy pisztolytok, néhány kézigránát, egy szíjából font korbács.

Az egybegyűltek elmondják a Miatyánkot.

– Dicsőség az Atyának és Fiúnak és Szentléleknek, most és mindenkor és örökkön-örökké, ámen – folytatja a páter. – Jertek, imádjuk a mi királyunkat és Istenünket! Jertek, imádjuk Krisztust, a mi királyunkat és Istenünket! Jertek, boruljunk le, és imádjuk Jézus Krisztust, a mi királyunkat és Istenünket!

– Hogy hívják ezt a papot? Ismeri, testvérnő?

– Az a páter Kun András. Itt lakik szemben a Városmajor utca 33.-ban, nem is tudom...
Augusztus óta.

Az ajtók mind tárva-nyitva, Wéber Jóska készenlétben a ház legnagyobb zongorája előtt: tiszta erővel a billentyűkre csap. Nyilasinduló, aztán Himnusz.

Bittneréknél kisgyerekek vannak, valaki szól neki, hogy az egyik lakásban rengeteg gyerekholmi található. Úgy dukál, hogy elsőnek ő nézze át: munkásságvezető a MOM-nál és a kerületben is. Kezdetről, vagyis 1937-től tag a szervezetben. Megmutatják neki a fáintos babakocsit, a puha takarókat. Bizony, a kis zsidó gyerekek immáron nem ringatózó babakocsiból bámulják az őszi eget! Jó helye lesz a Bittneréknél az ingecskéknek, kabátkáknak, miegyébnek. De maga Bittner Feri is lecsereéli mindenét, ha már ott jár. Pogány Irén gondosan inti, hogy a párttagkönyvét el ne felejtse áttenni az új zakóba.

– Az az igazság, hogy ami rajtam volt, mind megérett rá, hogy ki legyen hajítva.

De nem szemétkébe kerülnek a levetett, kiérdemesült ruhadarabok: az okos, gondos testvérnők már kitalálták, hogy hová. Meglesz azoknak is a helyük bizony!

Találnak egy rakat púdert és kencéket, kisgyerek bőrre való. Külföldi gyártmány a legtöbb. Egy fordulóval el se tudja cepelni a Bittner Feri. Messzi lakik, a Farkasréti temetőn túl, a Törökbálinti úton. Teherautó kell majd. Addig kupacba gyűjtik a családjának juttatandó holmikat. Ráírják egy nagy papírra a nevét, és a tetejébe tűzik.

Falussy testvér külön lakást utalt ki a nejének. Mért is ne, hiszen megérdemli, hű társa volt hosszú, nehéz évek alatt. Katonatiszthez, jogi doktorhoz ment hozzá, és aztán azt adta a sors, hogy boltosasszonyként kellett keményen megdolgozzon a betevőért az ura mellett a Franzstadtnban, zsidó konkurenciától szorongatva. A takarítónőjük, Lapu Katóka átjön rendbe tenni az új lakást, közben óhatatlanul szóba elegyedik a Csaba utca 9. szám népeiségeivel. Nem tesz lakatot a szájára, de miért is tenne? Amikor búgtak, mint a galambok, az se maradt titokban a Ráday utcában, és amikor egymással ordibáltak és az eszcájgot csapkodták a falhoz, az se. Mert van a huszár úrnak egy pap barátja, aki ritka szép ember, és valahogyan nem az a szokásos egyházi személy, hanem echte férfi, a cimborája lett a Falussynak, sokat voltak együtt, először csak politikailag, aztán barátilag, aztán a pap fellépett, mint házibarát.

– Csak nem a Kun páter? – kérdezi az egyik Csaba utca 9.-beli testvérnő.

Az, hát ki lenne más? Darab ideig azon csodálkozott a Ráday utca, hogy ez hogy hogy nem zavarja a Falussy urat, aztán meg, hogy finom ember léte re miképpen képes olyan ordenáre módon kajabálni. Azután, hogy ha úgy összeszólalkoztak az asszonnyal, miért marad mégis minden a régiben. Márpedig úgy maradt, a Falussy hadnagy úr tovább kocsmázott a pappal, és amikor a Húségházba vagy a Lakásügybe kellett mennjen, a pap megjelent az asszonynál. De még ez se volt elég, mert idővel vele jött még egy pap, fiatal és csinos az is. Magas, erős, nem pocakos! Fess ember mind a kettő, akár az atléták. Annyi a különbség, hogy az első fekete, a második meg szép szőke.

– Csak nem a Laczkovics atya? – kérdezi Vargáné testvérnő.

Ő sem ismeretlen már a Csaba utcában. A szőke Laczkovics!

Lapu Katóka már csak azt nem képes megérteni, mit esznek azok ketten a Falussynén. Jó kiállású nő, de mégse egy mai csirke.

– Az már legalább tudja, mi kell a férfinak – okoskodik az egyik Csaba utca 9.-es testvérnő. – Különösen, ha az illető hosszú évekig vissza kellett tartsa a férfiaságát... Na és most már értem, miért jár be folyton itt az egyik harmadik emeleti lakásba a

Falussy hadnagy úr ahhoz a zsidó férjes fiatalasszonyhoz. A Zsókához! Hogy mért foglalkozik veled, mint egy hittérítő: hát csak köll valaki őneki is!

Falussy legközelebb nem maga megy a harmadikra, hanem fölküld két fiatal testvért, és lehozatja Zsókat a saját lakásába. Előtte jól beevett, beivott, szuszoghatna, mire a harmadikra ér. Így meg? A fülesfotelben trónolva nézi, ahogy elé vezetik.

– Kitartás! – köszönti. – Éljen Szálasi!

– Jó napot kívánok – feleli Zsóka.

– Ez meg mi volt? Köszönés? Ez nem volt köszönés, te kis Zsóka.

Az asszony tudja, hogy baj lesz, ha nem enged. De behódolni sem szeretne. Megspórolja a Szálasit, és csak annyit mond, egész halkán:

– Kitartás.

Mintha magának mondaná, magát biztatná.

Falussy feláll, és lekever neki egy frászt.

– Majd én megtanítalak!

– Kérem... Hadnagy úr!

Az arcán épp megjelennek a piros foltok, a tenyér és az ujjak lenyomatai, de már el is tűnnek az újabbak között: Falussy nem hagyja abba, tovább pofozza. Hogy az ütlegek elől ne bírjon elhajolni, bal kézzel tartja a fejet, míg jobbal egyre szélesebb ívekben lendíti neki a tenyerét. Mikor a nő bal orcája kivörösödik és dagadni kezd, a jobbjaival rögzíti, és ballal üti.

– Szólj, ha megértetted a leckét!

Otthagya, és elmegy italért. A pálinkás butykos, amiből eddig hörpölgetett, kiürült, másikat keres. Zsóka támoiyogva elindul az előszoba felé, de még ott vannak a nyilas fiúk, és elé állnak. Ők még nem jutottak el odáig, hogy megfogják ezt a személyt, hiszen mégiscsak egy úrinő, ők pedig proligyerekek. Egyszerűbb lenne zsidó nővel, de hát ez nem az, csak a férje miatt került a slamasztikába. Bámulják Falussy testvért, akinek jogi doktorátusa van és huszártishti rangja, neki már semmi skrupulusa, neki Zsóka nem hölgy, hanem egy kurva.

– Mit akar tőlem?

– Még kérdezel? Kérdezel, ahelyett, hogy tanulnál? Tudok én másképp is társalogni.

Falussy iszik egy kicsit, aztán fölmutat két tárgyat: – Melyiket választod? Na, halljam, Zsóka!

Az egyik a huszárkard. A másik egy ütőszerszám. Bika nemi szervéből készült. A kiszáritott hosszú, hengeres test üregét kavicsokkal, vas- és bőrdarabokkal tömték ki. A nő a kard felé mutat, azt kéri. Bizonyára nem kardlaponzásra vágyik: a pengéért, a gyors halálért, a szabadulásért folyamodik általa. Naná, hogy nem az jut neki.

Egy-egy pofont kaphatott már gyerekkorában a szüleitől, az tehát nem akkora etvasz. De hogy olyan eszközzel ütlegeljék, amit csakis azért készítettek, hogy fájdalmat okozzanak vele, az egészen új neki, budai úrilánynak, ezt tudják a fiúk. Őket verték otthon nadrágszíjjal és prakkerral, az iskolában pálccával és vonalzóval, a műhelyben vizes kötéllel, ám a bikacsök mindezekén túltesz. Már a nevével is, de még inkább eredetének erejével. Ezért a verés egy ideig tényleg szórakoztatja őket, ám azután, lassacskán, mégis kezdik unni. Ha Falussy egy kis fenytetés után pucérra vetkőzteti Zsókat, ha közösül vele, és utána átadja nekik, az bizonyára fenntarthatná az érdeklődésüket. Ha versenyezhetnének, hogy melyikük alatt nyög nagyobbakat. Nem is értik, miért elégszik meg ez a

huszár azzal, hogy náspángol és pálinkázik és szónokol. Főleg szónokol. Lehet, hogy legjobban azt szereti? Csak legyen, aki meghallgatja. Zsóka kénytelen, de közben többször elájul. Elsőre érdekes, mert azt hiszik, kész, vége van, halott. Hogy most akkor láttak valakit veréstől meghalni. De magához tér, és minden megy tovább. Egyikük, nagy sokára, bejelenti, hogy lelép. Még kell jelentkezzen a gyárban, az ottani főtestvérnél, és aztán hazamenne, várják otthon. Falussy tudomásul veszi, csak azt kéri, hogy szóljanak be a pártba: kéreti páter Kunt. Ugyanis ő este ki fogja végezni ezt a lotyót, és mivel fennáll az a körülmény, hogy eredetileg keresztény személy, római katolikus, jár neki az utolsó kenet.

A páter nincs a pártban. De Falussy kedvéért megpróbálják előkeríteni. Van telefon a Városmajor utca 33.-ban, a lakásán is. Mert zsidóké volt az is. Marika néni, a páter anyja, kezdi megszokni, hogy fontos ember lett az Andriskájából. Három közül a legkisebb gyermeke. Mindenik fiú. A nagyobbak két lábbal álltak szilárdan a világban, ez meg olyan kis érzékenyke volt, aztán tessék... A Zeneszerzők Egyesületének főtitkára! Megadja a munkahelyi számát, azon keressék.

Késő délután, mikor az egyik fiatal nyilással megjön a páter, a lakásajtót félig nyitva találja. A hadnagy átizzadt trikóban, a karosszékbe roskadva horkol, Zsóka előtte fekszik, a lerúgott huszárcsizmák között, a szőnyegen. Van rajta ruha, igaz, vérfoltos. Még lélegzik, a mennyezetre mered.

Pisztoly, kard a fotel melletti kisasztalon. A penge félig kihúzva, mintha a hadnagyot kivégzés előkészületei közben lepte volna be váratlanul az álom homálya.

– Na, mi legyen, Bandi testvér? – kérdezi a páter. – Akkor nem kell a szentség? Van borod?

Falussy Endre huszár hadnagy fölriad, megörül a barátjának. A nő úgy látja, másfelé haladnak a dolgok, mint hogy kivégezzék, következképpen jelenléte kezd értelmetlenné válni a lakásban, föltápaszkodik tehát, és elindul haza, a harmadikra. Az első lépés után megtántorodik, valaki elkapja, és eltámogatja a lépcsőkoriátig. A korlátba kapaszkodva mászik föl a harmadikra. Nem kiáltanak utána. Cipője lenn maradt, harisnyában lépked a kövön. Nem esik rosszul a hideg.

Amikor egy nyilas sincs a közelben, dr. Horváthné, az egyik keresztény, de nem nyilas szomszéd átmege a megvert nőhöz. Letörölgeti a vért, borogatja a sebzett homlokot, vállat. Kamillateát főz, aszpirint ad.

– Menjen el innen, kedves – tanácsolja. – Meneküljön! Biztos van, aki befogadja.

– Van.

– Akkor menjen. Most rögtön. Vagy legkésőbb reggel.

– Nem lehet.

– Muszáj.

– Ha Géza szabadul, és hazajön, és nem vagyok itt, mit gondol? Nem vártam rá? Nem vigyáztam a lakásra? A könyveire?

– A halotti szentséget azt feladták magára végül, kedves?

– Nem. De még feladhatják.

– Amúgy én azt mondom, jelen körülmények közt egyáltalán nem árt, ha föl van adva ránk az utolsó kenet. Nem csak ezek miatt: akármikor ránk eshet egy bomba.

– Képzelve, nem mondtam ki, hogy éljen Szálasi – sűgja Zsóka.

– Nem? Az szép – súgja dr. Horváthné. Ő már kimondta egyszer-kétszer. Hozzá lehet szokni, ha nagyon muszáj.

Megsimogatja az arcát, óvatosan, mintha lázzal dacoló kisgyerekhez érne.

A fiatalasszony kinyújtózik a plédje alatt. Beleszippant a párna alatt őrzött pizsamába: férje illata. Szinte azonnal álomba merül. Alszanak a szomszédban a régi keresztény szomszédok is, alszanak az újonnan beköltözött nyilas lakók a damasztlepedőkön. Alszanak a szekrények a megkönnyebbedett polcokkal, álmukban nyújtózkodnak, halkán belereccsenve. Most épp nincs légitámadás, a szobákat a régi lakosok vekkereinek és állóóráinak ketyegése, olykor bűgő harangütése járja át.

Távoli robbanásra vagy szokatlan órazajra riad Falussy hadnagy, és nem tudja, hol van. Erősen kell vizelnie, és sehogy sem találja a vécét. Nincs ott sem a felesége, sem a ZsókJaja. Kitéved a lépcsőházba, egy pillanatig arra gondol, ott intézi el a dolgát, de erőt vesz magán, és visszahúzódik a lakásba. Szerencsére az előszobafal el van látva esernyőtartóval, abba ürítkezik. Holnap majd kiönti a húgyot. Azonkívül a névtáblát is leszerelteti a bejárati ajtóról. De kivel véset új feliratot ezekben a mozgalmas napokban? Szépen kalligrafált ssy-vel a végén? Talán rá lehet venni valamelyik műszerész testvért a Magyar Optikai Művektől... A Zsókat pedig igenis megtanítja hungarista módon köszönni. Vagy már kivégezte? Erre csak homályosan emlékszik doktor Falussy. Az nagyon sajnálatos volna, ha elintézte, és még csak emléke se maradt róla, és még egyszer nem lehet már kivégezni. Csinos teremtés. A hullája az vajon itt maradt? Volt az egyik kacsóján egy jegygyűrű, a másikon pedig ékköves. Nehogy már rajta maradjanak! Rátalál a hálószobára, és beledől az ágyba. Másnap majd kideríti, életben van-e még a fiatalasszony.

Mindenekelőtt italt kell szereznie, mert mind elfogyott... A reggeli pálinka sem áll rendelkezésre. Be kell csöngessen a házban a testvérekhez. Valaki biztos megszánja majd. Ezzel alszik el újra.

SZLAVKO

Figyelemre méltóan széles a homloka, boltozatos a koponyája. Erősen kopaszodik.

Erő és magabiztosság van a tekintetében. Tagadhatatlan, hogy értelem is.

Kb. 175 cm magas, szőke, kék szemű, vállas, izmos, erős.

A hét év, a nehéz testi munka nyomot hagyott rajta. '45-ben még nem volt ennyire robusztus: szőke haját, kis bajszát említették jellemzésekor.

Tudom, sokak szerint nem kell, hogy több szó essék a nyilasokról és arról, miket műveltek. Mert már az is túl sok, amennyit eddig hallottak róluk. Konkrétan Budapest XII. kerületének lakosai közül a legtöbben minden bizonnyal így gondolkodnak. Ahol ők most itt éldegélnék, régen nyilasok működtek? Tényleg? És valami kegyetlen dolgokat csináltak? Jó, lehet, de minek róla beszélni?

Csak mert mióta az emberi faj benépesítette ezt a területet, sem fontosabb, sem jellemzőbb események nem történtek itt, mint 1944–45 őszen és telén.

Ámde ha valaki elszánja magát a megismerésre, azzal kell szembesülnie, hogy hiába a szándék, egyszerűen nem nagyon van mit megismerni. Keveset lehet olvasni erről a témáról. Játékfilmlet vagy dokumentumfilmlet nem készítettek róla, nem adtak ki albumot vagy kismonográfiát.

Szembetűnő, hogy már a tömeggyilkosságok megtörténte idején is csak azok figyeltek oda, majd azok beszéltek róluk, akik már korábban sem helyezték a zsidó származású emberek jogainak korlátozását és Magyarország részvételét a háborúban, azok, akiknek már évek óta megvolt a véleményük a történekről és történeendőkről – velük szemben a legtöbb ember aktívan vagy passzívan helyeselt, majd a nemtudásba burkolózott. Amikor véget ért az ostrom, az elkövetők és szimpatizánsaik jól érthető okokból csak maguk között beszéltek tetteikről. Kevésbé nyilvánvaló, de tulajdonképpen érthető okokból a túlélő áldozatok és az áldozatok hozzátartozói szintén nagyrészt hallgattak. (Egyébként hasonlóan ahhoz, ahogy a szovjet katonák által elkövetett rablásokat, erőszakteteleket és a hadifoglyok sorsát hallgatták el.) De még maguk közt sem beszéltek ki a történéseket. A hallgatás és az elhallgatás összes megnyilvánulása figyelemre, önmagában is tanulmányozásra érdemes, de most a megismerésnek azzal a módjával szeretnék foglalkozni, amelynek köszönhetően ma, hetven évvel később mégis a legtöbbet lehet megtudni a tárgyról, vagyis viszonylag még a legproduktívabb volt: az igazságszolgáltatással. Az ugyanis, ha működik, iratokat képez. Rendes körülmények közt sokfélé, nagy mennyiségben, és ezek az iratok megmaradnak, idővel kutathatóvá válnak. A nyilasok ügyeiben legtöbbször a bírósági tárgyalások előkészítése során készült kihallgatási jegyzőkönyvek és maguknak a tárgyalásoknak a jegyzőkönyvei tanulmányozhatók. A tárgyalásokról a korabeli újságokban beszámoló riportok, még ha olykor némileg más szemszögből mutatják is meg a szereplőket, mint a nyomozók, ügyészek vagy ügyvédek szövegei, a vádlottak és a tanúk vallomásai, közvetetten ugyancsak az igazságszolgáltatás ügymenetének termékei. Ám akit nem állítottak bíróság elé, annak tetteiről nagy valószínűséggel semmi sem ismeretes. Vagyis hogy félreérthetetlen legyen: nem azt hánytorgatom fel, hogy a nyilasok többségét nem vonták felelősségre, hogy háborítatlanul élhették le hátralevő életüket, és nevelhették gyerekeiket – mondjuk tényleg nem helyeslem –, hanem hogy alig valamit lehet róluk tudni.

A korabeli – az 1944–45-ben hivatalban lévő – rendőri állomány nem volt mindig aktív segítője vagy tétlen szemlélője a nyilasok garázdálkodásának: regisztrálták az emberöléseket, jegyzőkönyveket készítettek, előfordult, hogy nyomozást foganatosítottak a nyilas elkövetők ellen, még letartóztatást is eszközöltek; meglehet, mindez kuriózum, ugyanakkor fölveti azt a kérdést, mi lett volna, ha a felszabadulást követően nem kerül a kommunisták ellenőrzése alá a politikai rendőrség, hanem hagyják dolgozni a szakmájukhoz értő és tisztességüket a legnehezebb időben bizonyító rendőröket? Mint tudjuk, nem hagyták.

A szovjetek amilyen könyörtelenül léptek fel a kommunizmus, illetve a Szovjetunió ellenségeivel szemben, sok esetben – feltűnően sok esetben! – olyan nagyvonalúan bántak a nyilasokkal. De ha foglalkoztak velük, annak dokumentációja nem ismeretes. Például Balla, a legnagyobb XII. kerületi tömeggyilkosság kezdeményezője szovjet fogságba került, bíróság elé mégsem állították, vallomásait, ha voltak, nem jegyezték le, őt magát talán át sem adták a magyar hatóságoknak: ezért nem lehet teljesen tisztán

látni, miért és hogyan öltek meg több mint százötven embert a Városmajor utcai Bíró Dániel Szanatóriumban.

Az alábbiakban a sok városmajori nyilas közül egyetlenegynek az esetét ismertetem. 1944–45-ben a XII. kerületiek öt legfontosabb vezetőjének egyike volt.

Megadja Ferenc az ostrom végén, a kitörés előtt egy nappal levetette egyenruháját, érzékeny búcsút vett karrierjének csúcsát jelentő századosi rangjelzéseitől, civilbe bújt, és a heroikus kitöréssel ellenkező irányban, halkán kiosont Budapestről. Sikertült eljutnia arra a vidékre, ahonnan anyja, Bajusz Anna származott, a dél-alföldi tanyavilágba. Rokonok és ismerősök hét éven át bújtatták. Álnéven élt, béresként dolgozott. Időközben a sógorát és két testvérét elfogták, közülük László nevű öccsét, aki hozzá képest kevésbé jelentős szerepet játszott az eseményekben, halálra ítélték, és kivégezték. Mindezekről Megadja Ferenc tudott, annál is inkább, mert időközben fölvette a kapcsolatot a Budapesten szabadlábban élő rokonokkal. Sándor nevű bátyja legalább egy ízben meglátogatta őt.

Ha össze nem jön egy szomszédasszonnyal, és a nő nem esik teherbe tőle, egész hátralévő életét fegyelmezetten meghúzódvá, Szeged mellett élte volna le. De az asszony addig sem gyöngéd és megértő férje a Megadjának köszönhető gyermekáldás után nekikeseredetten brutálissá vált. A kínos helyzetbe került nő miatt szánta rá magát Megadja, hogy elhagyja az országot.

Az asszonnyal és a kisbabával együtt indulnak neki a jugoszláv határnak. Van egy pisztolya, amit hét éve mindig magánál tart, arra az esetre, ha rajtaütnének. Amikor azonban a határőrök körülveszik őket, nem használja.

Megadja ellenállás nélkül adja meg magát.

Nem csak az asszonyt és a kisgyereket kíméli: az általam ismert városmajori nyilasok történetében igen ritkán fordul elő, hogy utolsó csepp vérükig küzdenének, ellenkezőleg: a nyilas populáció egyik legjellemzőbb közös tulajdonságaként regisztrálható saját életük erős féltése. Összehasonlítva például a besorozott és harcolni kényszerített katonákkal vagy pláne az önkéntesekkel, akik hajlamosak reménytelen helyzetekben is a végsőig küzdeni, a nyilasok feltűnően, az átlagembernél is sokkalta jobban féltik az életüket. (Ezt nem azért állapítom meg, hogy gyávaságuk hangoztatásával még megveendőbbnek ábrázoljam őket, hanem közös vonásukat akarom rögzíteni. Azért is fontos ez, mert meggyőző kutatási eredmények utalnak rá, hogy az ember hajlama a félelemre és a markánsan jobboldali világszemléletre összefügg.)

Azt hihetnénk, az Államvédelmi Hatóság, azután, hogy Megadja kézre került, neki lát, hogy kiszedje belőle mindazt, amit tud: összes nyilastársa nevét, és hogy ki, mikor, miket tett. Ne feledjük, ő nem egy a sok közül, hanem a XII. kerületi vezetők egyike.

Mi az, hogy XII. kerület, nyilas viszonylatban? A csúcs. A legnagyobb, legfontosabb budai szervezet, amely 1944 karácsonya után vendégkerületként átköltözik Pestre, és átveszi az Andrassy út 60.-at, a Hűség Házát. Január 12-éig mindennap százával fogdosnak össze embereket, hogy megkínózzák, megerősokolják, kirabolják és legyilkolják őket – az Andrassy út 60. mítoszát nem a VI. kerület, hanem a XII. teremti meg. Ennek a mítosznak egyik legfontosabb szereplője Megadja.

Vezértársai közül Bokor Dénest, Dési Dregán Miklóst és Kun Andrást addigra kivégezték, nagyrészt elkapkodott, nem kellőképpen alapos eljárások után. Azonkívül Megadjából még sok mindent kiszedhetnek az áldozatokról is: rengeteg elhurcolt emberről ugyanis nem lehet tudni, hogy pontosan mikor mi történt velük. A hozzátar-

tozók évek múltán sem adták fel a reményt, hogy előkerülnek. Olyan nevezetes esetek is kinyomozatlanok, megoldatlanok maradtak, mint Kálló Ferenc esperes meggyilkolása. Megadja, amint ezt az ávosoknak is tudniuk kell, éppen olyan vadul szenedvényes alak, mint Bokor és Kun, de összeszedettebb, körültekintőbb, bizonyára intelligensebb náluk. Rádásul már az idő sem sürgeti a hatóságokat, mint közvetlenül a háború után, amikor gyorsan demonstrálni kellett, hogy az új rend könyörtelenül szembefordul a régi bűnével – hónapokig, akár évekig faggathatják foglyukat, számtalanszor szembe-síthetik az egykori társakkal, a tanúkkal. Majd mindezek után tarthatnak egy nagy pert, amelynek során bemutatathatják, hogy mifélek voltak a fasiszták, végül szépen el is ítélik a nagy hatalmú nyilas vezetőt, a kegyetlen kínzót, a sokszoros gyilkost. Közismert, számtalanszor ismételt tény, hogy az Államvédelem vezetői és munkatársai között sok zsidó származású ember volt, így tehát azt hihetnénk, a szervezet mindent elkövet, hogy megadja ennek a tevékeny antiszemitának, ami jár neki. Továbbá, bár nem egészen helyeselhető egy emberi lény megkínzása, még abban az esetben sem, ha ő maga másokkal még nagyobb kegyetlenséggel bánt, én azt is el tudnám képzelni, hogy agyba-főbe verik, részben a vallomások létrejötte érdekében, részben bosszúvágytól hajtva.

Mire használhatnák még? Felléptethetnék valami koncepció perben ezt a sokszoros gyilkost. Például előadathatnák vele, hogy ezzel vagy azzal a kommunisták számára kellemetlen személlyel kapcsolatban állt a háború, a nyilasuralom idején.

Mindezekről a lehetőségektől eltérően Megadja Ferencet, mint az a fennmaradt iratokból* kiolvasható, egy perig sem akarták bíróság elé állítani, és nem bántalmazták. Néhányszor kihallgatták, de hagyták, hogy csupán annyit mondjon el, amennyit jónak lát. Józan mérlegelés alapján ezt-azt előadott nyilastevékenységéről, de semmi olyat, ami súlyos büntetést követelt volna. Megadja hamar észlelte, hogy a vele foglalkozó ávosok valósággal vigyáznak arra, nehogy túl mélyre menjenek a bűnök felderítésének irányába. Ehelyett inkább azt hozták felszínre – a kihallgató és a kihallgatott közös munkájával –, ami nyilassá válását előkészítette és megmagyarázta.

Megadja Ferenc Miklós Budapesten született 1919. augusztus 23-án. A család akkoriban nem Budán, hanem a Külső-Ferencvárosban élt. Apja kazánfűtőként dolgozott, míg nem 1924-ben „álló kazánfűtőből” előlépett munkavezetővé. Anyja segédházfelügyelő, vagyis vice volt. A párnak négy fiú- és két lánygyereke született.

Megadja Ferenc a Gubacsi úti elemi iskolába kezdett járni. Aztán a família átköltözött a Duna innenső oldalára, az I. kerületbe. (Amelyből éppen akkoriban vált ki két új kerület, a XI. és a XII.) Megadja Ferenc a mai I. kerület területén, a Tabánban működő Czako utcai elemiben tanult tovább. A hat elemi elvégzése után még két évig járt úgynevezett ismétlő osztályokba a Marczibányi térre. Azután pedig kereskedőiskolába írtatták, a Wesselényi utcába. Figyelemre méltó szívóssággal törekedtek Megadjaék az előbbre jutásra: az apa kifejezetten nehéz testi munkával kezdett, mielőtt munkavezető lett. Amikor szakterületet váltott, és egy útépítő cégnél helyezkedett el, szintén munkavezetői beosztást kapott. A fiúk könnyebb és igényesebb szakmát tanultak. Egyedül Ferenc készült kereskedőnek, Sándor, József és László optikai csiszolók lettek. A nagy múltú Süss-gyár felé orientálódtak, amelyet ekkortól neveztek Magyar Optikai Műveknek. A gyár munkásai között nagyon sokan voltak rövidebb-hosszabb ideig nemzetiszocialista párttagok. (A tények ellentmondanak annak a közkeletű hiedelemnek, hogy a

* ÁBTL Bt-389.

fasiszmus mindenekelőtt a lumpenprolik és suhancok bulija lett volna, miközben a „rendes” munkásság és a „rendes” parasztság ellenállt a fertőzésének. A környék másik híres, nagy múltú gyára, a Ganz is tele volt nyilással, főmérnöktől munkáslányig.) Úgyhogy ha a szülők nem terelték volna ebbe az irányba gyerekeiket, a közeg, amelybe kerültek, helyettük is megtette volna. A XII. kerületi kereskedők jelentős része ugyancsak a nyilasok felé tájékozódott. Így például Pekk János, az a Németvölgyi úti fűszeres, akinél a fiatalember tanuló volt.

Megadja Ferenc tizennyolc évesen, 1937-ben kerül ki a tanonciskolából. Épp ebben az évben jön létre hét korábbi szélsőjobboldali párt egyesülése által, Szálasi Ferenc vezetésével a Magyar Nemzetiszocialista Párt – Hungarista Mozgalom. Arról később természetesen nem számol be az ávósoknak, hogy mikortól kezdett feljárni a Győri úti párhelyiségbe, ott milyen előadásokat hallgatott, kikkel ismerkedett meg, milyen akciókban vett részt. Azt nyugodtan elmondhatja, hogy segédként állást vállalt egy környékbeli fűszer- és csemegeüzletben. Anyja ebben az évben hagy fel a viceházmesterséggel, hogy a háztartásnak szentelje idejét. Vallomásaiban Megadja nem mulasztja el megemlíteni a proletárhatalom öre előtt, hogy édesanyja munkája megerőltető volt. Eddigre a sorban munkába álló szorgos Megadja gyerekek hazaadhattak annyi pénzt, ami pótolta a kieső keresetet.

A fiatalember ekkoriban nem csak a fűszeresszakmára készült. Olvasott – állítólag lényegesen tájékozottabbnak látszott, mint azt iskolázottsága alapján sejteni lehetett. Ezenkívül akvizitőrként különböző biztosítási ügyleteket kötött a Magyar–Hollandi Bank részére. Hamar félre tudott tenni annyi pénzt, hogy 1940-ben – huszonegy éves korában – társulhasson egy Fogarassy nevű, nála hat évvel idősebb másik nyilással. Közösen nyitottak boltot az Attila úton.

A 81. számú ház a Vérmezőnek az Alagút felé eső sarkánál áll. Sarokház, melynek másik oldala a Mikó utcára néz. Szemben laktak Máraiék, kicsit följebb Kosztolányiék. Néhány házzal odébb, az Attila úton, Babitsék. Ezeket a környékbelieket persze nem feltétlenül tartotta számon Fogarassy és Megadja, annál inkább a házbeli szomszédot, Galambos szabót, a XII. kerületi nyilas pártszervezet buzgó tagját.

Fogarassy Sándor és Megadja Ferenc kapcsolata egészen szoros lehetett, ugyanis egymás melletti házakban laktak: Fogarassy az Ágnes út 30.-ban, Megadja a 32.-ben. E házak magasan a Svábhegy oldalában állnak. Széles panoráma nyílik onnan: ha kinéz az ember az ablakon, a Várpalota, ahol a főméltóságú kormányzó székel, egy kis kupac a mélyben. Látszik a Duna és rajta túl a Ferencváros, ahonnan a fiatalember elindult, és lám, máris milyen magasra jutott.

Ám a közös boltban nem sokáig dolgozhat a szépreményű fűszeres, mert 1940 végén behívják katonának. Kiképzését követően Bácskába vezénylik. Leszerelése után egy kis időre visszatér a mozgalomhoz és a munkához, majd 1942-ben ismét bevonul: akkor a keleti frontra kerül. 1943. december 23-án jut haza, és szerel le.

Itt kell megemlítenem, hogy Megadja Ferenc máskor, mások előtt egészen másképpen adta elő fiatal éveinek történetét. Ráadásul mindaz, amit hungarista elvbarátainak mondott, lényegesen szélesebb körben ismeretes, mint amit eddig idéztem, ugyanis elolvasható a mai magyar fasiszták által működtetett internetes lexikonban. E változatban nem szerepel a szomszédasszony, a kisbaba, a féltékeny férj, csupán az ávósok, akik nem társalognak vele, hanem hosszasan kínozzák a hőst, de ő olyan állhatatosan játsz-

szaz az egyszerű szegényembert, hogy a buta bolsevikok végül nem jönnek rá, ki került a markukba. Idővel elunják, és kieresztik, és ő dobban Jugóba.

Ebben a verzióban a fiatalembert már a Festetics-féle nemzetiszocialista párt a tagjai között tudhatja – ha ez tényleg igaz, akkor Megadja tizennyolc éves kora előtt kötelezi el magát az eszme mellett, és 1937-ben az egyesülés révén kerül a Szálasi vezetése alatt létrejött pártba. A háborúban való szerepét, nem meglepő módon, sokkalta színesebben adja elő a hungarista körben mesélt változat, mint az ávós: „vonalszolgálatban és partizánvadász kötelékben küzdött a bolsevik mételty ellen tizenhat hónapon át. A visszavonuláskor a kiürítendő területek műszaki objektumainak felszámolását kapta feladatául”.

Sem az ávós, sem a hungarista változat nem tér ki arra, hogy 1944. október 15. és 1944. február 13. között hány embert kínozott meg Megadja, hánynak a meggyilkolására adott parancsot, hányat ölt meg személyesen. Azt ő sem tartotta reálisnak, még egy kifejezetten baráti hangulatú kihallgatás alkalmával sem, hogy egyáltalán ne beszéljen általa előidézett emberhalálról. Gondos mérlegelés alapján erre az esetre esett a választása: „Beismerem, hogy részt vettem olyan formában a kivégzésben, hogy amikor szolgálatos tiszt voltam, úgy megcsuklóztattam a zsidókat, hogy egy idősebb férfi annak következtében meg is halt.”

A Városmajor utcai foglyok reggeli tornájáról másvalaki, Vajda Miklós sok évvel később keletkezett beszámolójában szintén olvashatunk. Igaz, ott nem szervezetének kimerülése okozza az idős áldozat halálát, hanem a verés, amit azért kap, mert a nyilasok elégedetlenek a teljesítményével.

Wallenberg egyik munkatársának feljegyzése szerint őt III. kerületi lakásából hurcolták el. A XII. kerület nevében Megadja vette kezelésbe: „Engem egyedül a Megadja Ferenc ütött, de úgy, hogy a fejem betört, s az orrom vérzett, s két csomó hajamat tépett ki.”

Dr. Morelli József ügyvédet 1944. december 11-én egy olyan csoport kereste fel otthonában, amelyet Megadja Ferenc és Kun András vezetett. Ott helyben nagyon megverték a doktort, majd bevitték a nyilasházba, és hetekig fogva tartották. Közben azzal fenyegették, hogy „meg fogják úsztatni”. Erre nem került sor, de kb. kétmillió pengő értékű pénzt és ékszer raboltak el tőle – ennek nagy része üldözöttek által megőrzésre átadott érték volt, aminek elkobzása kétségtelenül az akkor érvényben lévő jogrendnek megfelelően történt.

Márffy Ödön írásos feljegyzéséből tudom, hogy 1944. december 15-én egy Hoffmann nevű másik nyilas vezető társaságában Megadja hallgatta ki a festőművészt és öccsét, Márffy Károly nyugalmazott főlevéltárost, miután behozták őket a festő Szamóca utcai otthonából. Reggeltől este kilencig kellett egy fal felé fordulva állniuk. A kihallgatás végén a két férfit megszarolták: jelentős összeget kellett adományozniuk a nyilasok számára. Őket ezután elengedték, nem úgy a festő zsidó származású kedvesét, akit Megadja a halálba küldött – hogy pontosan milyen úton, azt Márffy Ödön sohasem tudhatta meg.

1944. december 24-én este a Városmajor utcai nyilasház kertjében a csoport jelen lévő vezetői személyesen végeztek ki tíz-egynéhány foglyot, akiket hetek óta tartottak fogva és kínoztak. A meggyilkoltak egyike egy kilencéves kislány, Hutiray Tamás volt – ő ezt az ajándékot kapta karácsony estéjén a magyar nemzettől. Az ajándék átadóinak egyike több egybehangzó vallomás szerint Megadja Ferenc. Bent a házban közben Kun András páter az Ave Mariát játszotta hegedűn.

A verés olyasféle időtöltés, amiből egyetlen nyilas sem maradt ki. Fiatalok és idősek, férfiak és nők mind ütlegettek a kezük közé került embereket, ugyancsak tekintet nélkül

azok nemére és korára. Vérmérsékletük, lelkialkatuk természetesen mégis meghatározó maradt, egyesek minden lehetséges alkalommal kivették részüket a bántalmazásból, mások csak alkalmilag. Megadja a legaktívabbak közé tartozott e tekintetben is. B. S.-t, egy negyvenhét éves nőt Városmajor utcai irodájában, alárendeltjeinek közreműködése nélkül, egyedül verte össze ez az akkor huszonöt esztendő, kis bajszú, szőke fiú.

A karácsony előtti estén egy kb. hatvan főből álló szállítmány érkezett be a Városmajor utcai pártházba. A pincében kínozták őket. „A nők mellét harapófogóval tépték, és a hasuk táját bikacsökkel ütötték azzal a jelszóval, hogy ne legyen többé gyermekük.” Az esetről beszámoló tanút nem bántották, minthogy nyolcadik hónapos terhes volt, de egy széken ülve végig kellett néznie a többiek kínzását. Elmondása szerint Megadja torkaszakadtából kiabálta, hogy „megadja nektek a Megadja!”

Január 6-án az Andrássy út 60.-ban „egy német embert azzal gyanúsítottak, hogy német katona volt, azonban ruháját eldobta. Mivel tagadta, hogy katona lenne, Bokor, Megadja és Rédlí agyonverték”.

Megadja Ferenc 1944 novemberétől kezdődően több ízben adott parancsot Duna-parti kivégzésekre. Egy-egy ilyen alkalommal kb. hatvan embert kísértek a Városmajor utca 37.-ből – később az Andrássy út 60.-ból – a Dunához. A XII. kerületi pártszervezetnél az volt a szokás, hogy a parancsnok nemcsak sortűzet vezényel, hanem maga is lövéseket ad le a rakparton felsorakoztatott emberekre. Egybehangzó vallomások szerint Megadja Ferenc szorgalmas résztvevője volt az öldöklésnek.

A nyilasok nagyrészt szexuális bűnözők voltak, persze egyéenként különböző mértékben. A XII. kerületiek közül nem Megadja Ferenc erőszakolta meg a legtöbb nőt, de mindenképpen az élbolyban volt. Öccsének vallomása szerint „esténként Bokor Sándor és bátyám, Megadja Ferenc vezetésével lementünk a pincében lévő fogdába, és ott a legkülönbözőbb erkölcstelen dolgokra kényszerítettünk fiatal leányokat és nőket”.

Ferenc folyamatos ellenőrzés alatt tartotta László öccsét. Amikor az nem tevékenykedett elég hatékony gyilkosként, keményen igazította el. A horda szerkezetén belül felismerhetően működött az egyes családok hálózata, és Megadja egy ilyen egység feje volt. Sógorát, Légrádi Bertalant beszervezte a Hűség Háza csapatába, és bizalmi feladatot ruházott rá. Megadja Margit, a feleség végig a közösség tagja volt négyéves kisgyerekekkel együtt. Minthogy Bertalan pontosan annyi idős volt, mint Ferenc, és szintén fűszeresegéd, talán nem alaptalan a feltevés, hogy eleve Megadja Ferenc hozta össze a párt.

Egyes helyzetekben Megadja vezetőtársaitól eltérően működik. Vidra Mihály és Dési Dregán Miklós többnyire igyekeznek higgadtnak mutatkozni, Bokor Dénes, Bokor Sándor és Kun András ellenben féktelenek. Megadja magától értetődő természetességgel él egymás mellett a higgadság és a féktelenség, végletes állapotait olyan sikeresen tudja másokra átvinni, akár egy tehetséges karmester. Néhány héttel október 15. után a XII. kerületiek már rendszeresen celebrálnak véres orgiákat, és ez így megy majdnem mindvégig. Alkohol hatása alatt, sokféle kínzóeszköz igénybevételével, zenekísérettel, teátrális körülmények között, művészi igényességgel, hosszasan gyötörnek embereket. E rendszeresen ismétlődő szeánszok ugyanolyan esszenciális összetevői a közösség életének, mint a házszenelések, a szentmisék, a prédikációk, a közös imádságok, a csoporton belüli esküvők. December 17-én, vasárnap este egy ilyen szeánszon mintegy negyvenen vesznek részt. A helyszín a Városmajor utcai nyilasház legnagyobb helyisége, vagyis a korábbi Moskovits-villa zongoraterme, a főszereplő Kun András páter

és egy Laczkovics nevű másik pap. Mindketten képzett zenészek, jóképűek, magasak. Kun sötét hajú, Laczkovics szőke, de szexuális étvágyuk és kegyetlenségük ugyanolyan határtalan.

Megadja Ferenc egy darabig lelkes résztvevője a történeseknek, majd egyszer csak kijózanodik, észbe kap, és úgy találja, hogy ez már helytelen. Az éppen tortúra alatt lévő három embert fölrángatja a földről, és kilökdösi a teremből, majd bezárja őket a fogdaként használt fürdőszobába. Visszamegy az izzadt, lihegő, véres tömeghez, megáll előttük, és határozottan értésükre adja, hogy ő is szereti a mókát, de ami sok, az sok. Követeli, hogy senki soha ne beszéljen arról, ami azon az éjjelen történt. Laczkovicsot megfeddi – ő nem is bukkan fel többet a Városmajor utcában. Habár lehet, hogy amúgy is lelépett volna: akkor indulnak Budapestről az utolsó kimenekítő vonatok, egy ilyenre száll föl a pap.

Kun András marad, az orgiák is folytatódnak. De Megadja akkortól bizonyos távolságtartással figyeli a horda spirituális vezérét. Például nem helyesli, hogy a páter január elején megöl egy rendőrtisztet. Január 18-án viszont már egy egész csoportnyi rendőrtisztet fog el feleségestül-menyasszonyostul és veret össze Kun András. Ha Megadja Ferenc meg nem akadályozza, annak rendje és módja szerint ki is végzik őket. Kunt és egyik bizalmasát, Rákit lefegyverzik, és fogolyként a nyilas Számonkérő Szék elé állítják, ahol halálos ítélettel sújtják őket. (Kun András rettenetesen fél a várbeli börtönben. De Szálasi nem mulaszt el kegyelmet küldeni Sopronból.)

Ahhoz, hogy ezeket végrehajthassa, Megadjának rendkívüli erőt kellett felmutatnia – Kun mellett ott állt és mindig kiállt Bokor Dénes és általa az egész szervezet. 1952-ben nem is hagyta ki beszámolójából ezeket az epizódokat: „személyesen utasítottam ki a pártházból a durván kegyetlenkedő Laczkovicsot, Kun András papkollégáját. Majd pedig 1945 januárjában a kegyetlen Kun pátert is személyesen tartóztattam le”.

Nem meglepő, hogy eszmetársai előtt nem dicsekedett Laczkovics és Kun megfélekezésével. Ehelyett a hungarista sagában ezzel az epizóddal egészül ki Megadja Ferenc története: „Századosi rangban a Hűség Házának katonai parancsnoka. Embereivel a végsőkig védte az épületet. Egysége szuronnal véste ki magát a légoltalmi pincéből, és az utolsók közt vonult át a Lánchídon.” Ezzel szemben a helyzet az, hogy az Andrassy út 60.-at jóval a szovjet katonák érkezése előtt az összes nyilas elhagyta, az épületben csak az utolsó mézszárlások után otthagytott tetemek maradtak – más lehetőség híján ők fogadták a behatólókat.

„Igen értelmes, jó beszélőtehetségű, iskolai végzettségénél sokkal képzetebb. Jó szónoki tehetséggel és szervezőkészséggel rendelkezik” – állapítja meg róla 1952 őszén az Államvédelem szakembere. Ennek alapján, és mivel meg vannak győződve hazafias elkötelezettségéről, felkérlik, hogy végezzen ügynöki tevékenységet az ellenséges Jugoszláviában. Megadja elfogadja az ajánlatot. Fedőneve Szlavko lesz. Novemberben átdobják, ám odaát gyorsan elkapják. Két évet tölt a Tito-rezsim börtöneiben, illetve koncentrációs táboraiban. A született vezetőkre jellemző képességeinek ebben az időszakban is számos tanújelét mutatja. Egy jugoszláviai fogolytársa szerint „nagyon jó beszélőképességű. Ő szokta elsimítani a nézeteltéréseket. Mindenki hallgatott rá”.

Utóbb kiutasítják (vagy megszövik), 1954-ben a trieszti menekülttáborba kerül. Innen a nyugati világ őrei nem engedik ki – mint tudjuk, joggal tartanak tőle. Ezen az 1956-os forradalom változtat: a nagy tömegben érkező menekülteket komolyabb vizsgálat nél-

kül fogadja be a szabad világ. Megadja hozzájuk csapódva Ausztráliába jut, hogy ott élhesse le hátralévő életét.

A hungarista emlékezet szerint Ausztráliában „csatlakozott a helyi szórványhoz, melynek hamarosan vezetője lett. 1972-ben megbízást kapott Henneytől az Út és Cél kiadására. A legnagyobb odaadással teljesítette a feladatot. A Mozgalom volt az élete.

1980. április 4-én buxtoni tanyáján adta vissza lelkét a Teremtőnek. Mire a szórvány tagjai értesültek haláláról, szomszédai széthordták tanyáját, rengeteg emlék, mozgalmi érték veszett oda. Nem felejtünk, testvér!”

Az Államvédelem megkísérelte nyomon követni elveszett ügynöke, Szlavko útját. Az esetet vizsgáló tiszt úgy vélekedett, nem volt helyes lépés a beszerzése.

Hát szerintem sem. Mégis, miért csinálták? Nem hihetjük, hogy az ügyben egyszerű helyi erők hoztak döntést, az aktából kiderül, hogy a folyamatot a felső vezetés, többek között személyesen Péter Gábor és Farkas Vladimir tartotta ellenőrzés alatt.

A felmerülő kérdésekre, hogy egyetlen ember határozott az ügyben, vagy tanácskoztak róla, hogy egyáltalán felvetették-e a most utólag olyan magától értetődőnek tetsző lehetőségeket Megadja Ferenc felelősségre vonásával és az általa birtokolt információk megszerzésével kapcsolatban, ezek az iratok nem szolgálnak válaszokkal.

Támpontot adhat az a mostanra már ismeretes tény, hogy éppen 1952-ben az Államvédelem nagy kirakatpert készített elő, mely – szovjet mintára, Sztálin akkori direktíváinak megfelelően – zsidók ellen irányult volna. Feltételezhetően ezzel egy időben nem jól vette volna ki magát egy olyan per, amely éppen zsidók elleni atrocitásokat idéz fel. Az Államvédelem zsidó származású vezetői és munkatársai adott helyzetben veszélyeztetve érezhették magukat, könnyen átkerülhettek az eljárás alá vontak oldalára. Így tehát – folytatva a feltevést – érdekükben állt gyorsan megszabadulni a volt nyilastól. (Valóban nagyon gyorsan: augusztusban kapták el, és novemberben már be is vetették ügynökként.) Ha így volt is, a megoldás nem segített rajtuk: Pétert és Farkast még 1952-ben leváltották, majd 1953 elején letartóztatták.

Az sem zárható ki, hogy ezek az emberek olyan mélyen interiorizálták az ideológiát, hogy zsidó származásuk a legkevésbé sem befolyásolta őket döntéseikben. Ráadásul nemcsak kommunisták, de magyar hazafiak is voltak – nem feledhetjük Márai naplójában azt a cigányzene mellett iszogató és danolászó zsidó rendőrtisztet. Barátkoznunk kell a gondolattal, hogy nagy magyarok voltak a szívük mélyén – a hazafiság közös nevezője lehetett az Andrássy út 60. korábbi és későbbi urainak.

Gábor, a kedves kis ember, a szabócska. Meg a szerencsétlen Vladimir... Míg Megadja jugó börtönben sínylődik, ők idehaza. De most nem ezek a foglyok kötik le figyelmemet, hanem az idős festő, akinek reggeltől estig az előcsarnok vérfoltos falával szemközt kell állnia, és az a fiú, akit karácsonyeste ölnek meg. Akinek játékait más gyerekek – „rászorulók” – közt osztják szét.

Ami velük történt, érdektelen volt a szovjetek, az ávosok, a kommunisták – valamint a velük szövetséges szocdemek és parasztpártiak – számára, minthogy azok le akarták zárni a múltat, és új világot építeni a régi helyébe. Láthatjuk, mi lett belőle.

Meggyőződésem, hogy az 1945-ös parlamenti jobboldal a legkevésbé sem kárhoztatható – ha Sulyok Dezsőn, Varga Bélán vagy az akkor velük egy pártban dolgozó Göncz Árpádon múlik, most máshol tartana „a magyar múltfeldolgozás”. De nem rajtuk múlt a múlt. Csupán azon egyszerű oknál fogva, hogy Magyarországra nem Pershingek dübörögtek be, hanem T-34-esek.

Lackfi János

EGÉSZSÉGEDRE, SÁNDOR!

Azt a durva, milyen ütős
ez a cucc,
homokba dugom a fejem,
mint a strucc,
még mélyebbre, homok alá, semmibe,
ne pörögjön már a világ ennyire!

Fizi-fizi-oló-gia-
ailag
(csak kimondtam, penge vagyok
agyilag!),
szóval fizi... állapotom oly remek,
térdem csak a villamos miatt remeg.

Azt mondjátok, nincs alattam
villamos?
Már attól függ, minden oly vi-
szonylagos.
Einstein szerint biz az élet relatív,
ejnstejn, cvejstejn, tesztek rá, míg ver a szív!

Nagy szívem van, ki tagadja,
leverem,
kimutatták röntgenen vagy
MR-en!
Még egy oroszlának sincsen ekkora!
Mármint szíve, te vadbarom, nézz oda!

Erős vagyok, bátor, mint Du-
Dugovics,
adjátok egy törököt, már
ugrom is!
Kimondom, hogy Si-Sa-Saoirse Ronan,
vagy hogy Papasz-tato-pulosz... Van olyan!

Nyelvérzésem so-soha el
nem akad,
haveromnak tekintem a
szavakat.
Még egy rundot a szavakra, te csapos!
A magyar nyelv mutatós és mulató!

A kannásbor hogy ártana
meg nekem?
Nem hiába volt az öt év
egyetem!
Amit akkor nem ittam, nem létezik,
hígítótól tablettásig, Baileysig.

Volt ösztöndíj? Elboroztuk
perc alatt,
aztán nem ettünk, míg pár hét
elszaladt.
Az egyetem cefetül jó iskola,
a közelben sok a kocsmá, kész csoda!

Vizsga előtt sosem ittunk,
csak kicsit,
s hogyha ittunk, nem vezettünk,
csak kocsit.
Összetörtük, bár nem örült a fater,
kidumáltuk, pazarul ment a vaker.

Végeztem is volna az e-
gyetemen,
de ő sajnos előbb végzett
énvelem.
Sok volt neki a hiányzás, a bukás,
vigasztaltak, lehetek még ma kukás!

Nem mondom, hogy kukás lenni
fos meló,
van nagy mellény, az ember jól
látható.
Fotoszinte-izélsz, jó a levegő,
köztisz-taszte-sztaság legyen, ez a fő!

Csak a sok por ne kínozná
a gigát,
ne kellene öblögetni
át meg át.
Vízze mosni? Torkod csupa vízköves,
szakszerűbb a szőlőből leszűrt leves.

Szőlőcukorban van aztán
dinamit,
fél kezemmel falhoz vágok
valakit!
Body building ehhez képest macskafing,
az izomtól szakadt le rólam az ing!

Adjatok még energiát,
cseppfolyóst,
s jövőt mondok, lepipálom
majd a jóst!
Láttam én ördögöt, poklot meg ufót,
ki nem hiszi, benyal tőlem két pofont!

Én agresszív? Megöllek, te
húgyagyú,
minek is szart a világra
mondd, anyu?
Jó, hogy lefogatatok... Mi? Hogy senki sem?
Mind sötétebb... van e rohad... restiben...

Tózsér Árpád

BOSZORKÁNYHÉTFŐ

Hogy kéne elütni még ezt az időt,
amit itt vagyok?
Vegyem leltárba, aki már kidőlt,
s amit itt hagyok?

Szophoklész, Vajda, s hja, Kosztolányi
tudása ennyi:
az üdv: örökre le-, sírba szállni
vagy nem születni.

S nekem, vénen, már új etikákra
nincsen merszem:
boszorkányüst, füst, múltköd és pára
minden versem.

Pokolgyökeret, amorált, erényt
bevesz e katlan,
így lesz művem, a szerkesztő szerint,
eladhatatlan.

Azt mondja, nem ő tehet a váltott
versdivatokról. –
Tán százévesen leszek majd, látom,
poéta doktor!

Akkor a kondér kiforrja végül
önlényegét is,
s gyanús állagú főztjébe szédül
maga a séf is.

A PIPÁZÓ BICIKLI

Hommage à Fr. Léger

Biciklim soha nem volt.
A szép, pedálos másodkor
kimaradt az életemből:
én a gyerekkocsiból
egyenesen egy 250-es
Jawa motorra ültem.
Addig utánoztam a járást,
mígnem feltaláltam
a motorkerékpárt.
Ha jól emlékszem,
1954-ben történt:
azon a Firsnál téren
gyakoroltam a hátsó
kerékre állást, ahol egykor
Jozef Miloslav Hurban
folklórba öltözött katonái
lerakták fegyvereiket.
Nem, én közönséges
biciklit tulajdonképpen
képen sem láttam,
bár mintha Léger
pipázó katonája
egy darabokra hullott
eocén kori biciklin ülne.
De lehet, hogy maga a
bicikli pipázik vagy a
Kassák-kalapú Hurban,
esetleg az én 250-es Jawám
füstöl. Mert van-e szebb,
mint egy biciklipumpa
s egy varrógép találkozása
a pozsonyi Firsnál téren?

Kisbali László

AZ ÍZLÉSFOGALOM APÓRIÁI: LA ROCHEFOUCAULD¹

Közzéteszi Szécsényi Endre

A francia művelődés és irodalom történetében minden bizonnyal La Rochefoucauld írta az első olyan szöveget, amely már a címében is tartalmazta az „ízlés” kifejezést.² Noha az eszmetörténet nagy előszeretettel tanúsít bizonyos fogalmak első előfordulása iránt, La Rochefoucauld gondolatmenetének viszonylag kevés teret szenteltek az esztétika historikusai. Még akkor is, ha esetenként tekintélyes szerzők hívták fel a műre a figyelmet. Igaz, alig kétoldalmi szövegről van szó, de az egy-két mondatos „reflexiók és maximák” környezetében ez a terjedelem már tekintélyesnek mondható. Az ÍZLÉSEKRŐL írott művecske elhanyagolását talán az is indokolhatja, hogy csak a szerző halála után jelent meg, s hatástörténetileg már valóban nincs jelentősége elsőségének, hiszen az 1673 körül keletkezett mű első publikációja (1734) idejében azért már tényleg nem számított jelentős újdonságnak az ízlés kifejezést egy értekezés címében elhelyezni.

Valójában azonban ez az érv sem magyarázza a DES GOÛTS elhanyagolását, hiszen a meghatározó esztétikatörténeti elbeszélések általában nem nagy jelentőséget tulajdonítanak a művek és szövegek reális időbeli viszonyainak, s főleg az eszmei összefüggésekre összpontosítanak. Ráadásul a kései publikációra hivatkozó érvet hatástalanítja, hogy az 1665 óta nyilvános maximák alapján is rekonstruálni lehet AZ ÍZLÉSEKRŐL tartalmát, illetve maga az ízlésfogalom is fontos szerepet játszik a La Rochefoucauld által jóváhagyott és kiadott reflexiókban is. Mégis, Baeumler például csupán egy mondatot szentelt neki, s láthatóan nem is tulajdonított neki semmilyen jelentőséget. Luc Ferry még egyet sem.³

¹ Erre a tanulmányrészletre Kisbali László (1954–2009) hagyatékában leltem. Noha soha nem gondoltam problémátlannak olyan szövegek nyilvánosságra hozatalát, amelyeket alkotójuk nem adott ki a kezéből, ráadásul be sem fejezett, következképp sejtelmünk sincs arról, mennyit akart volna még rajtuk változtatni, bővíteni, csiszolni, mégis a jelen írással – remélem, minden olvasója egyet fog velem érteni – kivéltel tehetünk. Nem pusztán azért, mert ezzel egyúttal arra is emlékeztetünk, hogy Kisbali László az idén még csak hatvanéves lenne. Az itt közölt befejezetlen tanulmány 2008 végén, 2009 legelején keletkezett; csak néhány oldalszám-hivatkozást tartalmazott a francia nyelvű idézetek után a főszövegben, ezekből jegyzeteket készítettem, s továbbiakat is írtam; apróbb betoldásaimat szögletes zárójellel jelzem. Az előreutalásokból is látszik, hogy egy nagyobb lélegzetű tanulmány vagy könyvfejezet felvezetőjét olvassuk, amely La Rochefoucauld herceg (1613–1680) egyik rövid írását alapul véve ízlés, igazság és szépség összefüggését fejtette volna ki részletesen. Mindazonáltal ez a néhány lapnyi szöveg inspirálóbb és érdekfeszítőbb olvasmány, mint sok lekerekített tudós munka. A jeles francia moralista egyik posztumusz maximája idézhető itt: „*Vannak szép dolgok, amelyek ragyogóbbak tökéletlenségükben, mint teljes befejezettségükben.*” – Szécsényi Endre.

² Vö. François de la Rochefoucauld: LES GOÛTS. = RÉFLEXIONS, SENTENCES ET MAXIMES MORALES. NOUVELLE ÉDITION. Éd. G. Duplessis, Préface C.-A. Sainte-Beuve. Paris, Guiraudet et Jouaust, 1853. 214–216. – Ez egyik darabja a RÉFLEXIONS DIVERSES [ELEGYES MEGJEGYZÉSEK] címen összegyűjtött s a különböző szövegkiadásokban általában a maximák (RÉFLEXIONS MORALES) után következő kisebb írásoknak.

³ Vö. Alfred Baeumler: AZ IRRACIONALITÁS PROBLÉMÁJA A XVIII. SZÁZADI ESZTÉTIKÁBAN ÉS LOGIKÁBAN *AZ ÍTÉLŐERŐ KRITIKÁJÁIG*. Ford. V. Horváth Károly. Enciklopédia, 2002. 54. (64. j.); Luc Ferry: HOMO AESTHETICUS. L'INVENTION DU GOÛT À L'ÂGE DÉMOCRATIQUE. Paris, Bernard Grasset, 1990.

Feltételezem, hogy a La Rochefoucauld-t övező esztétikatörténeti szótlanság mélyebb okokkal magyarázható. Elképzelhető, hogy maga a mű nem illik bele abba a bevett sémába, amely az ízlésfogalom történetének elmesélését szabályozza. Hogy a legegyszerűbb példával világítsam meg, mire lehet itt gondolni: La Rochefoucauld szövege időben megelőzi Gracián francia recepcióját,⁴ az ízlésfogalom történetét pedig „természetesen” a spanyol szerzővel kezdik már Trevisano, Addison s kiváltképp Karl Borinski óta.⁵ Még akkor is, ha ezt a spanyol esztétikatörténet klasszikusa, Menéndez y Pelayo derűs értetlenséggel fogadja, Croce pedig ellenpéldák sokaságát sorolja fel.⁶ Ezért aztán ha egy-egy részlettanulmány mégis szóba hozza La Rochefoucauld ízlést taglaló szövegét, akkor erős hajlandóságot tapasztalunk valamiféle titkos, nehezen dokumentálható vagy áttételes Gracián-hatás kimutatására. Ráadásul az így bemutatott összefüggések akár helytállók is lehetnek, La Rochefoucauld azonban mégis kívül marad az esztétikatörténet „fő csapásirányán”. Kívülállása ugyanis nem kronológiai, hanem konceptuális okokra vezethető vissza. Ezért ha mégis helyet talál az esztétikatörténeti kánon művei között, akkor ez többnyire csak azon az áron történik, hogy összetett mondandóját többnyire egyoldalúan korlátozzák. La Rochefoucauld pedig töpreghet az esztétikatörténet vadászmezőin, mivel jár jobban: ha beveszik az ízlésfogalom egyezményes történetébe, vagy ha kihagyják belőle.

Mindenesetre a szöveg egyik legfontosabb tulajdonsága – mind tárgyi, mind módszerbéli tekintetben –, hogy szerzője mintegy szenttelenül veszi tudomásul a vizsgált jelenségek póré sokféleségét. Ez az adottságként felfogott és elfogadott sokféleség és különféleség nincs összefüggésben La Rochefoucauld választott műfajával. Az aforizma vagy az aforisztikus írásmód, bár sokszor hajlunk az ellenkezőjére, egyáltalán nem tételezi fel a töredékességet vagy az egységes, *horribile dictu*: rendszeres gondolkodás vagy világkép hiányát. La Rochefoucauld esetében mindezt igen szemléletesen mutatja a MAXIMÁK⁷ „aktív recepciója”. Nem csupán verses formába költik át őket, de Amelot de la Houssaye kifejezetten rendszeres formát is kölcsönöz nekik, amikor az általa jegyzett kiadásban egy-egy címszó vagy vezérfogalom köré csoportosítja az egyébként szétszórt szövegdarabokat (ahogyan egyébként Gracián ORÁCULO MANUAL-jával is tette), világossá téve a gondolatok belső összefüggéseit.⁸

A DES GOÛTS és a többi ELEGYES MEGJEGYZÉS ugyanezt az összefüggést példázhatja, igaz, éppen a fonákjáról. La Rochefoucauld ezekben valóban nem maximákat, hanem rövid,

⁴ Vö. Nicolas-Abraham Amelot de la Houssaye Gracián-fordításaival, elsősorban az ORÁCULO MANUAL (1647) – Baltasar Gracián: AZ ÉLETBÖLCSESSÉG KÉZIKÖNYVE. Ford. Gáspár Endre. Helikon, 1984. – Fordítása és kommentárja a fontos: L'HOMME DE COUR. Paris, Veuve Martin et J. Boudot, 1684.

⁵ Vö. Bernardo Trevisano: INTRODUZIONE ALL'OPERA DEL PRITANIO CIOÈ LA TEORIA DEL BUON GUSTO. = Ludovico Antonio Muratori [Lamindo Pritanio pseud.]: DELLE RIFLESSIONI SOPRA IL BUON GUSTO NELLE SCIENZE E NELL'ARTI. Venezia, Nicolò Pezzana, 1717 [1708]. 63–103., 67.; Joseph Addison: A KÉPZELŐERŐ GYÖNVÖREI. Ford. Gárdos Bálint. *Jelenkor*, L. (2007) [1712], 11. 1184–1209., 1184.; Karl Borinski: BALTASAR GRACIAN UND DIE HOFLITTERATUR IN DEUTSCHLAND. Halle, Max Niemeyer, 1894.

⁶ Vö. Marcelino Menéndez y Pelayo: HISTORIA DE LAS IDEAS ESTÉTICAS EN ESPAÑA. Tomo I–IX. Tercera edición corregida y aumentada. Madrid, Artes Gráficas Plus-Ultra, 1923. V, 135–136.; Benedetto Croce: ESZTÉTIKA. ELMÉLET ÉS TÖRTÉNET. Ford. Dr. Kiss Ernő. Rényi Károly kiadása, 1914. 191–193.

⁷ Magyarul is hozzáférhető: François de la Rochefoucauld: MAXIMÁK. Ford. Szávai János. Helikon, 1990. Kisbali László a maximákat is saját fordításban idézi.

⁸ Vö. François de la Rochefoucauld: RÉFLEXIONS, SENTENCES, ET MAXIMES MORALES. MISES EN NOUVEL ORDRE, AVEC DES NOTES POLITIQUES, & HISTORIQUES. Éd. Amelot de la Houssaye. Paris, Etienne Ganeau, 1714.

de mégis kifejtő jellegű és strukturált értekezéseket ír. Feltehetően ez a szerző számára is nyilvánvaló műfaji eltérés az oka, hogy e művecskék soha nem kerültek kiadásra, hiszen megbontották volna a kötet formai egységét. Tagolt és disszertatív jellegüket azonban a mai olvasó, kivált a MAXIMÁK ölelésében, aligha érzi. A szövegek esetenként kopogós leltárnak hatnak, amelyben a szerző – kevés kivételtől eltekintve – szenvtelenül sorolja fel a tárgynak kiszemelt jelenségek fajtáit és részleteit, anélkül, hogy legalább kísérletet tenne egységbe foglalásukra. A dolog nem intézhető el azzal, hogy La Rochefoucauld – úgymond – analitikus és nem szintetikus koponya, hiszen ez csupán rövidre zárná magát a kérdést.

Úgy látom, valamiféle deduktív vagy egyszerűen csak hierarchikus rendszert valóban hiába keresünk La Rochefoucauld-nál, amint a gondolatmenet egységét sem általános fogalmak specifikációja biztosítja. Ugyanakkor mind tárgyi, mind módszertani értelemben szigorú egység uralkodik az aforizmák világában. Sőt, időnként talán túlságosan is erős ez az egység, amely nemegyszer akár a monotoníáig fokozódik. E teoretikus helyzet oka, hogy La Rochefoucauld előfeltevése szerint ehhez az egységhez bármelyik részletből és fragmentált jelenségből *közvetlenül* el lehet jutni. A jelenségeket összetartó egész [– az] egység, de ez nem az egyes részletekből áll össze, hanem minden részletben közvetlenül megfigyelhető – már ha elég éles a szemünk. Az analitikus szellem éppen a jelenség szigorú elkülönítésén keresztül ragadja meg az egészet; még pontosabban, az elkülönítés, az egyedi jelenség pontos körülhatárolása teszi lehetővé a *minden* jelenségben uralkodó egység – igazság – felismerését. Ez az egység az ember[számára a] végesség[e] és bűnösség[e miatt fennálló] meghatározó önszeretet világa, amely az amúgy is korlátozott szellem számára nem teszi lehetővé a dolgokban rejlő igazság felismerését. Amit egyáltalán elérhetünk: ennek az egyes dolgokban benne rejlő igazságnak – értéknek – a felismerése és viselkedésünknek az értékükön mért dolgokhoz való hozzáigazítása.

Az emberi szellem mint megismerőképeség egyébként is véges, vagy még pontosabban: korlátolt, korlátozott. A gondviselés egészét mint rendszert és rendet nem látja át. De az igazság – mint ontológiai értelemben vett vagy skolasztikus szóhasználattal: transzcendentális igazság – az egyedi dolgokban is felismerhető. A dolog, ha igaz, az, ami, vagy az, aminek lennie kell. Ugyanebben a metafizikai értelemben a dolgok hamisak is lehetnek, azaz e viszonyban másnak látszanak, mint amik. Ezért a megismerés teljesítménye az igazság elkülönítése („*discerner la vérité*”)⁹ és a hamis látszatok felszámolása.

Ebből következően La Rochefoucauld nem valamiféle szintézisre, hanem az egyes dolgok igazságának megragadására törekszik. Ez az igazság nem a megismeréshez és nem az állításokhoz kötődik, mint a logika esetében, hanem az iskolafilozófiákból régóta ismert ontológiai igazságfogalomról van szó. Igaz, ez az igazság teremti meg a tapasztalás és a tapasztalt világ belső egységét is, és ez az igazság köti össze az egyes dolgokat is. Egységük azonban nem világgént, nem rendszerként adott, kiváltképpen nem a véges szemlélő számára. Sőt, hogy egy anakronisztikus, Kanttól származó kifejezéssel világítsuk meg ezt az összefüggést: La Rochefoucauld embere nem *Weltbewohner*,

⁹ François de la Rochefoucauld: DU VRAI. = MAXIMES ET RÉFLEXIONS DIVERSES. Mozambook (La Bibliothèque Virtuelle), 2001. 101–103., 102. – Ez a RÉFLEXIONS DIVERSES egy másik darabja, amely éppen nem került bele az 1853-as kiadásba, ahonnan a DES GOÛTS-t idézem.

nem az a lény, aki teremti vagy belakja a világot. Már az is jellemző, hogy a „monde” kifejezést szinte kizárólag az emberi, a társas világra vonatkozó jelentésben használja (a „nagyvilág”, a „társaság”, „mindenki” stb.). Azokban az esetekben, amelyekben mégsem erről van szó, a „világnak” rendkívül általános és elmosódott értelme lesz, vagy tartalmilag éppen a modern világfogalom ellentétét rejtí magában. Ennek megfelelően a kevés, világra vonatkozó általános kijelentés éppen a világ rendetlenségét, menetének kiszámíthatatlanságát hangsúlyozza: „*A szerencse és a vérmérséklet kormányozza a világot.*”¹⁰ Mondhatni, hogy La Rochefoucauld világfogalma elveszíti az *ordo* középkori értelmét, anélkül, hogy felvennie a modern „*systema mundi*” értelmét. Az egyes ember nem támaszkodhat a világrendre, nem bízhat benne, mert éppen akkor kell szembesülnie a bizonytalansággal és kiszámíthatatlan változandósággal, ha tekintetével a világot mint egészet akarja átfogni. A világ mint olyan legfeljebb a hit tárgya lehet, amely ennyiben egyszerűen felcserélhető a gondviselésbe vetett bizalommal. E meggyőződést azonban alapjában véve semmilyen tapasztalati vagy ésszerű érv nem támasztja alá.

A MAXIMÁK első kiadásában még szerepelt a következő aforizma: „*Bármennyi bizonytalanság, bármennyi változandóság is tűnjék elénkbe a világon, néha mégiscsak észreveszünk benne bizonyos titkos összefüggést és rendet, amelyet mindenkor a gondviselés szab meg, így érve el, hogy mindegyik dolog a neki megfelelő helyre kerüljön és saját rendeltetése pályáját kövesse.*”¹¹ Ahogy mondani szokás: „nem véletlen”, hogy La Rochefoucauld minden további kiadásból törli ezt az aforizmát. De akár meg is őrizhette volna, hiszen a teljes gyűjteményben a gondviselés egy pillanatra történő felmutatása nem ellensúlyozhatja a bizonytalanság állandó tapasztalatát. De ha „néha” észre is vesszük, hogy van rend a világban, és a dolgokat valamiféle láncolat fűzi össze, ez akkor is olyan „titkos” összefüggés, hogy a korlátozott szellemű ember helyzetértékelésében és terveiben nem építhet rá. Hinni, természetesen, hihet benne. A MAXIMÁK azonban, mint La Rochefoucauld a reflexiókról írott ÉRTEKEZÉS-ben írja, nem a szentekről és a szenteknek, hanem romlott emberekről és „*a romlott embernek szól fil ne s'adresse... qu'à l'homme corrompu*”,¹² akiből éppen ez a hit hiányzik.

Ezért, már ha egyáltalán van értelme az ilyen spekulációknak, azt hiszem, La Rochefoucauld nem azért törölte a fenti maximát a világban időnként felvillanó rendről, mert visszavonta volna hozzájárulását vagy nem találta volna igaznak. Kihagyásának okait inkább abban kellene keresni, hogy megőrizze a szerzői célkitűzés egységét, s általában véve távol tartsa a közvetlen teológiai kérdéseket a szövegtől. Az „isten” kifejezés például nem fordul elő a MAXIMÁK La Rochefoucauld által publikált változataiban. A látzólagos kivételt itt [az imént említett ÉRTEKEZÉS,] a DISCOURS SUR LES RÉFLEXIONS OU SENTENCES ET MAXIMES MORALES címet viselő, részben éppen a teológiai támadások lehetőségét kivé-

¹⁰ „*La fortune et l'humeur gouvernent le monde.*” No. 435. (Az 1678-as kiadástól kezdve az első 504 maxima számozása egységes, megegyezik minden újabb kiadásban, beleértve az idegen nyelvűeket is.)

¹¹ „*Quelque incertitude et quelque variété qui paraisse dans le monde, on y remarque néanmoins un certain enchaînement secret, et un ordre réglé de tout temps par la Providence, qui fait que chaque chose marche en son rang, et suit le cours de sa destinée.*” François de la Rochefoucauld: MAXIMES SUPPRIMÉES. = MAXIMES ET RÉFLEXIONS DIVERSES, 2001. 77–89., 84. (No. 39.) – Ez az 1665-ös első kiadás (RÉFLEXIONS OU SENTENCES ET MAXIMES MORALES. Paris, Claude Barbin) 225. maximája; a magyar kötetben a 613-as számot kapta.

¹² François de la Rochefoucauld: DISCOURS SUR LES RÉFLEXIONS OU SENTENCES ET MAXIMES MORALES. = RÉFLEXIONS, SENTENCES ET MAXIMES MORALES, 1853. 239–252., 247.

deni szándékozó bevezető [képezi]. Jellemző azonban, hogy hosszú ideig sokan nem is La Rochefoucauld-t tartották a szerzőjének. Ez a szöveg ráadásul csak az első kiadásban¹³ szerepelt, a többitől a szerző elhagyta. Ez azonban nem deoteologizálja a művet.

A dolgok transzcendentális igazságának szintjén voltaképpen minden létező egyenlő, s a legnagyobb sincs több igazság, mint a legkisebben.¹⁴ Igazságát és ezzel a teremtés rendjében való helyét minden létező közvetlenül Istentől nyeri. Istennek köszönhetik a dolgok, hogy „fennállnak [*subsistent*]”, ráadásul egyazon teremtés rendjében, egymás mellett, úgymond „*egy más jelenlétében*” állnak fenn,¹⁵ s mint ilyeneket egyfajta komposzibilitás jellemzi. Ennek a dolognak és az egyedi dolgot meghatározó tulajdonságnak [ebben áll] az igazsága (és mindjárt látjuk: [a] szépsége),¹⁶ s ez a mindent meghatározó értéke: mind a dolog, mind a többi létező szempontjából. A dolgok ezen az igazságon és szépségen keresztül *közvetlen* kapcsolatban állnak teremtőjükkel és gondviselőjükkel, noha La Rochefoucauld-nál ez utóbbin roppant kicsi a hangsúly. Ellenben felerősödik, hogy a dolog létezésénél fogva törekszik teremtője felé.¹⁷ Az *amor dei* egyik legfontosabb, mondhatni paradox következménye, hogy a dolog úgy szereti istent, hogy igyekszik az lenni, ami; meg akarja valósítani és meg akarja tartani a fennállásával adott belső célt, tökéletességet.

Az eredeti bűn és az ezáltal általánossá váló emberi bűnösség következménye, ha az alany számára elfelejtődik, elhomályosul ez az összefüggés, amely így az önmagára irányuló önszeretetet (*amor sui*, *amour propre*) létrejöttéhez vezet. De ennek a modellje is az Isten felé forduló szeretetet, amit az is mutat, hogy La Rochefoucauld az önszeretetet úgy írja le, hogy ekkor az ember mintegy maga válik istenné, pontosabban önmaga istenévé: „*Isten, hogy az eredeti bűnért megbüntesse az embert, megengedte, hogy önszeretete istenévé tegye magát és így élete minden cselekedetében kínoknak vetessék alá.*”¹⁸

„*Hogy helyes tudásunk legyen a dolgokról, a részletet kell tudnunk, mivel azonban csaknem végtelennyi részlet van, ismereteink mindig felszínesek és tökéletlenek.*”¹⁹ Ennek a módszertani elvnek az alapja a vázolt ontológiai elképzelés. A létezők vagy a dolgok (*choses*) elemi szinten sajátos tulajdonságok vagy minőségek (*qualités*), amelyek sajátos kompozitumot alkotnak, s ebben az összetett formában válnak az emberi tapasztalat és cselekvés tárgyává (*sujet*), mondhatni jelenséggé. A jelenség azonban azzal, hogy nem nyilvánvalóak

¹³ Ti. a fentebb hivatkozott 1665-ös kiadásban (amely az első megjelenés a szerző nevével) ez a szöveg szerepel bevezetőként.

¹⁴ „*ils [les sujets] sont toujours égaux par leur vérité, qui n'est pas plus vérité dans le plus grand que dans le plus petit.*” La Rochefoucauld: DU VRAI, 101.

¹⁵ „*elles [les qualités] subsistent en présence l'une de l'autre.*” Uo.

¹⁶ Sajnos, az a rész már hiányzik. Kisbali László gondolatmenete talán, legalább részben, a következő kihagyott maximára támaszkodott volna: „*A tökéletesség és a szépség alapja és meghatározója az igazság. Egy-egy jelenség, bármiféle természetű legyen is, csak akkor lehet szép és tökéletes, ha valóban az, ami, és ha minden tekintetben olyan, amilyennek lennie kell.*” La Rochefoucauld: MAXIMÁK, 1990. 169–170. (No. 626.) Vagy a DU VRAI utolsó passzusaira, ahol a (női) szépségről, az ízlésről és az igazság elkülönítéséről van szó.

¹⁷ A dolgokban rejlő isten felé irányuló tiszta szeretetről: „*S'il y a un amour pur et exempt du mélange de nos autres passions, c'est celui qui est caché au fond du coeur, et que nous ignorons nous-mêmes.*” No. 69.

¹⁸ „*Dieu a permis, pour punir l'homme du péché originel, qu'il se fit un dieu de son amour-propre pour en être tourmenté dans toutes les actions de sa vie.*” La Rochefoucauld: MAXIMES ÉCARTÉES. = MAXIMES ET RÉFLEXIONS DIVERSES, 2001. 90–100., 93. (No. 22.); a magyar kiadásban az 509-es számot kapta.

¹⁹ „*Pour bien savoir les choses, il en faut savoir le détail; et comme il est presque infini, nos connaissances sont toujours superficielles et imparfaites.*” No. 106.

összetevői (részletei), s a köztük lévő arány sem világos első látásra, egyben a tévedés és a látszat létrejöttének lehetőségét is megalapozza. La Rochefoucauld példájával: ha Nagy Sándor vagy Julius Caesar királyságokat ajándékoznak, egy özvegyasszony meg egy negyedénnnyi rézpénz, akkor az a látszat keletkezhet, hogy az uralkodók nagylelkűbbek, mint az asszony. Ahhoz azonban, hogy helyesen ítéljünk, tudnunk kell például, hogy egy roppant gazdag özvegyről vagy egy szegény asszonyról van szó, akinek a vagyonához az aprócska rézpénz úgy viszonyul, mint Caesar lehetőségeihez egy kisebb birodalom.²⁰ Ahhoz tehát, hogy felismerjük, a két eltérő természetű esetben ugyanaz a nagylelkűség van jelen, ismernünk kell az összetett jelenség egyes elemeit, tulajdonságait és a köztük lévő arányt. A részlet tudása (*savoir le détail*) a látszólagos azonosságok és a látszólagos különbözőségek okozta tévedésektől és bajoktól menthet meg bennünket. A tévedés a dolgok szerkezetében alapozódik meg, de kell hozzá megismerő képességünk korlátozottsága is. Sohasem ismerhetjük az összes részletet, és mindig számolnunk kell a tévedés lehetőségével. S ráadásul annál könnyebben tévedünk, minél közelebb áll a tárgy hozzánk, minél jobban érint bennünket.²¹ A *discernibilitas* ezért fontos, s ezért nem kell szintetizálni... A létezők szerkezetében alapozódik [meg] a látszat lehetősége,²² de realitása az ember teológiai alapokon nyugvó bűnösségéből következik.

Most áttérek a DES GOÛTS elemzésére! A megismerés megkülönböztetés és azonosítás, a látszólagos azonosságok felszámolása és a látszólagos különbözőségek mögötti azonosságok feltárása. Megállapítani, hogy mi valójában a jelenség. Leleplezni és feltárni. Ez a megismerő tevékenység önmagára a megismerő alanyra is vonatkozik. Itt azt célozza, hogy ez az alany is azzá legyen, ami, vagyis itt: ami a létezésében rejlő értékből következő rendeltetése. Ezt azonban a *szentek* kivételével és az erény kivételes pillanatai, a gondviselés felvillanásai kivételével a romlott emberek nem érhetik el.

A DES GOÛTS nyitómondata korabeli társalgási témák közé helyezi az elmélkedést. Ugyanakkor a látszólagos azonosság kérdésköre itt is felmerül. Ráadásul a jóváhagyott sokféleség – amely végül is az egzisztenciális: a „légy, ami vagy” etikai oldalát jelenti –, hogy ugyanis ez éppen te vagy, senki más, s azzá is *kell* lenned. A szinguláris egzisztencia és az erkölcsi autonómia összefüggése [válík láthatóvá ebben].

A háttérben álló társasági vita egy látszólagos azonosságból vagy összefüggésből indul ki, mégpedig abból, hogy szellemnek és ízlésnek valamiképpen együtt kellene járni. Ha valakiről tudjuk, hogy szellemes, annál az ízlést is fel kellene tételeznünk és fordítva. „Vannak, akikben több a szellem, mint az ízlés, másokban viszont több az ízlés, mint a szellem; az ízlésben pedig több változatosság és szépségyesség van, mint a szellemben.”²³ A bekezdés két tagmondata logikailag alig kapcsolódik össze. Az összefüggést éppen a háttérben álló s hamis feltételezésre való utalás teremti meg. A szellem nem jár együtt az ízléssel, ráadásul az ízlésben jóval több a változandóság annál, hogysen a benne tapasztalható eltéréseket egy más tényezővel – jelesül a szellemmel – való viszonyából eredeztethessük.

²⁰ „Alexandre et César donnent des royaumes; la veuve donne une pite: quelque différents que soient ces présents, la libéralité est vraie et égale en chacun d'eux, et chacun donne à proportion de ce qu'il est.” DU VRAI, 101.

²¹ „Personne ne voit des mêmes yeux ce qui le touche et ce qui ne le touche pas.” DES GOÛTS, 216.

²² Kisbali László itt zárójelben megjegyzi: „a kompozitum kérdéséhez még majd hozzá kell illeszteni a forgandóság és változatosság fogalmát”. Sajnos, ez sem készült már el.

²³ „Il y a des personnes qui ont plus d'esprit que de goût, et d'autres qui ont plus de goût que d'esprit; il y a plus de variété et de caprice dans le goût que dans l'esprit.” DES GOÛTS, 214.

Ráadásul e változatosság egyben a változások megokolhatatlanságát is jelenti. Az ízlés változásai szeszélyesek, nem a környezethez fűződő s kivált nem oksági viszonyokon alapulnak.

Az ízlés változékonyságát és szeszélyességét kimondó tétel elsősorban gyakorlati jelentőséggel bír. Nem feltétlenül jelenti a teljes elméleti megmagyarázhatatlanságot vagy éppen irracionálitást, s nem is jár valamiféle ontológiai kontingencia feltételezésével. Ha például ma nem tetszett a vígjáték, mert éhes voltam az előadás alatt, egy hét múlva viszont már jóllakva néztem meg, s akkor már tetszett – ez az egyik tipikus helyzet, amely La Rochefoucauld nézetét befolyásolja. A másik, egyben pedig fontosabb esetet példázhatja, hogy megtudtam, ismerőseimnek mind tetszett a darab, ezért megpróbáltam más szemmel nézni, s mit tesz isten, másodszer már nagyon kedvemre volt a komédia. Látni fogjuk, ez utóbbi esetben mások ízlésétől s még inkább: tetszésnyilvánításától teszem függővé saját ízlésemet és nyilvános ítéletemet. La Rochefoucauld nézete szerint ilyenkor sok esetben többről lesz szó, mint egyszerű alkalmazkodásról. Nagyon sokszor előfordulhat, hogy meggyőzőm magam: immár valóban tetszik a látott darab. Mondhatni, hogy ekkor becsapom magam, s valóban a többiek ízlése vagy éppen a divat szabja meg tetszésemet. A „becsapás” kifejezés természetesen csak akkor értelmes, ha a tényleges előző vagy csupán a feltételezett önálló ízlésítélethez képest változott meg ítéletünk, s e környezeti tényezők hiányában másként ítéltünk volna. Az önbecsapás kifejezés azt húzza alá, hogy – bár eltérő lélektani folyamatok következtében – *valóban tetszeni fog* a darab. Ami persze nem jelenti, hogy holnap már nem tetszik, ha megváltozik környezetem ízlése, vagy ha nem változik meg, akkor kifejezetten dacolni akarok velük. Az ízlés szeszélyessége tehát azt jelenti, hogy csak nagyon nehezen kiszámítható változásoknak van alávetve. De megismerésének korlátja nem tér el a világ más jelenségeinél tapasztalttól: a véges szellem ismeretei „*felszínesek és tökéletlenek*”.²⁴

A fenti okfejtés persze feltételezte, hogy tudjuk, mi az ízlés, s ráadásul nem csak a definícióban való megállapodást kívánja meg, hanem azt is, hogy a valóságos jelenségeket látva felismerjük, hogy éppen az ízlés valamilyen tulajdonságáról vagy megnyilatkozásáról van szó. Ez pedig La Rochefoucauld szerint nem olyan egyszerű. „*E kifejezésnek – ízlés – különböző jelentései vannak, s könnyen félreérthetjük. Az az ízlés, amely a dolgok felé hajt bennünket, különbözik attól az ízléstől, amelynek alapján – szabályoknak alávetve – felismerjük és megkülönböztetjük a dolgok tulajdonságait; lehet szeretni a komédiát, anélkül, hogy elég finom és elég kényes lenne az ízlésünk, hogy helyesen ítéljünk róla, és lehetséges, hogy elég jó ízlésünk van helyes megítéléséhez, mégsem szeretjük a komédiát. Vannak olyan ízlések, amelyek észrevehetetlenül közelítenek bennünket az elébünk került dolgokhoz, és vannak olyanok, amelyek erejükkel és ellenállhatatlanságukkal vonzanak.*”²⁵ [...]”²⁶

²⁴ No. 106.

²⁵ „*Ce terme de goût a diverses significations, et il est aisé de s’y méprendre. Il y a différence entre le goût qui nous porte vers les choses, et le goût qui nous en fait connaître et discerner les qualités, en s’attachant aux règles: on peut aimer la comédie sans avoir le goût assez fin et assez délicat pour en bien juger, et on peut avoir le goût assez bon pour bien juger de la comédie sans l’aimer. Il y a des goûts qui nous approchent imperceptiblement de ce qui se montre à nous; d’autres nous entraînent par leur force ou par leur durée.*” DES GOÛTS, 214.

²⁶ A szöveg itt megszakad; ugyan még következik ezután két bekezdésnyi francia idézet a DES GOÛTS-ból (az elsőnek a fordítása is: a „*Vannak emberek, akiknek mindenben rossz az ízlésük...*” kezdetű passzus), de kommentár már nincs hozzájuk.

François de la Rochefoucauld

AZ ÍZLÉSEKRŐL

Kisbali László és Somlyó Bálint* fordítása

Vannak, akikben több a szellem, mint az ízlés, másokban viszont több az ízlés, mint a szellem; az ízlésben pedig több változatosság és szeszélyesség van, mint a szellemben.

E kifejezésnek – ízlés – különböző jelentései vannak, s könnyen félreérthetjük. Az az ízlés, amely a dolgok felé hajt bennünket, különbözik attól az ízléstől, amelynek alapján – szabályoknak alávetve – felismerjük és megkülönböztetjük a dolgok tulajdonságait; lehet szeretni a komédiát, anélkül, hogy elég finom és elég kényes lenne az ízlésünk, hogy helyesen ítéljünk róla, és lehetséges, hogy elég jó ízlésünk van helyes megítéléséhez, mégsem szeretjük a komédiát. Vannak olyan ízlések, amelyek észrevehetetlenül közelítenek bennünket az elénk került dolgokhoz, és vannak olyanok, amelyek erejükkel és ellenállhatatlanságukkal vonzanak.

Vannak emberek, akiknek mindenben rossz az ízlésük, másoknak viszont csak bizonyos dolgokban rossz az ízlésük, helyes és pontos viszont, ha arról van szó, ami megfelel képességeiknek. Megint másoknak különös ízlésük van, amelyet rossznak gondolnak, és ezért nem merik követni. Vannak, akiknek bizonytalan s ezért a véletlen döntésén múlik az ízlésük, amelyet így könnyedén megváltoztatnak, s attól függően éreznek gyönyört vagy unalmat, hogy mit mondanak barátaik. Mások viszont mindig elfogultak, egyenesen rabszolgái ízlésüknek, amelyet mindenben figyelembe vesznek. Vannak, akiket érzékenyen érint, ami jó, s megütközéssel fogadják, ha nem az; látásuk tiszta és pontos, ízlésük alapját pedig szellemükben és megkülönböztető képességükben találják meg.

Vannak közöttük, akik egyfajta ösztön [alapján, amelynek nem ismerik az okát, döntenek az elénk kerülő dolgokról, és mindig jól foglalnak állást. Ebben inkább az ízlés, mintsem a szellem jut érvényre, mivel önszeretetük és vérmérsékletük a legkevésbé sem homályosítja el értelmük természetes világosságát; minden képességük teljes összhangban és ugyanabban a hangnemben működik együtt bennük. Ennek hatására helyesen döntenek a dolgokról, és igaz eszmét alkotnak róluk; általánosan szólva azonban kevés embernek van biztos és a többiekétől független ízlése; mások példáját és a szokást követik, és szinte minden ízlésüket onnan kölcsönzik.

Az imént felsorolt különféle ízlések között alig lehet, szinte képtelenség, arra a fajta jó ízlésre bukkanni, amely helyesen ítéli meg minden egyes dolog árát, egyúttal mindnek ismeri az értékét is, továbbá amelyik általánosságban vonatkozik mindenre: ismereteink túlságosan is korlátozottak, és azok a tulajdonságok, amelyek a helyes ítélethez szükségesek, rendszerint csak akkor állnak rendelkezésünkre, amikor valami nem érint bennünket közvetlenül. Ha rólunk van szó, akkor ízlésünk többé nincs birtokában az oly szükséges helyességnek, megzavarja elfogultságunk, minden, ami ránk vonatkozik, más színben tűnik fel. Senki nem tekint ugyanúgy azokra a dolgokra, amelyek érintik és azokra, amelyek nem; ízlésünket ilyenkor önszeretetünk és vérmérsékletünk vezérli, amely új nézőpontokat kínál, és végtelen számú változásnak és bizonytalanságnak szol-

* A szögletes zárójelben levő rész.

gáltat ki bennünket; ízlésünk nem a sajátunk többé, nem rendelkezünk felette, egyetértésünk nélkül megváltozik, és ugyanazok a dolgok olyan sok különböző oldalukat mutatják nekünk, hogy végül már rá sem ismerünk arra, amit korábban láttunk és éreztünk.]

François Rabelais

GARGANTUA*

Az olvasóhoz

Ki itt e könyvet olvasod, barátom,
Tégy félre most minden indulatot,
S ha úgy érzed, túlmegy minden határon,
Hidd el, zülleszteni nem akarok.
Tanúságért hiába faggatod,
Hasznodra akkor van, ha megnevettet;
Jelesebb céljai nem is lehetnek,
Mint hogy szíved a bánat ne eméssze.
Mert voltaképp az ember mire termett?
Nem sírásra, hanemha nevetésre.

Egy régi síremlékben talált maradandó sületlenségek¹

?η :!t a cimberék² meghódítója,
Λ =mattól tartván, a légen át.
` ``ttére vaj zúdult az itatókba,
ø η':kor lefröcskölte a nagymamát,
=ipító hangon ekképp kajabált:
„Uram, pecázza már ki valaki,
Hisz egy merő lucskok, az égre hát!
Vagy adjanak le egy létrát neki.”

* A versek az Osiris Kiadónál megjelenés előtt álló mű betétei.

¹ A vers műfaja a XVI. század közkedvelt tréfás zsánere, az enigma, azaz egymással lazán összekapcsolt leírások, szólások hosszú sorozata, amelyben a szerző körülír egy tárgyat vagy közismert eseményt. Az olvasóra vár, hogy kitalálja, miről van szó. A MARADANDÓ SÜLETLENSÉGEK mondanivalója, enigmájának feloldása, a talalós kérdés megfejtése soha senki számára nem volt világos. A legvalószínűbb az, hogy nincs mondanivaló – Rabelais egyszerűen kedvét leli egy amúgy is kicsavart műfaj továbbfacsarásában, végső soron kifigurázásában, abban, hogy felhabzó rímekkel és más formai bravúrokkal írjon le valamit, aminek se füle, se farka. Közben jól oda-mondogat kora hatalmasságainak. – Az első öt sor elejét megrágták a svábbogarak, ezért nehezen olvasható.

² Germán néptörzs, a Kr. e. II. század végén özönlöttek be Itália északi, Gallia déli és Hispánia északi részébe. Miután többször is megverték a római seregeket, Rómát rettegés (az ún. *terror cimbricus*) fogta el. Végül Kr. e. 101-ben Gaius Marius konzul verte szét őket Vercellinél, Észak-Itáliában.

Mondják, jobb, ha a papucsát nyalod,³
 S bűnbocsánatra várnod nem nagyon jó;
 De egy vén kandúr előandalog
 Onnan, ahol horogra les a compó,
 S szól: „Urak, a szavam megfontolandó –
 Amott búvik az angolna a lyukba.
 Árgus szemmel ügyeljétek azonmód:
 Rejti az iszap, mint ráját a csuklya.”

Olvasmányába fogott épp bele,
 De látja, ott csak borjú szarva van.
 „Érzem” mondá, „hogy mitrám pereme
 Oly hideg, felfázik belé agyam.”
 Újhagymagöz enyhíte a fagyon,
 S a sutban pöffeszkedve dirigálta,
 Hogy fogasson be haladéktalan,
 Aki fölült a vesszőparipára.

Szent Patrik barlangjáról⁴ folyt a szó,
 Hogy mért a földön annyi odu, rés,
 És hogy van-é, mely beforrasztható,
 Hogy végre ne rázza a köhögés?
 Majd jól bezárják őket kulcsra, és
 Mint túsokért, váltságdíjat remélnek,
 Hisz’ már látni őket hideglelés,
 Kitárva kénye-kedvére a szélnek.

Ám ekkor meg lett kopasztva a holló:
 Herkules tette, jövén Líbiából.
 „Mindenki itt?” kiált Minósz. „Nagyon jó.
 Engem kihagytak a kompániából!
 Aztán, ha nem adok, mindenki vádol,
 Hogy kígyót-békát tőlem nem kapott.
 Gebedjen meg a sok vízprédikátor,
 Én nem felejték, borissza papok.”

S jött leverni őket Q. B., a sánta,
 Menlevelet kappanpaptól kapott,
 És Küklopsz öccse, a varga se szánta:
 Leölte mind. Fújjátok orrotok!
 E parlagon születtek bozgorok,
 De mind’ áthajították a palánkon.
 Ki most harang-félrevernü robog,
 Egy jókora aranyrögöt találjon.

³ Utalás a pápára.

⁴ A középkorban úgy vélték, hogy ez az írországi hasadék a Lough Derg, azaz Vörös-tó parányi szigetén a purgatórium bejárata, és a XII. századtól Európa minden országából számos zarándok kereste fel. A „barlang” képhez egyszersmind obszcén értelem is tapad.

Nem sokra rá madara Jupiternek⁵
 Úgy döntött, hogy annál rosszabb, minél jobb,
 De látván, a haragtól hogy' remegnek,
 Félt, hogy bemattolják a birodalmat,
 S ami tüzet a mennyből elragadhat,
 Inkább sós heringek közé becsenné,
 Mint hogy maszoréta⁶ ediktumoknak
 Vesse alá a levegőt, a zsenjét.

Pont elrendeződött minden, de hát
 Egyre fanyalgott Até,⁷ a nyakigláb,
 Ki ott ült s nézte Pentheszileiát:⁸
 Agg százsáarusra ütött leginkább.
 „Vén csont” szóltak (s mi nem túri a tintát),
 „Kend meg aztán jól cigányútra ment!
 A római zászlóval mik e himbák?
 Nem látja, hogy csak kinyúlt pergament?”

Juno másutt, az égi ív alatt
 Madarászott, ő meg az uhuja,⁹
 Az összes társaságból kimaradt,
 Úgy felült minden trükknek a mulya.
 Ha igyekszik – ekképp szólt alkuja –
 Proserpinától¹⁰ jár majd két tojás,
 S ha elkapják, meggyúlik a baja:
 Tömlöce lesz majd a Galagonyás.

Mínusz nyolc óra rá, körülbelül,
 Ki Karthágót elnyomta,¹¹ mint poloskát,
 Udvariasan közéjük vegyül
 És az örökségből kikéri jussát,
 Vagy legalább, hogy egymás közt megosszák,
 Ahogy dukál, hisz' így mondja a jog,
 S kapjon az írnok is pár grízgaluskát,
 Ha már az okirattal abajog.

⁵ Jupiter madara: a sas. Karikatúraszzerű utalás V. Károly császári címerállatára.

⁶ Zsidó Biblia-komentátorok.

⁷ Homérosz szerint Zeusznek volt egy Até, azaz Ártás nevű lánya: „Zeusznek lánya az Ártás, ő árt mindegyikünknek, / tisztelt, ám vészes; puha lábön jár, nem a földön / lép ugyanis, de fején a halandó földilakóknak, / s árt nekik: mindig van, kit beleránt a gonoszba.” (ILIÁSZ, XIX, 91–94. Devecseri Gábor fordítása.)

⁸ Amazon királynő.

⁹ Ekkortájt valóban nagy fülesbagollyal madarásztak.

¹⁰ Görögül Perszephoné: a görög mitológiában a termékenység, a termés istennője, Démétér és Zeusz lánya: Hádész, az alvilág ura elrabolta és feleségül vette.

¹¹ Az ifjabb Cornelius Scipio Africanus római hadvezér a harmadik pun háborúban, Kr. e. 146-ban hódította meg és rombolta le Karthágót. V. Károlynak Barbarossától, a kalóztól kellett visszafoglalnia az 1534-ben elhódított Tuniszt (Karthágót).

De jön az év, jele a török ív,¹²
 Meg V¹³ kifli, meg három üstalátét,¹⁴
 S a királynak, kit rossz hír örökít,
 Zarándokgúnyában sózzák a hátát.
 Uram, kegyelmezz! Egy ilyen sumákért
 Annyi hold földet veszni hagyatok?
 Ez az álarc megtévesztene? Hát, hát.
 A kígyófivérrel¹⁵ nincs dolgotok!

S lejár az év, s trónra lép Aki-van,¹⁶
 Lesz majd sok jó barát és béke akkor,
 Zördüléstelen, zűrzavartalan,
 És jótét lesz minden jóakaratóból.
 És az öröm, mit jövendöltek egykor,
 Az égi emberek tornyára rámén,
 S a szétvert ménes, mely szertecsatangol,
 Győztes lesz majd a királyi parádén.¹⁷

És azután ez az idő tel és múl,
 Addig, amíg Mars gúzsba kötve lesz,¹⁸
 És eljön, aki mindenkit felülmúl,
 Páratlanul szép, finom, kellemes.
 Fel a szíveket!¹⁹ Vegyétek emez
 Étket most, híveim, hiszen ezentúl
 Aki elhunyt, vélünk már sose lesz,
 S a múltat nem látjuk a siralomtól.

Végül mind, ki viaszból gyúrva van,
 Az órakakukk fészkebe beül.
 Többé nem hívják úgy: „Nagy jó uram”
 A harangozót, ki kannát törül.
 Ó, ha a szablyája előkerül,
 Torzsáig hámoztatik a saláta,
 És zsineggel hurkolódik körül
 Az abúzustól dagadó faláda.

Imreh András fordításai

¹² Kettős ív: M betű.

¹³ Római 5.

¹⁴ A versszak első két sorának kézenfekvő számszaki feloldása: MCCCCXXX, azaz MDXXX.

¹⁵ Az ördöggel.

¹⁶ Jahve.

¹⁷ A versszak azokat a politikai jóslatokat parodizálja, amelyek egy új király uralmában az Aranykor visszatérését látják.

¹⁸ Amíg béke van.

¹⁹ *Sursum corda*. A római katolikus miserend része. Ezzel buzdítja a pap még odaadóbb imádkozásra a híveket. (A fordító jegyzetei.)

Joannes Honterus

COSMOGRAPHIA (BRASSÓ, 1542)

Részlet a IV. könyvből

Johann Honter (Brassó, 1498 – Brassó, 1549) igazi polihisztor volt. Mint grammatikus, nyomdász, jogtudós, földrajztudós vagy protestáns hittérítő egyaránt marandót alkotott. Ő készítette az első pontos csillagterképet és az első Erdély-térképet, ő alapította az első erdélyi nyomdát, ő volt Erdély első tankönyvkiadója és tan szabályzat-készítője is, és végül, de nem utolsósorban Luther, valamint Melanchton személyes támogatásával ő térítette protestáns hitre az erdélyi szászokat.

Honter főműve azonban egykori tanára, Petrus Apianus kozmográfiainak hatására írt latin nyelvű földrajztankönyve, a *RUDIMENTA COSMOGRAPHICA VOLT.* A *RUDIMENTA* első változata még Krakkóban jelent meg, és három, prózában írt könyvében a csillagvilág és a Föld teljes leírását vagy inkább leltárát tartalmazta. Honterus e munkáját 1541-ben és 1542-ben, szülővárosában, javítva és bővítve, kétszer is újra kinyomtatta. A második kiadástól azonban a szöveget, a jobb megjegyezhetőség végett, versbe – 1366 hexameterbe – szedte, s egy negyedik könyvvel is kiegészítette, amely az állatok, növények, ételek, szerszámok, használati eszközök, ruhák, fegyverek, hajórészek és betegségek katalógusát is tartalmazta immár. A *RUDIMENTA* e kiadásához csatolt, tizenhat oldalas kisatlaszt önálló műként is szokták emlegetni, ez volt ugyanis a világ első zsebatlasza. Honterus e könyve rendkívül népszerű iskolai segédkönyv lett, 1692-ig 126 kiadást ért meg, és szerzőjét Európaszerte ismertté tette.

Annak, hogy a *RUDIMENTA*-nak, világsikere ellenére, máig nem létezett magyar fordítása, több oka is lehet. Egyrészt a mű földrajzi anyaga már a maga idején eléggé elavult, hiszen a felfedezések századában is elsősorban ókori forrásokból merített. Másfelől ez a mű – s annak különösen negyedik könyve – valójában csupán egyfajta névkalógus, amely nem annyira a tárgyismertet, mint inkább a latin nyelvoktatást szolgálhatta. Harmadrészt a *RUDIMENTA*, mi tagadás, nem a magyar, hanem a „multikulti” erdélyi irodalom gyümölcse. Negyedrészt pedig, és ez sem mellékes, a mű magyarra fordítása technikailag sem egyszerű feladat.

A jelen átültetés egyébiránt a várhatóan 2014-ben – német és román pénzből, Erdélyben – napvilágot látó többnyelvű *RUDIMENTA*-kiadás részeként született. A tudós tanulmányokkal kiegészített kiadás a mű szövegének teljes német, román és magyar fordítását, valamint a latin eredeti fakszimiléjét tartalmazza majd.

Az itt közölt rövid részlet a *RUDIMENTA* zárósoraiból és hírhedett betegségkatalógusából áll. Ez a mulatságosan szörnyű katalógus orvostörténeti jelentőségén túl költészeti szempontból sem érdektelen, hiszen amellet, hogy kétségkívül emlékezetes szöveg, valahogyan a XX–XXI. századi költészettel is rokonságot tart, sőt egyenest Juhász Ferenc-i vagy Kovács András Ferenc-i reminiszcenciákat is ébreszthet olvasóiban.

M. L. A.

Ám mindez csak egészségünk szolgálja e földön,
szemben a vad kórságok rettenetes tömegével,
melyeket elsősorban a négy testnedvnek, a vérnek
és a sötét meg a sárga epének, a nyáknak a vétek
vagy túlsúlya okoz, meg az ostoba, helytelen élet.
Hisz levegő, étel s az ital, mozgás, pihenés és
álm-virrasztás, ürülés és még telítődés,
s lelki jelenségek befolyásolják a mi éltünk
elsősorban, s kórokozók, ha nem óvod a tested.¹

Minden kórság részben idült, részben heveny. Így van
görcs, köhögés, tetanusz, légszomj vagy szörnyü katarrhus,
mandulalob, csuklás, reumával a hörghurut és a
strúma, a púposság, vadhús, verrúka, varasság,
gennydaganat s a szemölcs, visszér, glaukóma s a füllob,
pállás, korpa, lilás rákos daganat, valamint a
rüh s anyajegy, meg az ótvar jó pikkelysömörökkel,
tetvesség s a furunkulus és kiütése a bőrnek,
és ami csak szomszédságból fertőzi a testet.
Hajveriték, szemtágulat és lázgörcs a tagokban,
bűzös ozéna, polip, súlyos náthás köhögés és
csúf alopecia vagy fejfájás, mely gyökeret vert,
dülledt szem, szembaj, hályog meg vadkeh, az afta,
bőrfolt, pillahiány, látáshiba, szívszorulással,
fertőző mentagra, s az éji kelés² a szemölccsel,
összeesés, aszkór, orbánc, anorexia, asztma,
majd a körömlobbal jön a fogfájás meg a migrén,
hogya sokáig tart, meg a kéz köszvénye: khiragra,
majd elefántkór, gangrénával s lepra a rákkal,
tályog, sérv, kiütés, bőrbaj meg hólyag a bőrön,
majd a gonorrhoea jön, vizelelőkín prosztatbajjal,
arthritisz s isiász, köszvény s a fekély, a marasmus,
szörnyü fosás, ami hasgörcsrel társulva gyötör meg,
lép- és hasmenetel, s állandó, bős ürülésvágy,
hasvíz, ikerusz és vízkór, vérzése a bélnek,
búlimiával a kő, s nedvedzés, renyhe emésztés,
kólíka és vesekő, húgybaj, mire jó a cukorhaj,
csúnya fekély és állandó, feszülő famerevség,³
híg széklet, gyulladt mellhártya meg enterokélé,

¹ A szöveg a korban egyeduralkodó, ókori eredetű klasszikus nedvkórta elméletére utal, a klasszikus diétetika négy alap testalkotó nedvére (sanguis, kholé, melankholé és phlegma), illetve az egészséget befolyásoló úgynevezett *hat res non naturales*ra, amelyeket először Hunain ibn Ishak (Johannitius) foglalt ekképpen össze a IX. században. Lásd: Magyar László András: A JÓ ÉLETNEK MÓDJA – A GÖRÖG DIÉTÉTIKA. Medicina, 2012.

² Epinyctis. Kelés, mely nevét onnan kapta, hogy éjjel támad, vagy hogy egész éjjel nagyon fáj.

³ Ti. priapizmus.

szívfájás s a torokbajjal vesebaj meg az anthrax,
 rémálom,⁴ meg a víziszony és epilepszia, melyet
 héraklészi betegségnek nevezünk, vagy a „szentnek”,⁵
 vagy, ha a gyűlésben tör ránk, „gyűlésinek”⁶ is még.
 Járványos pestis, paralízis sem marad itt el,
 eksztázis dühe, őrületé, vagy az elmezavar, majd
 béldugulás és szörnyü kelés, apoplexia (hűdés),
 bénulat és herpesz, végbél kiütése gyötör meg,
 majd ragya, bőrkiütés, gennyes mélyhám-kiütés, senyv,⁷
 majd a tüdő- s lépbaj, főfájás, láz jön a sorban,
 hektika, gennyes láz, harmadnapi s egynapi lázzal
 s négy napival s egyebekkel még. De az ismeri mindet
 csak, ki e föld valamennyi sötét zuga mélyire látott!

Ám mi – habár sok ezer dolgot még mondani vágytunk –
 már belefáradtunk a szavunkba. Pedig sose kár ám
 mindent elnevezésével közösen betanulni.

Azt, ami még kimaradt, s amit itt versünkben eleddig
 nem mondtunk, a tudós könyvekben megleled egyszer.

Múzsám, nos, mi pedig derekas munkánk befejeztük,
 bár viharos vizeken kellett rettegni a sorstól
 közben, míg a veszett démon meg a harc dühe tombolt.

Hagyjuk ezúttal a dalt inkább már másra: pihenjünk.

Magyar László András fordítása

Hans Sachs

EULENSPIEGEL VÉGRENDELETE

Szólt egy nap Eulenspiegel:
 „Engem az ég ma hív el.
 A bűnök szorongatnak,
 hadd gyónok meg egy papnak!”
 Midőn a pap a terhet

⁴ Lidércnyomás, ephialtes.

⁵ Az eredetiben morbus herculeus, caducus és sacrus szerepel.

⁶ Morbus comitialis (comitia = gyűlés latinul).

⁷ Cachexia, azaz általános rossz testi állapot.

átvette, ahogy illet,
így szólt: „Mégkönnyebbedtél?
Tenger pénzt összeszedtél,
csalással általában,
szerte a nagyvilágban.
Adj hát most jómagamnak
s másik öt szegény papnak
belőle gyászmisére,
hogy lelked óvja, védje!”
Rá ez, titkon vidulva:
„Jöjj vissza két nap múlva,
addigra kitalálom,
mi legyen adományom.”
Távozott is a pap hát,
vígán dörzsölve markát.
A beteg ekkor így tett:
egy kanna szart kerített,
s pénzt szórt a tetejére,
a pap hadd higgye, vélje,
hogy lentebb van a nagyja,
de ő majd kiragadja.
Időre ott is termett
a pap a beteg mellett.
Szólt ez: „Markolj belé, de
ne túlságosan mélyre,
mert úgy csúnyán megsarcolsz,
'sz tiéd, amit kimarkolsz.”
A pap ezt mit se bánta,
jól lenyúlt a kannába,
kezét összeszarozta,
s midőn felszínre hozta,
ujja mind szennybe furdött,
és ördögien bűzlött.
A pap, keresztet vetve,
megállt egy lélegzetre,
majd ellenének rontott:
„Nézd a komisz bolondot!
Mí tartja vissza vajjon,
hogy szüntelen ne csaljon?
Minden országnak, rendnek
véget kell vetni ennek!”
Szólott ez: „Mondd, uracskám,
nem mondtam jókor meg tán,
ne nyúlj kannámba mélyen?
S most itt állsz tetten érten.”

Az ilyen mélyre nyúlást
bűnnek mondhatni bízvást.
Vezér szereplő ebbe'
a gondnokoknak rendje.
Ezek nyúlnak le mélyre,
pecsétet sem kimélve,
üzletre, hagyatékra,
nekik mindez portéka.
Kezedhez más tulajdon
vigyázz, hogy ne tapadjon!

A BUJA NŐ HÁROM KAKASA

Volt egy gazdag kereskedő
s felesége, egy buja nő.
Mikor a férj külföldre ment,
ez bizalmasáért üzent,
kerítsen szeretőt neki,
az időt hadd élvezze ki.
Nem is lehetett panasza.
Volt neki három kakasa.
Egyszer aztán, éjfél tájban,
amint pihengélt az ágyban,
hallja, hogy egy kukorékol.
Kérdezi cselédjét ekkor:
„Mondd, mit énekelt a kakas?”
Tudta ugyanis jól, hogy az
megérti a madárnyelvet,
s a kérdésre megfelelhet.
Adja is a választ amaz:
„Azt énekli ez a kakas,
hogy az asszony rosszféle nő,
szájha és házasságtörő.”
Szól ez, felfújva jól magát:
„Eredj, és vágd el a nyakát!”
Szót is fogadott cselédje,
s megsütötte másnap délre.
Akkor fohászokdtek egy jót,
s megették az igazmondót.

Másnap éjjel másik kakas
kukorított fel, egy nyakas,
bent a házban, érces hangon.
„Magyarázd meg – szólt az asszony –,
mit énekel ez a zsvány?”
Válaszolt is rá a leány:
„Azt, hogy oda az igazság,
megölte társát a gázság,
rút bosszúja asszonyának.”
„Hallgasson el ez az állat!
Ez se érjen meg több napot!”
– szólt, s a leány szót fogadott:
levágta a kakast szépen,
és megették másnap délben.
A harmadik, mindezt látva,
éjfélkor e dalt kántálta:
„Audi, vide et tace,
vis vivere in pace!”
De az asszony kutakodik:
„Mit mondott ez a harmadik?”
Szólt a lány: „Ez azt mondotta,
figyelj minél több dologra,
de ha nyugton akarsz élni,
ne akarj róluk beszélni !”
Mond a hölgy: „Ez érett bölcszet
tartsd jól, mindig teletöltsed!”
Mesénk arra vet világot,
hogy aki az igazságot
kimondja, azt sok baj éri,
harag s irigység kíséri.
Aki viszont színlelni tud,
annak mindig szabad az út.
Egész világ rajong érte,
lesz mindene, háza, pénze.
Igazadért mit sem kapsz
bajon kívül – mond Hans Sachs.

Mann Lajos fordításai

Christian Morgenstern

BITÓDALOK

Részletek

A halászhál és a vízár

A víz csobog, a víz esik,
a világ vízbe öltözik.
Falu merül,
bagoly repül,
gyermek tölgyágra költözik.

A gyermek lábát víz fedi,
s kiált: „A ví! A ví! A ví!”
Halászhál bög,
és mondja: „Sőt,
egész világunk ellepi!”

A víz rohan locsog-csobogva
a világ aláasztalodna.
Gyermek és bagly
– ó jajj! ó jajj! –
halászhalszájban foszladoz ma.

A teknős

Ezer év rohant, való,
s vénülök, napra nap fogy;
gót király, Theobald-apó
engem tartályban tart fogly’.

Azóta jártam sokfelé,
bár nem törődöm evvel;
mutogatott fillérekért
heilbronni üzletember.

Halál! Múlás! A képetek
nekem nem ismerős:
vagyok a tek – vagyok a tek –
vagyok a tek – nő – nős.

Sirálydal

Sirály – olyanok, mintha mind
Emma nevét viselnék.
Bóbitájuk fehérén ing,
söréttel lőve gyengék.

Nem öltem még sirályt soha,
jobbnak látom, ha élnek –
rozskenyeret viszek oda
s vörös mazsolapépet.

Ember, amúgy sem éred el
a sirály repülését.
Ha Emma vagy, e név emel,
s így nyerhetsz lelki békét.

Györe Gabriella fordításai

Fekete Ádám

FANYAR NAPPALOK A TOKHALTAPÉTÁS SZOBÁBAN

ősidők óta már nem az
vagyok aki tegnap
ezér sem tom eldönteni
marézi vagy tejhab

sajnálom de mégsem én szar
tam az endor-bolygót
azér sem tom eldönteni
savanyú vagy kompót

*

azt nézd
hogy jön a monsignor a motoros kapáján
világító pöröllyel üldözi
a paradicsomadarakat
világító pöröllyel
a hülyéje

ott meg a jégné
kék mankójával üti-veri
az öregek otthona mögötti
siratófalat

a monsignor a pöröllyel
a jégné meg a mankóval
mileszitt
gyerekek
mileszitt
vagy csók lesz
vagy csak a szokásos reggeli
kombat

*

találtam a pad alatt egy péket
de a másik pad alatt meg négyet
két pad alatt öt pék
kiváltságos környék

Lőcsei Péter

JÉKELY LEVELEI ELÉ

„*Én mindent tudjak a világról – rólam ne tudjon senki semmit!*” – írta Jékely Zoltán Domokos Mátyásnak. Az efféle szándékok általában beteljesületlen vágyak maradnak. A szerzők többsége verseiben, novelláiban, drámáiban akaratlanul is sok mindent elárul önmagáról. A filológusok az alkotások előzményeinek feltárása során és a nemzedéki kapcsolatok vizsgálata közben rendre feldolgozzák, kiadják az érintettek naplóit, leveleit. Ezek olykor sokáig váratnak magukra, de bízunk abban, hogy az utókor elvégzi azt, amit csak ő végezhet el.

A Jékelyről szóló tanulmányok alig emlékeztek meg a költő első feleségéről. Nemigen került szóba rövid ideig tartó házasságuk és későbbi bensőséges barátságuk. Mindez magánügy, mondhatnánk, de megállapításunk aránytévészto lenne. Nemcsak életrajzához, lírájához, alkotói módszeréhez, hanem a hatvanas-hetvenes évek magyarországi viszonyaihoz is adalékul szolgálnak azok a levelek, amelyeket Takács Éva (Pasteiner Éva; 1915–2006) bocsátott rendelkezésemre. A dokumentumok azt is tanúsítják, hogy a kiadatlan kéziratok között, továbbá a folyóiratokban és az alkalmi kiadványokban több olyan ismeretlen vagy elfeledett versváltozat lappanghat, amely méltó az érdeklődők figyelmére.

A doktorátust szerző Jékely Zoltán 1935-től volt az Országos Széchényi Könyvtár fizetés nélküli gyakornoka, 1938-tól könyvtárosa. Huszonöt évesen vette feleségül a Rozsnóról származó Pasteiner Évát, aki előbb az Egyetemi Könyvtárban, később az OSZK-ban

dolgozott. Baráti körükbe tartozott a korabeli irodalmi és tudományos élet számos alakja. A fiatal házaspár ösztöndíjat kapott Itáliába. Jékely naplójegyzeteiben, kisebb cikkeiben örökítette meg élményeiket (A BÁRÁNY VÉRE. Bp., 1981. 324. kk.). Menyasszonyához, illetve feleségéhez írta többek között az ÁLOM A BÉKE VÁROSÁRÓL, az ELALVÁS ELŐTT I, a CSILLAG-ÁHÍTAT, a BÚCSUZKODÁS és a HAZAFELÉ című verseit. Korai köteteiből három dedikált neki: ÉJSZAKÁK (Mikes Kelemen Akadémia, 1936): „*Évának 1938. febr. 17. J. Zoltán*”; MEDÁRDUS (Bp., é. n.): „*A Kicsi-Évának, aki akkor még nem is volt a világon. Zsolija Bp. 1938. november 23-án.*”; KINCSKERESŐK (Bp., é. n.): „*Én, Kincskereső, egyetlen kincsemnek, akit megtaláltam, mégegyszer – most már örökre (hozzá)kötve. 1938 karácsonyára.*”

Bevezetőmben Pasteiner Éva hagyatékából betűhíven közlöm azokat a verseket és a hozzájuk tartozó üzeneteket, amelyek a kötetekben nem, illetve eltérésekkel szerepelnek. Az első a CONSOLATION (1934) variánsa; a második ELALVÁS ELŐTT I címmel, néhány kezdőbetű megváltoztatásával, 1938-as dátummal szerepel a JÉKELY ZOLTÁN ÖSSZEGYŪJTÖTT VERSEI-ben (szerk. Győri János, Bp., 1988).

„(Igy vigasztalódom)

*Míg bennem eltűnés kórsága lappang,
ő szépséges egész, talán örök!
Azért szeretném látni sirdombok között,
tarka ruhában, nagy piros kalapban!*

*Ékszerrel és virággal, napsugáron
szeretném látni ott; mily diadal
volna s fanyar, haláltanc-izü mámor!*

*Mégis: együtt mulunk ki a világból
s majd mindörökké ugyanaz a földréteg takar.
febr. 6.*

(Elalvás előtt.)

*Most indulok a Kék Sziget felé,
ő, bár csókolhatnál meg búcsuzásul!
Finom fények közt úszom, mint a hold,
mikor éjjél körül a föld alá hull.
febr. 8.*

Édes Éva, nem merek ma több szót váltani Magával. Félek, hogy mostanában valami nagyon szomorú dolgot fog nekem mondani.

Miért érzett tegnap lelkiismeret furdalást?

Ne féltsen engem semmi szenvedéstől. Ha Magáért kell szenvednem majdan, azt se bánom: pozitív életérzés lett, (az mostan is) melyből – a magam módján – csinálók valami kesernyés, mandulaizü boldogságot. Zs.”

A harmadik vers végső változata BÚCSUZKODÁS címen látott napvilágot. Az „Stb.” az innen hiányzó utolsó két szakaszra vonatkozik. Közvetlenül alatta egy rövid, aláírás nélküli üzenet szerepel:

„Ha szeretem azt, ki elutazik,
úgy érzem, elmegy mindörökre –
Fogom-e még karomba azt, akit
a szörnyű mozdony távolít dörögve?

Hátha végleges búcsuzást jelent
a kicsi kendő bús lobogtatása,
örök szakítást, mely rég ott kereng
szíve körül, jó alkalomra várva –?
Stb.

Tegnap éjjel, a csodálatos félálomvilágban, keserű-édes tengermély-birodalomban nagyon keveset tudtam kimondani abból, amit éreztem. Lassan-lassan mégis sikerül egyetmást végleges formában közölnöm Veled; erre szerény példa a fenti két strófa.

Jó mulatást délutánra!

Do you remember me, [olvashatatlan szó – LP]
(I love you, I love you) etc. etc.”

Házasságuk rövid ideig tartott. Jékely Zoltán 1940 őszén Erdélybe utazott, hogy munkatársaival együtt felmérje a visszacsatolt területek könyvtárainak állapotát. 1941-ben költözött Kolozsvárra. Az egyetem könyvtárának munkatársa lett. Erre az időszakra esett az a magánéleti válsága is, melyet az alábbi két vers és a hozzá tartozó levél dokumentál. A CONGEDO nem szerepel a költő összegyűjtött versei között. A második költemény végső változata ESZTENDEINK címen jelent meg.

„Congedo.

Itt a földön elintéztük ügyünket,
Bírátlanul ítéltük el magunkat.
Ne hallja senki vádas panaszunkat:
Csak az Urísten rendez el bennünket.

Ha én elmentem: másként nem tehettem;
Asszony-sérelmet ne görgess magadban.
Majd, lent a mélyben, vagy fent a magasban,
Ott viselkedj, ha tudsz, talpraesetten.

Míg együtt éltünk, vad szikrák cikáztak
Téreinkben s perzseltek szakadatlan.
De most aztán – örökre elszakadtan –
Külön-külön élhetünk majd egymásnak!

Álmodlak – mámban te maradsz a Holnap;
Más csók ízében ottelelem a szádat;
A könnyeid még mindig rámtalálnak
S hidegen, feketén szívemre hullnak.

1941. ápr. 26. éjjel.

*Szántottunk szép szenvedéssel,
Boronáltunk békességgel.
Vetettünk könnyhullatással,
Nem arattunk nagy vígsággal.*

*Eszteink szörnyek voltak,
Lelkünk mélyén megsarcoltak.
Barátaink mind megholtak,
Kutyáink elkóboroltak.*

*A nagy téltre szigorogván
Jaj, de egyedül maradtál!
S érted sírva szakadatlan,
Jaj de egyedül maradtam.*

*Hát hazudnék tán az Irás,
Hogy megtérül mind a sírás,
Hogy kik könnyhullással vetnek
Nagy vígassággal aratnak?
1941. ápr. 27. reggel.*

A péntek délutáni, teljesen a régiekre emlékeztető jelenet úgy marja lelkemet, mint a vitriol. Ilyen roncs állapotban tán még sohase voltam. Rettentő volt ez a pár utolsó nap – pedig jól indult. Én olyan »csendeske« voltam – megint te nyugtalanoktál. A három asszonyt több tanulsággal, ismét el kellene olvassad, vagy moziban meg kellene nézzed. A telefon állandóan szól, még az éjjel, 12 körül is zokogott belőle egy spanyolos (vagy olasz) lélek, legalábbis olyan temperamentumosan csengetett. Ma reggel kb. 77-szer hívtak fel – mi sem bizonyítja jobban, hogy minő felesleges vagyok. Elmegyek, Édes Évám, s még azt sem tudom, hová. Kinéztem az uccán néhány Pensio és szálloda-számot. Majd megtelefonálok. 13 francia könyvet elvittem s hazaküldöm őket. Majd mindenkől számadást csinálunk – Válaszd ki, hogy szerinted melyek az én könyveim. Én már végig néztem őket; kíváncsi vagyok a te véleményedre. Kisüt a nap. Hatvanban szép idő lehet. Ezerszer csókollak – mindörökre a tiéd s a világé Zsolid.”

Jékely 1941 júniusában Marosvásárhelyen ismerte meg Jancsó Adrienne-t (1921–2006). Hamarosan a lánykérésre is sor került, a házasságkötésre azonban az elhúzóódó válóper miatt várni kellett. Az AMIT ISTEN... című versének indítása és zárata a végső búcsúzás gyötrelméről tanúskodik: „*Nincs elválás itt e földön; / El nem oszlik egybeforrtn vér. [...] Amit Isten egybeszerkeszt / Ember azt fel nem bonthatja.*”

Aggodalmait nem csupán a múlttal, hanem a jövővel kapcsolatban is megfogalmazta. A KÖLTÉSZET 1941 KARÁCSONYÁRA című antológiában adta közre A „MAROSPARTI TÉPELŐDÉS”-BŐL című versét, melyet minden bizonnyal a Jancsó Adrienne-szerelem ihletett. Ez is kimaradt gyűjteményes kötetéből.

*„Mire is, mire is köteleztük el magunkat?
A szerelmet inkább álomból ismered,
hazug és bölcs álmokból, amelyek
matériája régi s mégsem untat.*

*Hányszor szeretted az álombeli Ámort,
és hányszor élted át azt a csodát?
Hányszor voltál anya, hányszor temetél
s hányszor úsztál csúf mocsáron át?*

*Én sokmindent életből ismerek.
S félek, bús kamaszként, félek a szerelemtől;
iszik a bárány s rá farkas mered:
boldogságot e földi rend meg nem tűr.*

*Tűkolnunk kell magunkat a világtól!
Csillagfénynél csókunk nem gazdagabb?
Milyen hamar lekoppad a virágpor
a lepkéről, ha rá zápor szakad.*

*S egymástól is sokszor tiltsuk magunkat:
ne kívánj jobban, mintsem téged én;
A szerelem öldöklő szőnyegén
ha nem vigyázunk, egyik fél kimúlhat.”*

Helyzetükről édesapjának is beszámolt. Őt kérte arra, hogy próbálja sürgetni a válás kimondását (lásd: *Holmi*, 2013/4. 414–417.). A körülményes bontóper után 1942 nyarán a Farkas utcai templomban kötött házasságot Jancsó Adrienne-nel. Kolozsvárott született leányuk, Adrienne és fiuk, Zsolt is. 1946 novemberéig maradtak Erdélyben. Jékely a visszatelepülés után az Országos Széchényi Könyvtár folyóirattárában dolgozott. 1954-től szabadfoglalkozású író lett. Az *ÁLOM* című, 1948-ban bezúzott kötete után a *TILALMAS KERT* csupán 1957-ben jelenhetett meg. A szilenciumot követően sorra jelentek meg kötetei. Idejének tekintélyes részében olaszból, németből, angolból és franciából fordított. Ezt a munkát – mint fennmaradt levelei tanúsítják – gyakran kényszernek érezte.

Aválás után Pasteiner Éva megismerkedett Takács Jenő (1902–2005) zongoraművésszel, zeneszerzővel, a pécsi zeneiskola igazgatójával. 1943-ban kötöttek házasságot; 1948-ban elhagyták Magyarországot. Előbb Itáliába, Svájcba, azután az Amerikai Egyesült Államokba költöztek. Takács Jenő a Cincinnati Egyetem professzora lett. Felesége könyvtárosként nem tudott elhelyezkedni; a helyi gyermekkórház laboratóriumában dolgozott. Az Újvilágból rendszeresen visszatértek Nyugat-Európába. Takács Jenő jelentős koncertpódiumokon lépett fel. Számos zenei versenyen, kurzuson, szimpóziumon vett részt; Sopronban élő édesanyját azonban csak bő másfél évtized múlva látogathatta meg.

Jékely Zoltán és Takács (Pasteiner) Éva kapcsolata az elhúzódó válás és a földrajzi távolság ellenére nem szakadt meg végleg. Bár egy időre szem elől tévesztették egymást, az új találkozás reményét bizonyítja az az 1961. dec. 5-én kelt levél, amelyben az egykori férj beszámolt az elmúlt évek eseményeiről (*Holmi*, 2013/4. 459–462.). Ezt követően került sor személyes találkozásukra. Megújuló barátságuk Takács Jenővel egészült ki. Kapcsolatuk túlzás nélkül nevezhető bensőségesnek, önzetlennek. Szaporodó látogatósaikat fényképek, levelek, alkalmi versek, dedikált kötetek sora igazolja. Üzenetváltásaikban rendszeresen szó esett az újabb utazásokról, az ismerősökről, a művészeti élet

eseményeiről. Jékely hálával fogadta a családjának küldött csomagokat; olykor zavarát sem palástolta. Örömmel nyugtázta Takács Jenő töretlen alkotókedvét. Többször szóba hozta saját terveit, az előtte tornyosuló fordítói penzumokat. Írt álmairól, novelláiról, verseiről. Az évek előrehaladtával egészségi állapotuk is rendszeres témává vált.

1970-től még erősebb lett személyes kapcsolatuk. A Takács házaspár ekkor hagyta el Amerikát, és a zeneszerző szülőföldjén, az ausztriai Siegendorfban (Cinfalva) talált végleges otthonra. A Sopron és Kismarton között fekvő faluban Jékely is többször vendégeskedett. Nyugat-európai útjaihoz néhány esetben barátai küldtek hivatalos meghívólevelet. A zenerajongó költő beszámolt legújabb koncertélményeiről. Hírt adott a közös művészbarátok életéről és haláláról.

Forrásközlésemben Jékely leveleiből válogattam. A költő gyakran kapkodva, más esetekben indulatosan vetette papírra gondolatait. Olykor a személynevek írásában sem volt következetes. Az autográf üzeneteket az egyéni jellegzetességek megtartásával, egyebekben a mai helyesíráshoz igazítva, a legfontosabb jegyzetekkel kiegészítve közlöm. Néhány esetben nem tudtam feloldani a neveket és a rövidítéseket. A betegségekre, illetve a rokonokra, ismerősökre vonatkozó megjegyzések egy részét mellőztem. Ezeket a kihagyásokat, összevonásokat jelöltem. Ezúton köszönöm meg Pasteiner Éva, Péterfy Sarolt és Radics Éva segítségét.

„MINDKETTŐTÖKNEK CSÓK, ÖLELÉS ZSOLITÓL” (I)

Jékely Zoltán levelei Pasteiner Évának és Takács Jenőnek

Közreadja Lócsei Péter

1

Drága Jenő és Éva!

Utolsó leveleket (Jenőtől), mely máj. 22-én kelt, elseje körül kaptam meg. Nonos¹ állapota megijesztett, és eltökéltem magam, hogy autóval (egy barátomat alarmíroztam) elindulunk körülnézni betegágya táján, ha erre szükség lesz. Egy telefonhívásom nem sikerült, 2 órás várakozás után a csatlakozásra, végül is elmentem hazulról, sürgős és bokros teendőim lévén... [...] Végül megjött Nonos válasza: közölte, hogy négyhetes kezelés után kiengedték a kórházból („nagyon lesoványodtam, alig lézengek, sok idő kell, míg összeszedem magam”). Ajánlkozásomra viszont, hogy meglátogatom, s mindenben rendelkezésére állok, nem reflektált egy szóval sem. Így aztán kimentem, ma 2 hete Visegrádra, kipihenni többrendbéli fáradalmaimat... Ne haragudjatok, hogy nem voltam áldozatosabb – de tolakodó és Wichtigmacher sem akartam lenni az ő szemében.

Remélem, most már lezajlott ez a baj, s egyelőre nyugodtabbak lehetünk. Rövidesen úgysis meglátogatjátok, s felmérhetitek, közlelől, a helyzetet.

Most a hús Oslót élvezitek bizonyára – s én irigységgel gondolok csodálatos skandináv utazásaitokra az alföldi hógútás nyárból. (Két napja Pesten vagyok.) Ha jól emlékszem, VII. 15. körül szándékozotok Ausztriába jönni. Itteni (magyarországi) tervek kialakult-e már? Amint írtam volt, aug. 15. után volna nekem a legalkalmasabb, mondjuk aug. 20–30. között. Megfelel-e ez a dátum? Remélem, Éva végre áttöri a burkot, s újjászületik e földön – sőt, Rozsnyóra² is ellátogathat!!! (Persze, megértem, ha fél az emlékektől, hisz én sem vágok neki idén sem szülőföldemnek – megölnének a kegyetlen emlékek és sírhalmok lépten-nyomon.)

Leveleteket nagyon várom! [...] Csók, ölelés

Zsolitól

Bp., 1965. júl. 4.

¹ Takács Jenő Sopronban élő édesanyja.

² Pasteiner Éva gyermekkorának színhelye. Jékely Zoltán a felvidéki városban írta a REGGELI TŰZ (1938), az OTT ÉSZAKON... (1939) és a NAPÓRA (1940) című verseit.

2

Drága Jenőm,

megkaptam soproni lapodat – köszönöm, hogy meg tudtad köszönni mindazt, ami itt nyakadba szakadt. Ha nem csupán udvariasság, akkor a nagylelkűség és bölcsesség világbajnoka vagy!

Hogy én mivel tartozom ezek után neked, azt semmiféle földi értékben nem lehet kifejezni. Akárhogy is, barátságunk, úgy érzem, olyan szilárd lett, hogy „a poklok kapui sem tudják megdönteni” – Én legalábbis így érzek irántad. Csak azt sajnálom, hogy végül is, és akaratomon kívül, úgy alakult, hogy bizonyos tekintetben visszaéltem a te barátságoddal, vagyis kihasználtam.

E. nevét többet ne írd le, főleg ne nyílt lapon, mert családom nőtagjai fölösleges és burjánzó képzetekkel találnának rá reagálni. Pedig ha tudnák, milyen ártatlanok vagyunk! Remélem, ez a levél még Siegendorfban talál. Képzeld, a szemüveget ezúttal én felejtettem Visegrádon, s most egy hétig a Klára asszony okuláréjával kell írnom-olvasnom. Ez is barátságunk mepecsételese.

Végtelenül sajnálom, hogy nem tölthettünk több és ami fő: szebb napokat együtt. De talán jövőre, ha a világ megengedi.

Gyula barátunkról nem tudhatsz meg valamit?¹ (Prinz Eugen str. 44, Frau Dr. Jungnál)

Nagy utad előtt az óceánon át szeretettel és hálával gondolok Rád – és drukkolok érted Cincinnatiba való megérkezésedig.

Sokszor öllek – csókollak, Évával egyetemben. Zsoli

1965. szept. 20.

¹ Berenczei Kovács Gyula (1916–2003): Jékely Zoltán erdélyi származású barátja. Péterfy Sarolt szíves közlése.

3

Drága Jenőm!

Gazdag és változatos tartalmú leveledre – melyet térképhasználat nélkül aligha tudtam volna kellőképpen értékelni (Lissabon, Oporto etc. etc.) azonnal válaszoltam volna. De közbejött valami, amit akkor csak ideiglenesnek tartottam, de már véglegesnek kell, sajnos, tartanom: n. b. Ferit¹ hangversenye előtt egy héttel megint „bekasztlizták”. A neve még künt volt a plakátokon – ő már bent a dutyiban. Sokat járt Lengyelországban az utóbbi időben. Talán ezzel függ össze a dolog. Vizsgálati fogság. Mi lesz az ítélet? Egyelőre nem lehet tudni. Őrült volt, örültséget követhetett el, a szerencsétlen.

[Takács Jenő gyomorpanaszaira diétát, kamillakúrát és kénes ásványvizet ajánl. A Lukács fürdő forrásvizét ő is eredményesen használta. Megköszöni a családnak küldött ruhákat. – LP]

Sűrű szerepléseid, műveid sikerének híre igen jólesett! És bámulom munkabírásodat, az adminisztráció tempóját stb. Én inkább az Éva ijedelmét érzem és osztom, mely szerint úgy telnek el napjaink, gyorsuló sebességgel, hogy este úgy érezzük: megint nem csináltunk semmit. – Devecserivel beszéltem, szívesen küldene Neked egy Odysseiát – de lehet, hogy én magam viszem el Siegendorfba a nyáron. – Az útlevelekérést a jövő héten fogom beadni. Hálás köszönet az akkurátus meghívólevélért! [...] Régi olasz verseket fordítgatok – Poliziano, Boiardo, Lorenzo de Medici stb. csodálatos műveit² – és közbe-közbe Vivaldi La Notte-jét és Mozart flóta-hárfa concertóját hallgatom – (in C major) – így telnek a téli tavasz utolsó hetei, egy örök renaissance olasz május díszletei közt, fűtetlen, lefüggönyözött szobámban. Egy-egy rózsaszakasztásra azonban sor kerül olykor-olykor, imitt-amott...

Válaszotokat várva, hálás szeretettel ölel Zsoli (– O. F.-ről ne írj semmit!)

Bp., 66. ápr. 3.

¹ Ottó Ferenc (1904–1976): zeneszerző; számos magyar költő művének megzenésítője. Több alkalommal volt összeütközése a belügyi hatóságokkal.

² Az OLASZ KÖLTŐK ANTOLÓGIÁJÁ-ban (szerk. Rába György, Bp., 1966) Jékelynek nem tőlük, hanem többek között Angiolieritől, Petrarcatól, Tassótól jelent meg fordítása.

4

Drága Éva, Jenő!

Ma, 15-én, megkaptam 12-én kelt stockholmi lapotokat! Bámulatos gyorsasággal jött – kicsi a világ, amint az összeverődött „ósmagyar” társaságból is látható. –

Bécsben úgy elmérgesedett cinfalvi lábsebem, hogy Gyula meg kellett „operálja”. Két napig gummi-szandálban csoszogtam fel s alá, a Képtárban, a Dómban, a Kärntnerstrassén stb. – mint egy valódi zarándok, akinek hosszú gyaloglás törte fel a lábát. [...]

Jacques Borel 600 oldalas regényét¹ fordítom lóhalálában (jan. 1-re kell beadnom a Magvetőnek) – s félek, közben meg talál legyinteni a guta. Küldjetelek néhány csomag könnyű cigarettát is – mert erősen elkényesedtem odaát az osztrák cigarettáktól. – [...]

Hogy teltek a skandináv napok? Remélem, pihenten és újult energiával kezdhettek neki a tanításnak, komponálásnak, ill. laboratóriumi elmélyedésnek.

Sok csók és ölelés mindkettőtöknek

Zsolitól

Bp., 1966. szept. 15.

¹ Jacques Borel (1925–2002) RAJONGÁS című regényét Jékely fordításában 1968-ban adta ki a Magvető Könyvkiadó.

5

Bp., 1966. okt. 28.

Drága Jenőm,

felszólításod szerint megpróbálok katonásan válaszolni kérdéseidre, csak aztán kezdek kötetlen fecsegésbe. 1, a csomagok csak 1 évig vámmentesek, újabban. [Az ajándékokról, a családi gyermekvárásról, egy Cinfalvára szánt állatbőr kiszállítási nehézségeiről. – LP] Girardoni Pali¹ járt itt, Olga, Nóri és Johanna Matz társaságában, másfél napig jöttünk-mentünk a Citroënnel, de Visegrádra nem tudott kirohanni, tárgyalásai voltak. Azt ígérte, hogy az ősszel még egyszer eljön, s akkor elviszi. Johanna bűbajos kicsi nő, igazi „szende”, naiv és kecses, csábos és finom, hogy a fene majdnem megevett érte – de udvarolni nem mertem, mert nem tudtam, hogy nem tartozik-e Pali legszorosabb udvartartásához. (Most már belejöttem a fecsegésbe, mint zsidó a lótarításba...)

Rengeteget nyúvöm magam a francia fordítással, minden vállalkozásomban megbénít a tudat, hogy még 430 oldal hátravan! (Keveset horgászok, a hölgykoszorút is elhanyagolom, naponta 7 órát ülök az írógép előtt, undorító hivatalnoka lettem saját magánirodámnak. Jaj! És semmi pénz sehol, színházi próbálkozásaim is dugába dőltek, még az Übü király is,² amit pedig ők maguk [a Thália Színház] vettek elő...)

Milánóból írta Lisetta,³ hogy a svájciak végre intézkedtek. Maradjon magnak, gondolom.

Szegény Vécsey Jenő⁴ is elment Elysiumba, egyenesen Gluck és Haydn mellé, akiket úgy szeretett, és nagy, síron túli barátainak tartott. A szíve mondta fel a szolgálatot: sok szenvedés és sok ital tette próbára az utóbbi 20 év alatt. Utolsó kívánsága volt, hogy ne adjanak ki gyászjelentést, múltjon el oly észrevétlenül, ahogy született. [...]

Évától bocsánatot kérek a késlekedésért – de minden emberi kapcsolat szörnyű teher újabban.

Csók, ölelés Zsoli

Ui. Patasich-nak⁵ megmondtam, hogy elfogadták a művét – örül, mint majom a farkának –, de szeretné már a szerződést is csókolgatni! Azt hiszem, írt neked erről.

¹ Girardoni Pál: a siegendorfi (Cinfalva) cukorgyár egyik tulajdonosa. Pasteiner Éva szóbeli közlése.

² Alfred Jarry: ÜBÜ KIRÁLY AVAGY A LENGYELEK. (Európa, 1966.) Fordította: Jékely Zoltán.

³ Lisetta: Lisa Morpurgo (1923–1998) milánói asztrológus és író, Jékely Zoltán barátja. 1964-től leveleztek. Jékely járt is nála. Sajnos Lisetta örökösei nem őrizték meg a költő leveleit. Péterfy Sarolt közlése.

⁴ Vécsey Jenő (1909–1966): zeneszerző, zenei szakíró; az OSZK zeneműtárának vezetője.

⁵ Helyesen: Patachich Iván (1922–1993): zeneszerző, karmester; a MAFILM zenei vezetője, az elektronikus zene magyarországi úttörője.

6

1966. dec. 10. Bp.

Drága Jenőm, nov. 22. keltű leveled a szokottnál is jobban meghatott; főleg az, hogy anyagi helyzetem iránt ily melegen érdeklődsz, újabb tanúságát adva rendkívül jó szívednek és barátságodnak – de az is, hogy félálomban hallod nagy, még megíratlan kórusműveidet! (Ezért különösen irigyellek és csodállak: én még álmomban is csak az írógépem kattogását hallom, annyit veszkődöm naponta az átkozott Borel-regény fordításával!)

Többirányú érdeklődésedre csak hézagosan felelhetek, persze fontossági sorrendben. Okt. 31. óta nagypapa vagyok, egy gyönyörű kisfiú jóvoltából, akit 8-án keresztelt meg Erdélyből feljött ref. lelkész nagypapa, Gergely, vagyis Gregorius = (őrző, pásztor) névre.¹ A Gergő, ahogy máris szólongatják a szülei, persze kedvesebben hangzik, ha mégoly népszínműszerűen is!... A jéghideg Szilágyi Dezső téri templomban csak a pap beszéde s a gyermekecske nyivákolása hangzott, az orgona, fent a homályos kóruson, néma maradt. Harang sem szólt ez esti órán (8 órakor történt) – így még titokzatosabb volt a kb. 30 főből álló „őskeresztény” gyülekezet – mint valami katakombában. Apám is ott volt, s méregette magában, lehorgasztott fővel, a közte és dédunokája közt tolongó irtózatós időszakadékat... Neki lehetett a legmegrendítőbb ez az egész családi-erdélyi stb. stb. szertartás és esemény. A zoltárok igen mélyen, az emlékező öregember(ek) szívében szóltak. (A fiatalok már csak kettőt-hármat tudnak, a konfirmációra tanulták volt, aztán vége.) Itt nem lehetne zoltáírásból olyan hírnévre szert tenni, mint Neked ott!!! De még eljöhét az a kor...

Öregedés vagy a rengeteg munka miatt igen szolid életet élek. Melinda távolléte nolens-volens fokozza ezt a szolidságot. [...] A disznóbőr egyelőre a kis házban hever a padlón az új kandalló előtt, amíg szórvágást nem kap valaki rajta, és újra a padlásra nem hajítja. Én igazán örülnék egy érdemes és kiadós szórvágásnak. De hol vannak már azok az idők?? Már impotenciám sem a régi.

Örülök, hogy azt írod, Pécsre kell legközelebb mennetek – ez azt jelenti, hogy eljősztok végre mindketten Magyarországra, és találkozhatok Évával is; ugyanis Ausztriába semmiképp se mehetnék a jövő nyáron. Erdélybe kell mennem, ahol már 3 éve nem voltam.

Közeledik a karácsony. Olyan jól állok, hogy legfeljebb Gergőnek futja a pénzemből egy csörgőre – de az isten szerelméért, arra igazán ne gondoldj, hogy IKKA-pénzt² küldj nekem, erre határozottan kérek, s ha néha nyöszörgök, csak bizalomból és barátságból teszem, nem pumpolásból – pláne így! [...]

Mindkettőtöknek boldog ünnepeket és vakációt! Csókkal Zsoli

¹ Péterfy Gergely (1966): József Attila-díjas író, szerkesztő.

² A Pénzügyminisztérium 1957-ben hozta létre az IKKA-számlát, amelyre külföldről utalhattak pénzt magyar állampolgároknak. A valutát az úgynevezett dollárboltokban lehetett elkölteni, illetve utazásokhoz lehetett felhasználni.

7

Bp., 1967. jan. 5.

Drága Éva és Jenő!

Megint öregedtünk egy esztendővel – de érzélgés nélkül kell tudomásul venni. S ha tudnám, hogy bár minden második évben találkozhatom Veletek, hátralévő „napjaimban”, s azt is, hogy mindig legalább olyan fiatalok maradnánk, amilyenek a Magdaléna erdejében voltunk gombaszedés közben: semmi panaszom se volna. (Mostanában sokszor jut eszembe az a séta Jenővel, a napsávos, őszi alkonyodó erdőben, rothadó gombák és zsurlók illatában, öreg fickók vagy vén szarvasbikák, minden ünő vagy tehénke közelsége nélkül!!!) [...]

Hogy telt a karácsonyotok, más-más városban, az Újvilág szertartásosabb keretei közt?? Mit hozott az angyal? Én kenyérpirítót kaptam, tekintettel sűrű gyomorpanaszaimra. A karácsonyestét a kised Gergő bölcsője körül töltöttük, sok-sok közeli s távoli atyafival – szegény gyermeknek fogalma se volt róla, mi ez a sokaság – talán újra megkeresztelik? – gondolhatta, ha tudna már gondolkodni. De még csak két hónapos és 4 napos.

Weörest kétszer kerestem a leveled óta telefonon – nincsenek itthon, úgy látom. Maholnap azonban csak elkapom őket, s elmondom, mire kéred. [Előre is köszöni az IKKA-küldeményt. – LP]

Flamand gyertyatartóim (réz) toporzékolva várják, hogy ellenérték fejében elvihessék őket siegendorfi kandallótok két szélére...

Ui. A francia regényszörnyből kétszáz oldal van még hátra. Ha megérem, a befejezése napján óriási túrós puliszka lakomán látom vendégül összes, mindkét nembeli ismerőst, s még az óbudai cigánygyerekek is puliszkában fognak tapicskolni...

Ezek után: Happy new Year! És sok csók mindkettőtöknek Zsolitól

8

Bp., 1967. febr. 17.

Drága Jenőm,

betegeskedésed nem tetszik nekem; attól tartok, a sok munka ártott meg, főleg a komponálással járó emóciók s a logikai munka stb. méríthetett ki, és viselhetette meg a szívedet. Onnan következtek, hogy majdnem hasonló állapotba juttatott engem is a francia regény fordításával járó szokatlan agytorna, azzal a különbséggel, hogy én egyelőre csak álmatlanságba estem, üres malomként öröl a fejem egész éjszaka, s néha azt hiszem, reggelre megzavarodom. Most Belloid-kúrát kezdtem, vagyis szív- és elme-csillapító szedek – a munkát azonban nem hagyhatom abba, legfeljebb a tempót lassíthatom, mert már csak 80 oldal van hátra. – Mindezt csak azért írtam magamról ilyen részletesen, hogy Neked azt tanácsolhassam, amit én magam nem fogadhatok meg: a kikapcsolódást, teljes csavargó-elmélkedő pihenést két-három hétre, vagyis olyanfajta életmódot, amilyent a nyár végén folytattunk Siegendorfban és környékén. Tudom, hogy a katedra (majdnem katétert írtam, amitől az Úr mindenkit őrizzen!) téged legalább úgy gúzsba köt, mint engem mostanság az íróasztalom – de, azon kívül, amit az egyetemen végezned kell, semmit se csinálj átmenetileg, mert minden szellemi munka,

minden alkotás izgalommal jár, s ez most nem ajánlatos a szívednek, mely feltételezésem szerint ideges alapon nyugtalankodik – hisz a kórházi vizsgálatok semmi szervi bajt nem tudtak (hál istennek) kimutatni! Remélem, rövidesen jobb híreket kapok egészségi állapotodat illetőleg is! Patasich Iván is gyógyulást kíván, akinek a Lukács fürdőben állmondtam, hogy gyengélkedsz. O. Ferikének még nem mondtam el, s félek, sűrűn tájékoztat a maga egészségi állapota felől; egyébként a szabadsága letelte óta kevesebbet jön-megy, s talán logorrheája is enyhült. Azt írta, hogy ütőhangszerekre szerzett oratóriumot a Csontjaimhoz c. versemre – vagyis eredeti, még nem volt középkorias haláltáncot, csontzenét komponált, csigolyákra, sípcsontokra és medencecsontokra!!¹ Nem rossz ötlet! (Ez a vers található a Tilalmas kert c. kötetben, 1936-ban írtam.) [...]

Június-júliusig már csak 4 hónap! Hátha találkozhatunk!? Én júniusban Erdélyben leszek (ha élek), de már júliusban itt várnálak Benneteket! (Hátha Éva végre rászánja magát!?) Neki is írok rövidesen, hogy megköszönjem a kislíúnak útra tett csomagot. Az álmoskönyv² megérkezett-e? Ölel Zsoli [...]

¹ A vers megzenésítéséről nincs tudomásom.

² Valószínűleg Krúdy Gyula könyve.

9

Bp., 1967. máj. 3.

Drága Jenőm,

azt hiszem, Évának már megírtam, hogy Apám egészségi állapota március végén milyen aggasztóra fordult. [Panaszai miatt egyelőre a Kútvölgyi úti kórház belgyógyászatán kezelik. – LP] Gondolhatod, milyen keserves napjaink voltak és vannak azóta, s hogy köszöntött ránk a várva várt tavasz! Magam is majdnem belediliztem a dologba, a végén már a neki rendelt idegnyugtatókat szedtem, hogy aludni tudjak. A francia regényt végre befejeztem, s azt reméltem, hogy kéthetes tátrai pihenéssel kiheverhetem fáradalmát – de akkor kezdődött szegény apám szorongásos-depressziós romlása, s nemcsak hogy itthon kellett nyaralnom, de mellette és vele erőmön felül foglalkoznom, bajlódnom is. Most újabb, részben megkezdett, határidős fordításokon dolgozom, valamivel jobb és nyugalmasabb körülmények közt, de rossz idegállapotban. Egy-egy horgászki-rándulással igyekszem frissíteni magam...

Nyaram, ezekhez képest, teljesen bizonytalan. Valószínűleg lemegyek egy-két hétre Erdélybe, persze akkor, amikor már tudom, hogy mikor jössz át, vagy jöttök – ha Éva is rászánja magát. Az osztrák kancellár éppen hazánkban tárgyal;¹ a vártemplomban meghallgatta Liszt Koronázási Miséjét, melyet a Kiegyezés alkalmából írt volt, vagyis éppen 100 esztendeje! Érdekes koincidencia!! Az hírlik, hogy Ausztriába ezentúl könnyebb lesz utazni, és fordítva is. Ha ez igaz, akkor mégiscsak előfordulhat, hogy átruccanok egy-két napra Cinfalva környékére...

Girardoniek még mindig nem jelentkeztek a vadkanbőrért, pedig készenlétben fekszik az öcsém zártabb és higiénikus manzárdjában. Az osztrák kancellárral csak azért nem akartam elküldeni, mert nem akartam, hogy célzásnak vegye a Zrínyi-ügyre, akit tudvalévőleg egy osztrákbérenc vadkan marcangolt halálra... Ilyesmit most nem volna értelmes dolog felhánytorgatni... Úgy látszik, kénytelen leszel személyesen érte jönni!! [...]

Soproni fél napunk hangulata egy álomban tért vissza, még a télen, vagyis a zezugos, középkort idéző város, melyben Dórát elveszítettem, és nemsokára nagyon különös környezetben egy ismeretlen buja delnő húzott a combjai közé... Most megpróbálom novellára kerekíteni a furcsa álmot...

Mindkettőtöknek csók, ölelés Zsolitól.

¹ 1967. május 2-án négynapos hivatalos magyarországi látogatásra érkezett Josef Klaus osztrák kancellár.

10

67. szept. 22.

Drága Jenőm!

Ma kaptam meg 16-án kelt leveledet (milyen gyorsan jött!), és sietek válaszolni. Először is bocsánatot kérek mindkettőtöktől, hogy nem köszöntem meg idejekorán az ausztriai szép napokat, melyek nélkül csak nehezen hatolhattam volna ki a gyászszalagok és síri koszorúk labirintusából...¹ [...]

Remélem, a születésnap banketten jól mulattatok Siegendorfban! Utólag gratulálok, Jenőm, és kívánok Neked még sok születésnap iddogálást leendő burgenlandi hajlékokban! Hátha valamelyiken magam is részt vehetek...

A zeneszerző nevét kérdezed, aki az Angalit operásítja: Petrovits Emil.² De amióta hazajöttem, nem jelentkezett; lehetséges, hogy a rezervált operaházi fogadtatása e tervek lelohasztotta munkakedvét és lelkesedését. Nem is csodálnám.

Maros Rudit³ a napokban felhívom telefonon, és beszámolok a találkozás őt is érintő részleteiről. (Penderecki-hallgatás a zeneműkiadó fülkéjében, a Bronzkori férfi panasza⁴ stb.)

[Megköszöni Pasteiner Éva csomagját; a nőrokonoknak küldött ruhákat. – LP]

Én rengeteget dolgozom, de szombat-vasárnaponként nótorikusan horgászgatok. Lehet, hogy októberben felmegyünk autóval a Tátrába, Meák Géza orvos barátommal.

Isten veletek, s vigyázzatok egymásra és egészségetekre!

Sok csók, ölelés Zsolitól

¹ Áprily Lajos 1967. augusztus 6-án hunyt el. Jékely Zoltán több versében búcsúzott tőle (KINEK SE KELLŐ RÓZSÁK; ELJÖTTEK ÉRTE; MOST, MIDŐN TELJES ÁRVA LETTEM...; HASZTALAN RÁOLVASÁS).

² Az ANGALIT ÉS A REMETÉK című Jékely-drámát a Kolozsvári Nemzeti Színház mutatta be. Címszereplője Jancsó Adrienne volt; kísérőzenéjét Farkas Ferenc komponálta. Petrovics Emil megzenésítéséről nincs tudomásom.

³ Maros Rudolf (1917–1982): zeneszerző, főiskolai, egyetemi tanár, hegedűművész.

⁴ Jékely Zoltán: MÚZEUMLÁTOGATÁS (A BRONZKORI FÉRFI PANASZAI). 1950. február. In: JZÖV, 396.

11

Drága Jenőm!

Vagy tíz nappal ezelőtt megkaptam Nónos küldeményét, s meg is köszöntem neki. Egyelőre kisebb, dietás csomaggal fejezem ki kézzel foghatóan is hálámat. De egy kis

gyomorerősítő itóka azért lesz benne. Akkortájt készültem írni, végre Nektek is, de váratlan s nagy öröm ért: a Kultúrkapcsolatok Intézetéből felhívtak telefonon, s közölték, hogy francia meghívást kaptam, decemberre, Párizsba. Lázás intézkedés kezdődött, hogy az úti okmányokat idejében megkaphassam, s még 15. előtt elindulhassak – mert ebben az évben kell a rendelkezésemre álló beneficiumokat elkölteni és kiélni. Vártam hát, hogy utazásom pontos terminusát és párizsi címemet is közölhessem Veletek. Terminus még nincsen, de a cím megvan: M. Georges Charaire címén, nekem, rue 42 du Dragon, Paris, VI. Remélem, a karácsonyt s a szilvesztert kint tölthetem, s aztán elseje után indulok haza. Bécsben félnapos pihenőt tartva. Esetleg Strassburgban is kiszállok, Péterfy Laci¹ rokonánál, aki ott református lelkész. – Párizsban első dolgom lesz írni nektek. Úgy látszik, mégsem hiába fordítottam hülyére magamat, főleg franciából: egy kissé későn, de gyümölcsözik a dolog! Semmi nem vesz kárba, ha megéri az ember, az évtizedekben!

Balettedhez gratulálok!² A művet kétszer is meghallgattam, odakint, Veled Siegen-dorfban, s nagyon finom, nemesen modern alkotásnak tartom. Érdekes lehetett, koreografikus változatban (ha jól értettem a leveledből).

Nyugat-európai kiküldetésednek végtelenül örülök! Jobb lesz mindkettőtöknek, mint Cincinnatiban. S hátha találkozhatunk!? – Készülő burgenlandi házatok felszenteléséhez hozzájárulandok 12 whiskis pohárral (metszett) – Cservenkánál találtam őket. [...]

Egész nap fordítottam – Dumas regényét³ (tehát Párizsban jártam), mely még mindig az asztalomon tornyosodik, s nem akar elfogni.

Boldog ünnepeket!

Csók és ölelés mindkettőtöknek Zsolitól

Bp., 1967. dec. 9.

¹ Péterfy László (1936): festőművész, szobrász.

² Takács Jenő több balettet írt. A levélből nem lehet egyértelműen eldönteni, melyikre utalt Jékely Zoltán.

³ Jékely a *HÚSZ ÉV MÚLVA* című Dumas-könyvet fordította ekkor.

12

Drága Jenőm, sajnálom, hogy hosszas hallgatásommal nyugtalanságot okoztam Nektek – párizsi lapomat talán megkaptátok azóta, s mindent megértettetek. (Vagyis hogy csak febr. 7-én utaztam ki, s 23-án már itthon voltam, a betegség hazakergetett, pedig még maradhattam volna vagy két hétig is...)

Írásom azért ilyen szokatlanul rossz, mert 3 napos hidegbetörés volt, vad Gergely-nap körüli havazással, szélviharokkal, s tönkretette az idegeimet. Ilyenkor én magamba roskadok, más örültek viszont jönnek-mennek, telefonálnak, behatolnak odúmba, és felmorzsolnak. Szörnyű, mennyi zaklatásban volt részem az elmúlt napokban (irodalom, család, nőügyek stb.). – De már rég készülök írni Nektek, s ma viszonylag csendes estém van, csak el ne kiabáljam. Van egy Stock-vermut is az asztalomon, könnyelműségi rohamomban vettem 100 forintért, valamint HB nevű cigarettát is, 25-ért. Így keres ellenúlyt a test a lélek szenvedéseire. (Gleichgewicht!!!)

Minél rosszabb körülmények közt s minél gyorsabban alkotok, annál jobban csodálom lankadatlan alkotókedvedet és teljesítményedet. A mostani leveledben felsorolt válto-

zatos művek alapján úgy képzeltelek el egy pillanatra, mint amaz olasz muzikusokat, kik klarinéttel, sípládával, valami húros hangszerrel és a hátukra szerelt réztányérral, melyet sarkukkal ütögetnek – egymagukban képesek egy kis zenekar produkcióira! (Bocsáss meg, a hasonlat nem a színvonalat, a bravúrt célozza.) A 400 éves unitárius ünnepi évfordulóra írt kórusművedre különösen kíváncsi vagyok; hátha valahol itt is megszólal, hisz nem haltak még ki a jó unitáriusok idehaza sem – így majd elhozod magaddal hangszalagon.¹ – Az együtt hallgatott Pendereczkit (Lukács-passió) megvettem, ugyanaz a felvétel, s mindig az első élmény erejével hat, akárhányszor hallgatom.

Leveledben célzás történik O. Ferire. Nos, Amerikában kiadott művei ott díszlegtek még nov.-ben is az egyik szaküzlet kirakatában, a középén! Csak éppen nemigen játszzák őket a honi tájakon. Nemo profeta patria sua. Hat hónapos vakációtok híre nagyon megörvendeztetett! Főleg, hogy mindketten eljöttök ide a nyáron. Ha tudom, mikor, úgy intézem, hogy itthon lehessenek, s mindenben rendelkezésetekre álljak. (Természetesen a lakás, mert már jobb és kényelmesebb változatban, mert Zsolciék szépen berendezkedtek a két kisebb szobában, amelyben mi aludtunk, mikor itt voltál – mindkettőtököt vár, ápol s eltakar, ha beéritek szerény hajlékunkkal. Frizsider is került azóta, továbbá a budi deszkája korszerűen megújított a legigényesebb szibarita popsik kielégítésére! Stereo hanglemezzjátós is van, a vajt fülűeknek. Tehát remélhető, hogy jól érzitek majd magatokat, hisz a Lukács fürdő is a szomszédban van, s igen jól tesz az öregedés ellen!) [...]

Sok-sok csók és ölelés mindkettőtöknek

Zsolitól

Bp., 1968. márc. 14–15.

¹ Takács Jenő: TOCCATA MISTICA. Bemutatója 1968. május 6-án volt Cincinnatiban. (In: Radics Éva: TAKÁCS JENŐ ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA. Szentgotthárd, é. n. [2003]. 83.)

13

Bp., 1968. máj. 9.

Drága Jenőm,

megint eltelt vagy másfél hónap utolsó leveled óta, s én nyomorult, nem válaszoltam. Jenő, Éva: higgyétek el, valami különös folyamat manifesztálódik az emberiségben, itt is, máshol is, rendkívüli nyüzsgés, jövés-menés, aktivitás jellemzi őket, s ebből én sem maradhatok ki azok jóvoltából, akiket ez a furcsa dagály egészen a lakásomig, az íróasztalomig, ritkább esetben az ágyamig sodor. (Még a rádió is háromszor foglalkoztatott az elmúlt 2 hónapban, kiadók is érdeklődtek homályba bújtt személyem iránt, azonkívül rengeteg bolond és félbolond, barát, rokon, ismerős telefonál, dörömböz, levelez stb, mintha Apámat keresnék bennem, s nekem helyette is nyilatkoznom, szerepelnem kellene, kitöltendő az úrt, amit hagyott...) Azt hiszem, Ti is érzitek ezt, más, rémületesebb formákban, odaát, s a négerbotrányok idején szorongva gondoltam Rátok, a Cincinnati körüli éjszakában, ámokfutók jatagánjaitól fenyegetve stb. stb. A világ, mint egy megőrült cirkusz, rohan veszett állatseregletével, égő hajú műlovarnövel és vörös orrú clownjaival a pusztulásba. És jaj a cirkuszigazgatóknak! – (Mindezt mentő körülmény gyanánt soroltam fel, mert nem szeretném, ha egyszerű hanyagsággal magyaráznátok újabb hosszú hallgatásomat.)

A „Tordai Emlék”-re most már igazán kíváncsi vagyok. Mindenképp hozd el, ha nem is nyomtatják ki a nyárig. Ennek itthon a helye, voltaképpen, Erdélyben kivált.¹ (Az idők úgy változnak ott, hogy nem tartom lehetetlennek valami szerény bemutatóját, pl. Kolozsvárt.) És nagyon szerettem volna vagy (ha magnóra vettétek) szeretném hallani a Schumann-koncertet meg a többi új művedet is. Biztosan örülnének ezeknek itteni zenészbártaid is, Mérnök János (aki írt azóta, ugyebár) és Rudi,² meg ki tudja, még kik személy szerint. Úgy tudom, hogy valamit forralnak a jó fiúk Pécsen, vagy Szegeden, vagy Budapesten, már nem is tudom, mit mondott Mérnök János ezzel kapcsolatban. Mind nagy szeretettel várnak mindkettőtöket, sőt, Mérnök reméli, hogy Pécsen is tölthettek legalább egy hetet.

Nem derül ki leveledből, hogy mikorra tervezitek a pesti, ill. mgyországi expedíciót. Nekem az volna a legjobb, ha aug. 15-től várhatnálak benneteket. Ismétlem, akkortól fogva két teljesen üres szoba áll rendelkezésetekre, azok, melyekben én laktam Zsolcival, illetőleg veled, Jenő, amikor megfordultál minálunk. A gyermekek, vagyis Kati és Zsolci a Börzsönyben vagy Visegrádon lesznek szept. 4-ig. (Megnyugtatásodra: még három szoba van a kettőn kívül, az egyik Adrienné, ahol a zongora volt, emlékszel, ugyebár, hiszen egy este zongoráztál ottan; mellette a „ketrec”, melybe én kerültem Ádikáék ki-, illetve szegény apám elköltözése után, és az udvari kuckó, ahol, az uccai lármák elől, aludni szoktam.) Tehát nyugodtan jöhetnek, mondom, aug. 15. után lehetőleg, mert addig esetleg rokoni jövés-menés lesz nálunk, így francia látogatók érkeznek néhány napra, de még nem tudom, mikor pontosan, júl. 15. és aug. 15. között.

Ismered az argentin Missa Criollát?³ Párizsban kaptam régi szerelmemtől. Csodálatos és megrázó részletek! Majd mindent elmesélek. [...]

Nonost egy barátom felkereste személyesen valami szerény konyakos meggy küldeménynel. Meg is köszönte azóta, gyönyörű tiszta írásával, olyan szépen, hogy csak én tartozom hálával neki. Egészségére nem panaszkodott. Gondolom, nemsokára készül Siegendorfba... Ne menjünk el a grófnéhoz kasznárnak vagy kecskepásztornak? Vagy csak házaspárt fogad fel? Akkor nem számíthat reám.

Mindkettőtöket sokszor csókolva, s alig várom a viszontlátást! Zsoli

¹ Takács Jenő TOCCATA MISTICA című kórusműve a tordai országgyűlés emlékére íródott. Európai bemutatójára 1975. április 29-én Bécsben került sor. (Radics Éva: i. m. 83.) Erdélyi előadásáról nincs tudomásom.

² Maros Rudolf.

³ Ariel Ramírez: MISA CRIOLLA; az argentin zeneszerző spanyol nyelvű miséje 1964-ből.

Kedves Jenőm, remélem, ez a levél már lábadozóban talál,¹ a siegendorfi szép, nagy, remek akusztikájú szobában vagy a lombhullató hatalmas fák alatt, a parkban, miközben régi és új „burgenlandi” muzsikák támadnak és születnek benned!²

Két hete készülök írni, de olyan rossz hangulatban voltam (és részben vagyok), hogy féltem a levélírástól, s főleg attól, hogy túl sokat talállok elmélkedni a mulandóságról.

Ez a novemberi melankólia mindig utolért, már fiatal koromban is, amikor még nem volt hozzá melan-kolitisem is! [...]

Ez a levél talán az utolsó, amit Európába küldök ez évben Nektek. Azért írd meg, légy szíves, meddig maradtok Siegendorfban, hátha még írhatok oda. Telefonon is elbeszélgethetnénk! Éva hangját is nagyon szeretném hallani – ki tudja, mikor hallhatom legközelebb?

Két verseskötetet küldtem – egyiket, gondolom, Hanna asszonynak adjátok oda, majd, ha vendégbarátságát újra élvezhetem egyszer, dedikálom! Mindkettőtököt csókolja Zsoli

A siegendorfiaknak kézcsókom és üdvözetem!

¹ 1968. október 1-jén Jékely jobbulást kívánt frissen operált barátjának, és saját egészségi állapotáról is beszámolt.

² Utalás arra, hogy Takács Jenő több burgenlandi témát is feldolgozott (BURGENLANDI NÉPTÁNCOK; KISMARTONI DIVERTIMENTO; FANFÁR BURGENLANDÉRT).

15

Drága Jenő és Éva!

Faróból kelt lapotok megjött, s a barna, hatalmas várfalon játszadozó délszaki nap, a tenger csillámai szíven ütöttek! Még nagyobb vágy fogott el – csak Itália iránt, ahová talán április végén, a milánói íróő jóvoltából eljutok.¹

[Takács Jenő gyógyulásáról; a családtagok állapotáról. – LP] Most jöttek haza Erdélyből, 5 napig voltak otthon, a hazautazás hófúvásokban 15 óráig tartott, az Apollo 8 idejének negyede! Halad a világ!!!

Jómagam: végre dolgozom ismét, egy Goncourt-regényt² fordítok, miután saját fejemből semmi sem telt ki 6 hónapon át!

Hogy találtátok otthonotokat? Találkozunk-e az új évben. B. ú. é. k., és mindkettőtököt szeretettel csókol Zsoli

Bp., 1968. dec. 29. [...]

¹ Lisa Morpurgo. Lásd az 5. sz. levél 3. jegyzetét.

² Edmond de Goncourt: A ZEMGANNO TESTVÉREK. Bp., 1969. Fordította: Jékely Zoltán.

(Folytatása következik.)

Radics Viktória

CSILLOGÓ FAÁGAK A SÖTÉTBEN

Gyöngéd esszé a depresszióról

*„Ahogy a kő szükségképpen törekszik lefelé, épp-
úgy törekszik felfelé szükségképpen a tűz is.”*

(Johannes Tauler)

1

Ha volna egy nagy, fehér papírom, grafitceruzáim, puhák és kemények, radír, hegyező, no meg stabil asztallapom alájuk, elkezdeném satírozni ezt a puha, recés papírlapot a finom ceruzákkal, halványabbra, sötétebbre, feketére, és kis jeleket, ábrákat, talán betűket és szavakat is rajzolnék belé, aztán átfirkálnám, ha mégsem jó; egy tágas, foltos felületet szeretnék létrehozni nagy gonddal, néhol talán még az ujjammal is dörzsölném a grafitot, de fehér helyeket is hagynék. Sötét mű lenne, élne rajta a grafitpor, közelről a szemcséit is látnám, távolabbról a felhőt, pelyheket. Belepreparálnám a képbe az időt. Szaporodna közben a fatálban a szén, a finom faforgács, a ceruzahegyezés kúpjai, kör-metszetei, spiráljai s a radírmorzsalék köröttem. Szürke lenne a tenyerem éle, a csuklóm meg az alkarom. A zenéhez is hasonlítana ez a munka. Régimódi házimuzsikához. Komor fellegek gyülekeznenek, foszlanának az égen, belemertülnék.

Mindig is szerettem a hegyezőket, radírokat, grafitceruzákat, a ceruza fáját, hegyét, de nem mertem rajzolni, jegyzeteltem, mondatokat vakargattam inkább, mintha az fogódzó lett volna az úrben. A különféle faktúrájú papírokat is szeretem, a merített, vastag rajzpapír legyen most a vágyam. Nemes anyagok ezek, a grafit, a papír, a szén, a fa és a víz. Füst nélkül. A cigarettafüstöt többé nem engedném meg magamnak, csak a szénporét.

Lám, a „szeretem” szót főntebb többször is leírtam, pedig egyébként nem merészel-ném; rejtély, miért épp a szürke felületek imaginációja csalta ujjaim begyére, már-már a tenyerembe. Igaz, némi primitív művészetet is beleképztem a satírozásba, a jelek karcolásába, mert ezek a jelek maguktól támadnának föl a szürkében, úgy képzem. Úgy képzem el, ahogy Nietzsche mondta volt: azért van a művészet számunkra, hogy ne menjünk tönkre az igazságba.

Az elfojtott képzeletemet idéztem meg az imént, melyet természetesen nem ismerek. Amiként a „szeretetemet” sem ismerem, félek tőle, mert elkorcsosult a depressziós rohamok közepette. Egy napon meg kellett állapítanom, hogy nem kedvelem a Napot sem, a napfényt sem, sem a nappalt, bújnak el előle az odúmba, nehéz füstfelhőbe, ágyba, falba, ne is lássam. Elvetemült hajtása a depresszióznak, amikor az ember elrejtőzik a napfénytől, undorodik tőle, és örül, már amennyire örömmel nevezhető ez a rossz-májúság, ha esős napok következnek. Esős napokon az esernyőik sátra alatt, vagy otthoni tető alatt megbújva, úgy érzi, inkább testvérek az emberek, inkább összeérnek. És a gyér megvilágításban nem árulkodik minden úgy magáról, mint a fényes Nap alatt.

A depresszió nem rosszkedvünk tele, hanem a tavaszi verőfényben támadó késéles kontraszt, a napfényben előbukkanó hulladékok, hullafoltok és szemetek, sebtölcsérek, betonjárdák, irdatlan, szennyes repedések, szomorú emberek a magnóliafák mellett – mondjuk, én, a tizenöt éves kék bőrkabátban; errefelé, délebbre, sok a liliumfa.

Máskor is használtam a „depresszió” szót, ámde ez most más, ez valódi volt, nem csak futó borongás, kedvetlenség. Ez most fogságba ejtett, mozdulatlanságra ítélt, még az ujjaimat is nehezen mozdítottam. Megduzzadtak a rettenetes lábujjaim, elnehezedett a testem, nemcsak kilóra, hanem a gravitáció vonzotta magához, az ölébe, egyre lejjebb ezt a testet, vajon hova?, és a sötétség is tömeggé sűrűsödött a fejemben, világosságot nem láttam. Nemrég, egy másik életben, még futottam odakint az őszi meg a téli gáton, most meg néhány métert megtenni is nehezemre esik, egyenest lehetetlennek tűnik. Messze van a csap; tán még inni is elfelejték, mint aki elfelejtette, hogy hazudott.

Kezdetben egy-egy közelebbi vagy távolabbi ismerősnek – elvesztettem a mércét: ki, hogyan, merre – mintegy mellékesen tettem olyasféle megjegyzést, hogy „depressziós vagyok”, ez a kijelentés azonban fárasztóan üresnek tűnt, és abszolút tartalmatlannak, nem lehetett folytatni a beszélgetést. Mit lehet mondani erre? Nem siettek segítségemre a szavak, elő se jöttek, vagy szégyenkezve visszabújtak valahova a seholba.

Szép lassan elhagyja az embert az utolsó barátja is. Többen meghaltak már, és aki él, az is elmegy most. Nem tudod, miért, de érzed, hogy ez szükségszerű, így kell történnie. Vedd észbe, hogy nincs barátod! Eddig nem tudtad, mi a magány. A depressziós embertől mindenki viszolyog, és a depressziós ember tényleg sért is, mert nem tudja, mit beszél, ha meg bír egyáltalán szólalni; inkább makacsul hallgat, üzenetekre nem válaszol, rettenetes méjleket ír, mintha ki kéne hánynia valamit, s ez elijeszti a barátot, a legjobb barátját is. A depressziós céltalanul gyűlöl.

Még most is ebben az állapotban vagyok, azzal a különbséggel, hogy támadt ez a fehérpapír-fantáziám, és elkezdtem ceruzákra vágyni. Vagy talán levélírássra? De még csak ujjaim hegye mozdult meg, testemben ott a síri közeg, az a lény, amelyik le, a sötétbe vágyik irtózva, és nem reagál a nappalra. Pedig tavasz van, erjedés, zöldülés és kékülés; annál rosszabb. Minél szebb, annál rosszabb.

Amióta a Kozma utcai temetőben a volt férjem sírja mellett belenéztem egy nyitott sírgödörbe, tulajdonképpen nem metaforikusan használok az ilyen szavakat. Jó alaposan szemügyre vettem azt az idegen, üres vermet, nem volt még neve, még meg is tapogattam a sárga földet, az agyagot, a kemény sarat, az elvágott hajszálgökökerekét, és ez az élmény belém tapadt, azt a képet, több szemszögből, gyakran látom, mintha a két szememmel belefényképeztem volna a gödörbe. Illetlenséget műveltem ott a téblábolással akkor avval a veremmel, és nem tudtam, miért követek én el bűnt. Elkápráztatott a föld gyomra.

Kívülről és egészen közélről láttam már igazán depressziós embert: őt. Nem gondoltam bele akkor, hogy vajon mit érezhet, mert tompának tűnt, érzéketlennek, érinthetetlen volt, takarókba gubózott, és a fal felé fordult a díványán, belesüppedt a feje a vánkosba, pont úgy, mint aztán a koporsóban, mozdulatlan volt sokáig, néztem, hogy él-e. Ha olvasott, nem olvasott, csak lapozta a könyvet. Akadozott, a szájpadrlásához tapadt a nyelve, és acetont lehel. Kihányta vagy kiöntötte a vécébe az ételt. Nem mosdott. Nem öleltem át. Magzatpözba görbedt, a hajlott hátával taszított el. Hogy tartósan, hetekig, hónapokig, állandósulni kívánó, sűrű és változatos fájdalmakat érez a szívében, az egész testében, azt nem voltam képes még elgondolni sem; messze álltam az együttérzéstől. Miért nem kel fel? Gyenge kezével ő is eltolta magától a hozzátartozóit – nem

volt benne szeretet, amiként bennem sincs most. Sok altatót szedhetett, az arca beráncolódott és felpuhult a sok alvástól vagy az alvásszerű kómától, szemhéja kivörösödött a szempillán megülő könnycseppektől. Most már én is megismertem ezeket a meghatódás nélküli, a szempillák tövében harmatozó könnyeket, és már tudom, hogy ez az állapot annyi, mint nem bírni élni. Nem nyújtani a kezdetet sem, mert irtózol az érintéstől, az emberbőrtől. Pláne attól az esetleges segíteni akarástól, mely netán elfogja azt, aki lát téged. Ezt a jó szándékot nem tekinted megalapozottnak, és nem érted, hogy miért kellene neked vidámabbnak lenned. Bántanak ilyenkor a segítőkész arcok – ha ugyan vannak ilyenek –, erőszaknak veszed a jóindulatot. Mért akarnak kirángatni az egyetlen helyről, ahol élőhalott lehetsz – mert az vagy, és nem lehetsz más, nem bírsz, nem akarsz, nem szeretnél más lenni, így, a matracsírban jó neked.

A depressziós paralizáltságot adekvát állapotnak érzed. Azért is maradhatsz meg benne, mert ez tulajdonképpen így jó, így megfelelő, nincsen erőd, se kedved most hazudni, és megjátszani az életképes egyént. Beszélni, micsoda hülyeség. Talán nem is voltál te soha könnyed? Nagyon nagy távolságban vannak most a röpke emlékek. Valamikor rég sétáltál a szülővárosodban, és valakinek repesve mutogattad az utcákat, házakat, bokrokat, e mutogatás révén fölledtek a kopott, jól ismert épületek, terek, parkok, sokatmondók lettek, úgy álméltkodtál rajtuk, mintha akkor látnád őket először. Még vidámak is lettek azok a házak az omladozó vakolatukkal, potyogó malterjükkal. Tánkra perdültek, chagallian, színesen. Nagyon régen volt ez, mintha akkor még gyerek lettél volna, pedig csak öt-hat éve történt, vagy harminc éve? Nincs időérzéked. De talán a legszebb dolog a világon mutogatni a szülővárosodat valakinek, aki nem ismeri, és akit szeretsz. Olyankor például mindig süt vagy bujkál a nap, és csodabogarak lepik el a kisvárost. Nagyon érdekes, hogy itt születted, nemde?

A férjemnek, aki akkor még nem volt a férjem, nagyon-nagyon régen, minden szeglet, minden tárgy és fűszál, a napsugarak esésszöge is érdekes volt ott, ahol én laktam hajdanán; szép volt neki a város és megható. Magába fogadta a szülővárosomat, abszorbeálta szinte, és azokban az órákban én is megszerettem, amit egyébként nemigen, azt, ahonnét elmenekültem. Később a lányunk is így járt, őrá is átháramlott ez a szeretetérzés, mely erősebb lehetett, mint a téglákat is fölmaró és föltépő elmúlás.

A szeretet térélménnyé vált, vagy a térélmény vált szeretetté. A világ egy kicsiny része egytetemesnek tetszett, és szenzációs volt abban a sugárfürdőben. Nem egy partikuláris zug volt a félreeső vajdasági városka, hanem tündöklő hely a világegyetemben, melynek a neve is zengő, nemde: Zombor! A mulandósága, az elkopása, a városok sorából való visszahúzóódása inkább mulatságos volt, semmint szomorú, része a szerelmi játéknak, melyben testestül-lelkestül részt vettünk mindketten, majd mindhárman is.

A depressziós emberben viszont visszazárul a tér, vasajtóval szinte, hogy kinyitni sem lehet. Az emlékek is szétszélednek, eltűnnek a semmiben, ha némelyik odatéved hozzád, csak fájdalmat okoz, elhessented. Érzéketlennek tűnsz, pedig csak elviselhetetlenül bántó az emlékezés. Jobbnak látod az emlékek nélküli pusztá létezését, hitelesebbnek; nem csábítanak holmi illúziók, fényjátékok, hegyek-völgyek. Ezért képzelgek hát a mélyszürke, kiterjedt papírlapról, melyen végestelen végig porzik a grafit.

A halál közel van a depressziós emberhez, itt lesz hamarost, ólálkodik. A szürke sivatagtól abban különbözik, hogy veremszerű és szűk. A sivatag nem szabadulás a tágasságba, hanem egy meredély pereme. Ha voltak tágasságélményeid, azok most beomlanak, és már az is egy lépés, ha a sivatag képzetéig eljutsz. Ez a képzet fáj, mintha a bácskai lapályra boruló nagy, gömbölyű, szemgolyónyi ég, amit előző életedben néha

egy csudának láttál, most fogdaként borulna rád, melyben mezei egérré zsugorodsz, és bújnál bele a földbe, a zsíros, szenes földlemezek közé.

Volt egy előző életed, ezt még tudod. Annak végleges és irreverzibilis letelte idézi elő benned a szívós fájdalmat. Az elmúlás most úgy működik, hogy egyúttal meg is semmisíti az előző életedet, kíméletlenül töröl, radíroz. Tagadás is van ebben a semmitésben, tagadja amannak az életnek az esetenkénti bájait, fantasztikusságát vagy mélységeit. Lófaszt! Ennyiben határozott. Az össz múltad összegöngyölödik rongyos bugyorrá, koldusputtonnyá, egy hajléktalan ember poggyászává. Nem tudsz érzékelni benne semmi szépet, annál inkább a ringyet-rongyot, a koszt, az elhasználtságot, a bűdöset. Gyakran eszedbe jut, hogy az egészet ki kellene dobni. Azért nem tudod megtenni ezt a mozdulatot, mert rettegsz, hiszen az a halál mozdulatához hasonlít. A halál talán nagyvonalú, talán szabaduló mozdulattal dob el egy életet, de benned ehhez a szabadsághoz nincs lelkierő, mert te egy nyomorult vagy.

A nyomorultságot a férjem jobban tűrte, talán a gyerekkorát idézte fel, a kitelepítést, amikor rettenetesen szegény volt a család az isten háta mögötti alföldi faluban, de együtt voltak, noha apa nélkül; ő a meghittség érzéseit kapcsolhatta a szegénységhez. Sosem panaszkodott rá. Mi sosem éhezünk, ő igen; tudta is, mi a fehér kenyér. Lelki szegénységre sem panaszkodott. Amikor rátörtek a hosszú depressziók, akkor beköltözött oda, a kitelepítésbe. Szenvedett benne biztos, de mégis – gondolom – otthonos volt neki. A foszlott ágynemű, rongyos pokróc, szutykos párnaciha nem zavarta, ellenkezőleg, nem akarta frissre váltani. Vele mi is hozzászoktunk a rongyossághoz, cigaretta-lyukas takarókhoz, a fakó, elvékonyodott ágyneműhöz. A „koldus a bugyraiban” állapot nem volt tőle idegen, és ha depressziós volt, úgy ragaszkodott hozzá, mint a hajléktalan a rongyaihoz, a szatyrához, a pillepalackjához.

A szegénység mint egyfajta alapállapot, mint egy alapozás, mint valami szívós meglét, úgy tartozott hozzá, és meg sem próbált tőle szabadulni sohasem, amíg élt. A szegénység volt, úgymond, a materiális anyanyelve. Ha alkalmasint – ami alig is fordult elő – luxuskörülmények közé került, az a szerencse hidegen hagyta. A kopott ruhákat szerette, zsíros kalapokat, minden ruhája régi volt, meg a szétkorhadt papucsot. Egy-egy új ruhadarab mulatságos különösség volt számára, melyet egykettő amortizált. Ha adódott alkalma arra, hogy pénzhez jusson, szándékosan elszalasztotta. Ötvenéves volt, amikor jött a rendszerváltás. Egész addig a Rákosi-, majd a Kádár-korszak ócska kis szegénysége volt a hazája, és ez később is így maradt, sőt a kapitalizmusban fokozódott, hiszen még kevésbé tellett új ruhára vagy új bútorra. Am ő erre nem is vágyott. Elpazarolta az alig-valamit is.

Csorba bögrék. Lepattant zománcú edények. Töredezett nyelvű, rossz kések. Abroszból készült függöny és függönyből készült abrosz. Elfeketült fotel. Szétrongyolódott, olajette konyharuhák. Szutykos pokrócok, ötvenéves ágy, a legolcsóbb szőnyeg és alábukó, rozoga lámpák. Megpattant üveg a konyhakredencen, megvetemedett ablakok. Ez volt az otthona élete utolsó harmadában. Meg a molyette, macskaszőrös pulcsijai. Kidörzsölődött kordnadrág nadrágtartóval, flekkes ballon, beszakadt zsebek. Bolhapiacon vásárolt panamakalap.

Azt hiszem, de lehet, hogy tévedek: ez fájdalmas életnek nevezhető, akkor is, ha megszokta, mint a vizenyős bokát, a lábfejést, mint a köhögést, mint a vaksi a vaksiságát. Amikor ez a csendes megszokás kihagyott, akkor ütött be a depresszió.

A depresszióban a megszokhatatlan fölüti fejét. A tűrhetetlen – még tűréshatáron – jelt ad. Nem lehet megszokni a megszokottat, az egész kiterjedt nyomorúságot, melynek

része vagy. Ha jó körülmények között élsz, akkor a belső nyomorúság fog kiterjedni, és nem fogod komótosnak és szépnek látni a pompás lakásodat. Nekünk ilyen sose volt, a külső és a belső inkább szinkronizálódott. A depresszió nem rendelkezik a mélabú benső gazdagságával, pompájával, érzelmi telítettségével vagy finomhangoltságával; a depresszió sivár, kopott és borzasztó viseltes, nincs benne semmi új, viszont minden régi nyomorúság szépen összeáll, mint az aluvó tej fölé. Undorodsz a savanyú depressziódtól, mert mégsem emberi. Amíg még látsz, látod, hogy mások is viszolyognak tőle, és igazuk van. Te sem érdemelsz tiszteletet.

A lelkiismeret összefilcesedik. Mások nem tartják jogosnak és indokoltnak a depressziódat, azt akarják, hogy embereld meg magad, és fejtsd le magadról, találd meg „az okát”, és kezeld, felejtsd el, ne szarozz, lábalj ki belőle. A rossz lábaddal. Ilyenkor majdnem elmosolygods magad, hiszen a depresszióknak nincs *oka*, ennyit biztosan tudsz. A depresszió oka maga a létezésed, s ha elgondolkodsz róla, legfőjebb oda jutsz, hogy maga a lét. Az emberi. A szégyenteljes. Az állati nem annyira. Naivnak érzed esetleges jóindulatú segítőt, amikor el akarják csípni, lokalizálni, pontokba szedve meghatározni a depressziót, mely e pillanatban királlyá válik, koldusból királlyá – szörnyeteg fenségévé –, aki kigúnyolja az efféle igyekezeteket. Ha látod még az egészséges embe- reket – mert a depresszió bizonyos fokán nem ér el hozzád senki, semmi –, akkor nem gyakorolnak rád vonzerőt, más világból valónak hiszed őket, és a két világ, a tiéd meg az övék közt nincs átjárás. Nincs kommunikáció. Nevetségesnek találsz a posztmodern társadalom kommunikációs tébolyát. Eleinte még irigyled néha a könnyed, nevetős, közlekedő embereket, de a tehetetlenségi erő elvisz odáig, hogy irigykedni sincs már késztetésed, és nem is szeretnél oda „fölkérülni”, mert ők nem a te fajtád, idegenek, mit keresnél köztük. Irtózol a mozgólépcsőtől, meg ruhád sincs megfelelő, közéjük menni. Te most képtelen vagy formába hozni az ábrázatot, fogmosás, frizura, arcpír, kimenőruha. A depresszió a meghittebb barátod. Vagy csak ismerősöd, mert ritkán lehet vele összebarátkozni. Ezt teszem most, amikor megidézem, mint valami szellemet, óvatosan kerülgetem, gyöngéden nyúlok hozzá, mert minden pillanatban elvethet, elhajíthat, és aztán rám ugorhat, szétmarcangolhat, hiszen ő alattomosan erőszakos. Meglehet, olyan, mint Pilinszky magányos farkasa.

A depresszió árnyékvilága az a tanya, ahol lakozol. Beleborzongsz, amikor a halál pitvarát sejtjed benne, visszakoznál, de már késő. Ha tájra tud átváltani, kietlen az a táj, ha állattá tud válni, félsz tőle, ennél talán mégis jobb, amikor transzcendenssé változik, és beszippant, ha el lehet párologni benne, mígnem a testi dermedés, az elgémberedett tagok súlya visszaránt a padlóra. Behúzd a függőnyt, és összecsíptetted, hogy véletlenül se lásd meg az eget.

Fiatalok is képesek depresszióba esni, mégis az öregség az ő hona. Olyan öreg vagy a depresszióban, hogy egyszerűen képtelenség visszatérni az ép emberek közé. Az öregség minden jelét látom és érzékelem is pontosan: a szarkalábakat, mimikai redőket, ráncokat, a test elernyedését és elcsúnyulását, a bőr sárgulását, szürkülését, szikkadását, a hús ikrásodását, a szem fénytelenné válását és a szemizmok renyheségét, a láb elnehazedését, a haj elkopását. Mitől vastagszanak meg az ujjak? Az öregség jelei percenként, óránként szaporodnak, gyűlnek, és csak idő kérdése, hogy mikor lesz az elfekvő a sorsod. Vagy az utolsó bukás a sorsod. Egy-egy rohamodban kollapszusra is gondolsz, és lehet, hogy szeretnéd, ha az lenne majd a megmentő összetörés.

A férjem az agitált depresszió fázisaiban siettetta a véget, szántsándékkal tönkre akarta tenni a testét, szeszszel, túlhajszolással vagy paralizálódással. Nem szeretne olyan-

kor a testét, csak a beteg, véraláfutásos lábával volt elnéző, a karmos, sokat próbált, lábpárnán vöröslő lábujjakkal. Én régen szerettem a testét. A porcikáit. Ezt a szeretetet mindketten elfeledtük teljesen, csupán az undor nem hatalmasodott el végképp soha, valami megértés mindig beszivárgott; a depresszió nincs szolidaritás híján. Egy svábogárral is szolidáris lehetsz, vagy egy házi százlábúval. Pókot nem ütsz agyon.

A testi szerelem, szeretet kifakulása és elfeledése olyan lassan, alattomosan, fokozatosan következik be az idő múlásával, ahogy a virág kinyílása vagy a gyerek növekedése sem követhető. Egyszer csak belátod, hogy nincsen már, a köztes folyamat azonban megragadhatatlan, csupán sajnó emlék létezik arról, amikor drága volt a másik bőre, szőre, melle, aztán „hirtelen” nyoma sem volt már ennek az érzésnek, és nem is nyúlt többet a kéz a másik teste felé.

A depressziós tudatában van ennek a kihűlésnek, miként annak is, hogy nem volt és nincs hatalmában változtatni rajta. Érdekesnek találom, hogy az ágy mellé lehányt ruhadarabjaim őrzik a test melegét. Ez az én testem melege, amit én nem érzek. Úgy, ahogy Miklós ruhadarabjai is őrzik testének szagát és formáit, s a kalapja ott lebeg a kalaptartón. Ez a processzus a kegyetlenség egyik csapása a hét közül, ez a kegyetlenség pedig mintha tőlem, tőle, bárkitől független lenne, a lét egy megismerhetetlen szférájából származna és csapna, vágna ide le a konkrét világba, mindegy neki, kire.

Az üres ruhadarabok egy kozmikus nyelv hangjegyei.

2

Nem kellene annyit aludni, de az alvás, az vonz, mint a puha ól, mintha puhává változtatná a kozmoszt is, jó belesüppedni, és végtelenül rossz kikelni belőle, ráébredni az elnyútt testedre meg a környezet keménységére, éleire, melyek fájdalmat okoznak. Sohasem akkor alszol el, amikor szeretnél, hanem amikor nem kellene elaludni, így a sok alvás, a nem kellő időben történő izzadságos alvás megint csak szembefordít az élővilággal, ahol a külhoni, egészséges emberek laknak. Altatóval próbálsz idejében aludni, vagyis éjszaka, de nem lehet, kifordult az életed, mint a csúnyán levetett ruha, és nappal vonz a sötétség, éjjel pedig, ha nem hat a szer, fölébredsz. A szer átkozottságának tudatában vagy, ám ha mellőzöd, a teljes munkaképtelenséget kockáztatod, ezzel pedig a számkivettségnek is a teljét.

Más szerek is vonzanak, az alkohol, a cigaretta, az ivászat, az evészet. Mindegy, hogy mit eszel, semmi sem ízlik, de magára a műveletre, mint az élés egyik szánalmas maradványára szükséged van. Nem szereted az ételt, rossz, mégis olyan, mintha fél percre élnél rendesen. Egyetlen étel volt ínyemre a depressziómban: a főtt tojás, ennek nem tulajdonítottam szimbolikus jelentőséget, mégis, a tojásban egy másodpercre megéreztem valami csodás, elfeledett ízt és állagot. Az agy azonban nem regisztrálja a csodálatosat, mert most a rosszra fogékony, és halálosan unja a mítoszokat.

Az alkohol sem ízlik úgy, mint máskor, viszont futólag erőt önt beléd, bár az az erő sem életrevaló, hanem az abszurd ereje. Átérezed hatására az élet abszurditását és a te életed plusz értelmetlenségét, mely értelmetlenségnek a teljességét egy percre kiugraszítja a bokorból a szesz, ilyenkor mintha egy vad szikrát látnál, mely lángba boríthatná a képzeleted, ami viszont, a képzeleted, már kiszikkadt, olyan, mint a száraz szar, a porló guanó, melyet nem lehet felgyújtani, nem is érdemes.

A cigarettát utálod, száraznak, büdösnek, fűrészporsosnak érzed, de szívod, ez az érzés otthonos, szívod, míg el nem telsz vele a rosszullétig. Mérgezed magad, amivel csak éred, a gondolat is méreg. A cigaretta sem marad hű kísérőd, ellenkezőleg, álnok el-lenségeddé válik, a kátrány fokozza amúgy is pocsek testi közérzeted. Ha dohányos vagy, ez egy csalódás: elveszíted az utolsó fogózkodat is. Köhögni kezdesz, már nem tetszik a keznednek sem, kieszi a szádat, az utolsó szalmaszál citerázik az ujjaid között, folyton el akarod dobni.

A férjemnek volt egy nagy tálcaja, beterítve dohánymorzsalékkal, akárha szalmával, rajta a sodroszerkentyű meg a dohányos zacskó, a hüvelyek, a filterek. Ha nekiült sordorni, olyan kedéllyel tette, mintha most valamivel éppen barátkozna, mintha kötne, mint a békés asszonyok. Volt olyan órája a depressziónak, amikor letette a kötőtűket, és a párnába hanyatlott a feje. Már rágyújtani sem bírt. Az a tálca olyan, mint egy oltár, máig érinthetetlen számunkra.

Ezek a szerek, az alkohol, az altató, a cigi meg az étel ördögi körré állnak össze, egyik mindig ígér egy picit. A tested rohamosan romlik, tegnap még vígan kocogtál, ma már az ágyban fekvés a természetes állapotod, a döglés, az ágyaddal kerülsz viszonyba, összefogtok, mint két szerencsétlen hajléktalan. Szeretni nem szereted, de a fű, a rügyező, lombosodó fák látványa sokkal jobban taszít. Kint hideg van, nagyon sokat fázol. Elég fölkelni az ágyból, vécére menni, hogy elfogjon a didergés, és a didergéstől olyan hamis emlékeid támadjanak, mintha valami fogolytáborban lennél, ahol mindjárt megfagysz, ahol nincs takaró, és a fázás a végzeted. Rab vagy, mint az apád vagy mint a nagyapád volt a „lógorban”. Elgondolod a szobádban, hogy fázni a legrettenetesebb emberi élmények egyike, mely mennyi, de mennyi rab rokonodnak és kollégádnak kijutott; az a különbség, hogy te vissza tudsz feküdni, ők pedig meghaltak, és valószínű, hogy te is fázva fogsz meghalni nemsokára. Fejedre borítod a mindig vékony takarót.

Töméntelen sok ember didergett ezen a világon már. De nem a testvéreid, hiszen többnyire nem ismertétek egymást. Nem is tudsz egyébként sem „testvériségről”. Ennek a fogalomnak a jelentését és az értelmét a valóságban te nem tapasztalod. „A nyelv nem tükröz semmit”, hallod nemsokára egy hangfölvételen egy nyelvész professzor kijelentését. A „testvériség” szó valamikor tehát kialakult a magyar nyelvben, de ebből nem következik, hogy a valóságban bármi megfelelné neki. A didergőkkel érzett, amúgy is röpké „testvériséged” fikció. A szobában lobog a gáz.

Van testvéred, a testvéreddel sem érzel testvériséget sajnós. Nem kedvelitek egymást? Se „nem szeretitek”, se „szeretitek”, sem közöny, csak a gyerekkori vonzások és taszítások fáradt maradéka, mint a fáradt olaj, ennyi csupán a testvériség. Egyikőtök sem tud mit kezdeni a testvérségetekkel, mely csupán biológiai tény. Fölöttébb elszomorító biológiai tény, egy felemás, elfuserált tény, talán hasadt is, skizoid. A testvérségetek egy családi elmegyógyintézetben kuksol, kényszerzubbonyban. Megbolondult, már többen vagytok.

Meg lehetne hatódní most, írni egy e-mailt a testvérednek, megszólítani, ahogy már ezer éve nem tettétek. Bizonyára egy pszichológus is ezt tanácsolná (a „bizonyára” a testvéred szavajárása). Egy pszichológushoz elmennél, jártál azelőtt is pszichológusnál, fiatalkorodban, ő azonban meghalt. Ha ő most élne, boldogan, felszabadultan borulnál a nyakába, ezt képzelted el egyik ágyi szeánszod alkalmával. De ő öngyilkos lett, az embernek már a pszichoanalitikusa is öngyilkos lesz, nem beszélve a barátairól.

A legjobb barátnőd szörnyethalt, belehajszolta magát, évek próbálkozásaival, a halálba, depressziós volt ő is, és amikor „fölkelt”, akkor úgy rohant bele az „életbe”, az

éjszakai életbe, hogy végül elütötte egy motorbicikli kint a sötétben az úton. Ezért szedte az antidepresszánsokat, hogy így, ilyen vadul haljon, a tabletták, sörrel kombinálva, eszét vették, s végül nekirohant az éjszakának; nem volt még ötven.

A pszichoanalitikusodnak, ha élne, de nem akart élni, mert ő is depressziós lett, elmondhatnád, hogy most már több mindent értesz, mint akkor, és nem baj, hogy depressziósak vagytok, ne aggódjon. Van-e ennél természetesebb? Ezt neki is tudatosítania kellett volna. Nincs ebben a betegségben semmi különös, kár volt úgy mellre szívni. Erre az eszmecserére, mely nem lenne „testvériség” híján, nincs lehetőség. Pedig a legboldogabb álmaidban vele szoktál találkozni, és ilyen vallomásokat tesztel egymásnak, egészen összebarátkoztok a pszichológusoddal álmodban. Olyankor a lehető legrosszabb arra ébredni, hogy ilyen beismerő vallomásra soha nem került sor és nem is kerülhet sor már, és a terápia egymásnak kölcsönzött illúziók sora volt.

Kár volt megjátszani a szakembert.

Disszimulálni.

Szimulálni is kár volt.

Talán a nyelvésznek is kár megjátszani „a nyelv nem tükrözi a valóságot” *hitét*? Bár ő azt állítja, hogy ez nem hit, hanem szakmai tudás. Ezt nem tudom. Esik az eső. Kopog a ferde tetőtéri ablaktáblán. Ez a mondat például tökéletesen tükrözi a pillanatnyi valóságot. És még száz ilyen mondatot tudnék felsorolni, ha volna értelme.

De nincs. Lehet, hogy a nyelvészt is ez zavarta meg. Vagy ő nem a beszédre, hanem a nyelvezetre gondolt? Tudós szétválasztás, szakszerű attitűd, melyet azért nem tudok követni, mert a depresszió bezárja az embert a rohadt kis magánéletébe, fokozatosan elzárja előle az absztrakciókat is, és rácsukja a pokol kapuját. Csak a nyelv van, melyet most veszítesz el.

3

Maradnak rések. Ferdén nyitva a tetőablak, bejön a külvárosi levegő. Csillognak a faágak az éjszakai esőben. Lámpafényben persze, mindenütt van lámpafény ma már. Csillognak a lassú esőben a még kopasz, már rügyező faágak, az ablakon keresztül látom, ha föl-szegem a fejem, azt hiszem, a kép a depresszió egyik fényképe lehetne, a halk, tompa kopogással, az ágak viaszosságával együtt a mesterkéltné, narancsos fényben. És azzal együtt, hogy a magánzárkásban nem oszthatom meg senkivel a látványt. Mely kétség-telenül tavaszi, mert nincs annyira hideg, és kétségtelenül rideg, mert éjszakai, hisz nem a nap, hanem a sápadt lámpafény csillogtatja a feketéket.

Közben kurvára lelassul a számítógép, aludni kéne menni, vagy ébren maradni most már, sötét hajnali ötkor. Az csak mítosz, hogy a természetes fény „több” lenne, mint a mesterséges, mint a villanyé? Ezt az ágas-bogas képet most a narancssárga visszfény teszi viszolyogtatóvá. A fényforrás nem látszik, fölverődik csupán, és a mázzal keni a nedves ágakat. Tudom, hogy a csilló réteg nem igazi. Olyan színű, mint a whisky.

A szesz úgy vonzza a lelkifurdalásokat, mint a rovarokat a lámpafény. Ezernyi okod van rá – ezek közül jó néhány, nem kevés, visszaugráló képek formájában nyugtalanít –, az a furcsa, ahogy rendszerre állnak össze, vagy hálózattá, és meghatározza egyik a másikat. Ez pontosan úgy van, mint a csalimesében, egyik hazugság hozza a másikat, hamisságot hamisság javít ki, tökéletesen belegabalyodsz, ha utánajársz – és a végén elvágódsz. Ki tartja számon bűneinket? A különféle tetszetős vallási bűniskálák mind elérvénytelenedtek – „a nyelv csak önmagát tükrözi” –, vezekelni nincs mód, a zárán-

doklatok turisztikai utak, és ha képes vagy saját magadat vádolni, akkor meghasonlás és hipokrizis fenyeget, nem beszélve a negatív nárcizmusról, a mazochizmus legkeserűbb üröméről, amivel ez jár.

Mégis jó lenne jóvátenni holnaptól mindent, gondolod egy-két olcsó whisky hatására, na de tudod, hogy ez a „holnaptól” önbecsapó illúzió, a holnap nem fog hozni semmi újat, *semper idem*, és ugyan mely kés, penge, benyesés vágthatná el a bűnszalagot? A saját torkodnak szegezett kés. Anyád! Minden már „anyádnál”, „apádnál” elkezdődött, de jól tudod, hogy ezek most balsütetű fogalmak, a valódi apáthoz és anyáthoz nincs közük, ne bántsd őket, félre a kezekkel!

Az emberek sokat hazudnak az anyjukról-apjukról, az ok-okozat, magyarázat, önigazolás logikája mentén, pedig épp ők ketten azok, akiket semmiképp sem ismerhetünk, hiszen a szükségletek, vágyak, a gyermekiből fölnőtté fajuló képzetek és projekciók beburkolják őket. Nem tudhatjuk a szüleinket emberszámba venni, ha a vallás nem parancsol. Talán épp a káromkodásokban rejlenek az igazság magocskái, és talán a „tiszteled anyádat és apádat” bibliai parancsa rajzolja föl a pontos határt, melyet átlépni halálos bűn. A depressziósnak, ha rendesen elmélyül a depressziójában, a gyűlölete ezen a ponton – az anyjánál és az apjánál – megáll. Nem működik, nem ás tovább, önmagába göngyölődik, nem gyaláz, nem bánt senkit, és nem neheztel többé senkire, az utolsó hűtlen barátira meg a csábítóra sem, aki egyszer rútlul lépre csalta.

Annál magányosabbá válik, fordul a kocka, már nem a társas lét, hanem a magány az emberi természete. A depresszió nem szerelmi bánat. A szerelmes vár valamit, negatív vagy pozitív katartikus eseményt, mely itt vagy ott, a túlnanban összeköti a párt, mert a szerelmi bánat párban gondolkodik, a depresszió viszont egyénben, egy énbén, mely lesújtja. Tükörbe sem kell néznie hozzá, bánatának okozója mindig vele van, fáradtan vonszolja őt a hátán. Cibálja, holmi fáradt szembesülésre nógatja – nem lesz benne köszönet. Nincs az a kommunikációs stratégia és taktika, mely bármi jót kihozhatna ebből, a deprós tudja, hogy a kapcsolat eleve elhibázott, „alaphiba”, ahogy a lélektan mondja. Nem hisz azonban a lélektani útmutatásokban, hiszen a belső nyelvet is felölelő elhibázottság tudatát és tudatalattiját magában hordja, épp ezért esik neheze a járás. A belső beszédet törölni kéne rögtön. Aki homokra építi házat... hogy is van...

Az összeomlik. Persze, az összeomlásért a depressziósnak nem kell a szomszédba mennie. Nap mint nap gyakorolja, s ha belső várkastélyában eljut a tökéletesség fokára, akkor meg fogja ölni magát. Gondolja, és visszariad. „Nem »Isten« a voltaképpeni misztérium, hanem a kő”, olvassa Jele András jegyzetét. És a követ, azt talán most valahogy kedveli, a kő, a szívárványszínű kő, ahogy az utolsó barátja jellemezte volt egyszer, megáll képzeletvilágában a lábán. A barátja talán azt is mondta, nem emlékszik jól, hogy a kő szenved. Ezt most nem tudja megítélni, nem képes különbséget tenni a szenvedés meg a nem szenvedés között.

A kegyelemről nem a Biblia, hanem Pilinszky jut eszébe a különleges hangszínével, a szép, szentes, fehér arcával, a cigarettáival meg a pálinkáival, és mit nem adna, ha úgy tudna Pilinszkyt olvasni, mint régen. Ezúttal azonban nem könyv a könyv, és ott ragad az átszellemülés határmezsgyéjén, a senki földjén, nem bírja átgázolni, nemhogy átugrani. Annyit kezdesz csak sejteni talán, hogy a kegyelem dolga igaz dolog, csak a nyelv nem tükrözi a valóságot. Ezért az imának is a néma félálom a terepe. Egy hete nem hagyta el élő szó a száját. A tetőablak tulajdonképpen egy szerencse: ha fölnyílik rá a duzzadt szemed, és elcsípsz egy sávot, ahol nem haragszol a depressziódra, akkor hagyd, hadd közölje mindazt, amit akar. Ha lesz talpalatnyi erőd, próbáld meg átgon-

dolni, analizálni, és közelíts hozzá. Egy éve lóg egy cetli az orrod előtt, bár nem értetted meg: „Bele kell nézned a legnagyobb sötétségbe. Nem elég a világostól a sötétet megkülönböztetned, a feketét meg kell tudnod különböztetni a feketétől. Ha van Isten, akkor a legkisebb mennyiségű fényben és a legminimálisabbra vett kompozíciós elvben talán megtalálod.” (Nádas Péter)

Az Istenről való gondolkodásnak ma nincs nyelve, ha mégis, az tényleg semennyire sem tükrözi a valóságot. De színei talán vannak ennek a gondolkodásnak, ahogy a fekete-fehér fényképbe is színeket látsz bele, vagy ahogy a szavakba is színeket látsz bele, például van egy szó: *nyár*. Ezen most elcsodálkozol. Es látod. Ha másnap közel emeled a szemedhez a fűből a gyomnövényt, akkor azt látod majd, hogy pont olyan a kis névtelen, mint a nemes orchidea. Amaz a fehér meg, bár borzas, szakasztott rózsá. Csak nagyon picinyek; de tévedtél, amikor azt hitted, hogy jelentéktelenek.

Jassó Judit

A DADOGÓK

Nem beszélünk egymással. Idült kór
A szánon, túlzó egyszerűség,
Már hónapok óta.
Megsemmisítő erejű
Gyaloglás külön-csöndjeinkben,
Legyen, mi egymástól
Távol tart mindörökké, ámen.

Imádkozni sem tanítottál.
Csúfoltad szegény hívőket,
Kik hagyták, hogy a pap
Szenteltvíztartó szívükbe
Merítse ujjait.

Te úgy vetettél keresztet,
Mintha integetnél.
S mert nem mondtál hozzá
Semmit, sosem tudtam,
Érkezel épp vagy távozol.

Állatkölyök van ilyen csöndben,
Mielőtt vízbe fojtják.
Rúgkapálását lefogja egy kéz.
Akkor már minek beszélni.

HALLGASS MEG

Kicsi kutyám vagyok neked.
Fojtó meleg a szobában,
Mozdulatlan függönyök,
Hajad sátora.

Pórázra kötözöl, sebes
Nyakamra örvet teszel.
Ne lássa senki az érzést,
Mit jelenthetek neked.

A liftben lábad mellett
Állva minden rendben.
Kaput nyitsz a világra,
Mégsem engedve el.

Kicsi kutyám, ide, lábhoz.
A láb vagy nekem.
A világ szemmagasságban,
Halott és hiteltelen.

Régen szeretetre méltó voltam,
Emlékszel? Ugye nem.
Állunk a forró félhomályban,
Kicsi kutyám, velem.

TEDEUM

Anyám nem hisz a feltámadásban.
Ebéd után vagyunk, szomorú emésztés
Vette kezdetét, a test lelassul.
Nem hisz, mert a parcella
Ki lett fizetve húsz évre.
Majd fizessétek tovább, mikor
Már nem leszek, és vállvonogatva
Eltünteti a terített asztalról a tor
Szemnek kibírhatatlan, földi
Maradványait.

Kurdi Imre

AHOL LENNIE KELLENE, OTT

Az érzékeknek megint csak ez marad, a belak-
hatatlan irrealitás. A szaglás egy illat emlékében
időzik, egy hete, két hete, ki tudja, mióta, ki
tudja, meddig. És persze emlékezni vél

a tenyér is, a nyelv is, valamire, talán igen, talán
nem, talán igen. El lehet ütni, nyilván, ideig-
óraig még, el lehet élcelődni rajta, hogy jószerivel
észrevétlen telnek el a napok, a hetek, egyre

csak szivároog elfelé a meleg is, a fény is. A jó
szándék megvan, legalább ez, de hiába, ha egyszer nincs
kinek. Ahol lennie kellene, ott senki sincs, néha

valami visszhangféle, ha egyáltalán.
Az van, a nulla-per-százaz, az újonnan megnyert
veszteség.

ELŐBB MÉG

Előbb még úgyis összenő,
aminek össze kell nőni.
Hogy majd, ha újra szétszakad,
legyen min meglepődni.

Habár addig még sok lefoly-
hat vízből, miegyébből,
lesz, akinek még vér fakad
nemcsak az ujjbegyéből.

Másrészt talán pont úgy a jó,
ha körbe-körbe járhat.
A nincs, ha van, a van, ha nincs –
mindig lesz új ajánlat.

FIGYELŐ

EGY TALÁLT TÁRGY HATVÁNYRA EMELÉSE

Závada Pál: *Természetes fény*
Magvető, 2014. 623 oldal, 6990 Ft

Az egy íróra jutó fényképészek száma meglepően magas a XX. századi és kortárs magyar irodalomban. A fényképes szerzők közül persze nem mindenki exponál művészi elkötelezettséggel, mint Nádas Péter vagy Bartis Attila, akik múltba hulló, már elveszett pillanataik rögzítésével saját halálukat, elmúlásukat is elénk tárják szövegbe ágyazva vagy narratív sorrá rendezve. Lengyel Péter apai örökségét, kétalbumnyi fotográfiát mozgat írói életművében, mások, mint például Szabó Magda, Bereményi Géza, Grecsó Krisztián, Bán Zsófia családi képeket hurcolásznak regényeikben, elbeszéléseikben, s megint mások kortárs fotósok képeihez adják mondataikat, mint például Esterházy Péter. A kollektív történelmi tapasztalat mementójaként, sőt *memento mori* jaként (is) kezeli a (fiktív) fotót (és a fotográfia ontológiai problémáját) Borbély Szilárd, Márton László, Grecsó Krisztián egy-egy műve. Ezek a(z) (élet) művek a legtöbb esetben súlyos alkotói tétellel és a legkomolyabb szerzői játékkal helyezik valós, valótnak fényképeiket a szövegek terébe, nemegyszer reprezentáció-, narrációelméleti és nyelvi kérdéseket is exponálva. Ezt a csinos kis névsort még további szerzők, Mészöly vagy Rakovszky említésével cifrázhatnánk, és akkor a fényképek költői habarcsaira még nem is vetettünk pillantást.

Závada Pál életműve is ebbe a tágas műterembe (kontextusba) illeszkedik, az imént vázolt irányok mindegyikével érintkezve. Akár a KULÁKPRÉS című szociográfia 1991-es második kiadását, akár az ugyanebben az évben „ANYÁNK HÍV – MEGYÜNK” írással együtt közreadott szlovák nyelvű *Sloboda* folyóirat 1946–47-es fényképeit (2000, 1991/3.) tekintjük a fotográfiá-

val való elköteleződés kezdetének. Fényképek, fényképészek már az első két regényben, a JADVIGA PÁRNÁJÁ-ban és a MILOTÁ-ban is szerepet kapnak a háttérben, ám ezekben a művekben még a különböző elbeszélőjű szövegtestek, megszólalásmódok egymásba íródása – egymás, egy más, másikba írása –, nézőpontok és idősíkok ütköztetése és az elbeszélhetőség kérdései állnak inkább a szerzői intenció előterében. Fénykép és fényképész a harmadik regényben, A FÉNYKÉPÉSZ UTÓKORÁ-ban kerül erősebb megvilágításba, hogy fotós metaforáinkat tovább élesítsük. A regény elején elkészített, majd az utolsó oldalak egyikén megszemlélhető fénykép, amely *végigkallódj*a az évtizedeket (és a regény szövegét), a mű narratív szerkezetének, a múlt felett és egymás mellett is elnőző nemzedékek, a széttartó társadalmi viszonyok foglalatává, a mű önemlékmájává emelkedik az elbeszélő leírásában. Az IDEGEN TESTÜNK Weiner Janka fényképésznő műteremlakásába, egyetlen estére szűkített regénycentrummal hozza létre „mesterséges” társadalmi tablóját, s futtatja az egyes sorsokat, történeteket a halálhoz, ahogy a fényképek is rendületlenül a pillanat halálát feszítik síkra, valaki vagy valami elmúlását, esendőségét teszik láthatóvá a fény segítségével.

A TERMÉSZETES FÉNY, hogy recenziánk végre elvegye a szót az irodalomtörténésztől, a Závada-oeuvre kiemelkedő szintézisének mutatkozik, nemcsak a fénykép mint téma, látásmód, narratív elem és szervezőelv, élethez, múlthoz való viszony sokadik hatványra emelése által – ezzel kapcsolatban szinte bizonyos, hogy nem tévedünk. E regény szintézise annak a számtalan invenciót mozgósító prózának, Závada-univerzumnak is, amely polifonikus összetettségében, az egyéni sorsok változatos, érzéki intarziájából építkezve képes társadalmi-történelmi folyamatokat ábrázolni, ugyanannak a kis közösségnek centrumából újra és újra kiindulva világtörténelmet láttatni, múlttal kapcsolatos adósságainkkal szembesíteni, s amely próza

nemcsak végtelen mesélőkedvvel, formákat kereső, bontó és szövő elbeszélői játékokkal bír, hanem kedélyes sokszólamúsága és ironizáló kedve mögött, vagy inkább ezekben benne, mély ember(iség)ismeret, töretlen értékrend, józan történelemszemlélet, masszív provokáció és végtelen életszeretet van. Nagy kincs ez nekünk. Legalább akkora, mint egy régi fényképpel teli bonbonosdoboz – tenné hozzá *elbeszélőnk*, ha hagynánk szóhoz jutni.

A régóta (vagy nem is olyan régóta) őrizgetett, a régóta (vagy nem is olyan régóta) emlegetett, körülírt képek végre láthatók lettek az olvasók számára is; itt vannak előttünk, bele-szöve, behímézte a regény szövevényébe, amely a 30-as évek második felétől a második világháború színterein át egészen 1947-ig sodorja a történelem szálait. Szöveg és kép szkriptovizuális kölcsönhatásban csomózza, hurkolja és fejt fel egymást, jel és jelentés, referenciális és metaforikus, tény és fikció kibogozhatatlan cserebomlásában. A fonal két vége azért eligazít, ragadjuk meg őket azonnal, mint kioldó-zsinór végén a gombot. A címlapverzón szerzői eligazítás bujkál: „*A fényképeken fölismerhető személyek nem azonosak – de hogyan is lehetnének azonosak? – a regény szereplőivel.*” A kötet végén pedig képjegyzék olvasható a fotók lelőhelyéről, ahonnan kölcsönvették. E paratextusok legalább két fontos dolgot hangsúlyoznak, egyfelől azt, hogy a szerző által fikcióként meghatározott mű kitaláció mivoltán csöppet sem változtat az a körülmény, hogy valóságból származó valóságos fényképek (látszólag) valóságos helyzeteket és arcokat építenek be az elbeszélés menetébe. Másfelől, hogy ezek a sokféle valóság(sa)t sejtető képek eredeti kontextusukból, de legalábbis archívumukból, gyűjteményük-ből, családi albumukból kiragadva új közegbe kerülnek, átértelmeződnek aktuális (szöveg) környezetükben, újabb jelentéseket kaphatnak, s maguk is új kontextusokat, jelentéseket generálnak, amint és amennyiben sikerül játékba lendülniük és játékba lendíteniük a szöveges részeket is. Závada e regényében a fényképekre mint vizuális elemekre alapvetően olyan jelekként, indexekként tekinthetünk, amelyek elszakadnak referencialitásuktól, elsődleges jelentésüktől, s a nyelv képszerű működéséhez hasonlóan metaforikus, szimbolikus jelentéseket kapnak. Persze kevésbé hosszas fejtegeté-

sekbe kellene kezdenünk, ha mondjuk középkori ikonokkal vagy legalább szürrealista képekkel, tehát eleve átvitt jelentésekkel lenne telehintve a szöveg; a nehézséget, a valóság képzetébe (vissza)húzó gravitációt ugyanis a fotográfia realitásához, tényszerűségéhez kapcsolódó általános képzetek, berögződések adják. E sztereotípiák alapjai, amelyekre a regény kétségtelenül rá is játszik, egyfelől a fotó ontológiai értelemben vett realitásában rejlenek, abban, hogy a lefényképezett dolog valaha létezett, hatását, mondhatni misztikumát az adja, hogy ily módon végérvényesen sosem választható el a képet eredményező aktustól, a testeket rabul ejtő fény fizikai lenyomatától. Ez a nyomjelleg, amely ráadásul – ez a másfelől – minden korábbi vizuális reprezentációs formánál „valóságosabb” hasonlóságot mutat ábrázolt és kép között, eredményezi, hogy a fotónak dokumentarista vonást, igazságértéket tulajdonítanak. A fénykép széles körű társadalmi, mindennapi használatát pedig éppen ez, referencialitáshoz szorosan kötődő létmódja teremtette meg. (Olyannyira, hogy az ábrázolt korszakhoz leginkább szürke árnyalatos képzetek kapcsolódnak, nehéz magunk előtt látni, hogy az öltözékek nemcsak fehérek, szürkék, esetleg barnák lehettek, hanem sárgák, vörösek, bíborok, lilák, s a májusi fű éppoly harsogó zöld, mint korunk fotóin.) A TERMÉSZETES FÉNY-ben a fotók árny(kép)játéka azért is kifinomult, mert a mű – történelmi – tényregényként (is) működik, a megbolondított fikciós játékok során (és ellenére) a XX. század legrettenetesebb, legkegyetlenebb történelmi eseményei hitelesen bomlanak ki, s naivul akár azt is vélhetnénk, hogy mindezt a képek igazoló mivolta és reális ábrázolóereje is eredményezi. Éppen hogy nem.

Alaposabban átgondolva tulajdonképpen csoda, hogy Závada regénye az így történhetett érzetét, a társadalmi, politikai folyamatok, történelmi események valószerű ábrázolásának összbnyomását kelti, mivel meglátásunk szerint regényében éppen azt viszi színre, hogy az oral history műfajai (vallomás, visszaemlékezés) az átélt események traumatikus hatásainak következtében vagy a továbbéléshez szükséges felejtés által miképp válnak hiányossá, túlexponált fehér foltokkal elfedetté, repedésekkel, (ön)jellentmondásokkal leleplezhetővé, képze-

lletel kipótolhatóvá, beállított képekkel kitarthatóvá. A kordokumentumokként (is) funkcionáló, tanúságtévő szövegtípusok, naplók, levelek, jegyzőkönyvek, újsághírek, propagandaanyagok más-más módon torzítják el az eseményeket, kíméletesen vagy emberi gyengeségek miatt elhallgatva az átélt rettenetet, szégyenletes tetteket, vagy éppen szélsőséges ideológiák szolgálatába fordítják az eseményeket. A különböző szölamok, az (ál)dokumentumok ütköztetésének, az elbeszélők lavírozásának, egyensúlyozásának zseniális zsonglörködése, a fehér foltok képzelőerővel való kiszínezése szükséges ahhoz, hogy tények, áltények, fikciónak szánt (szöveg)jelemek végül megteremtsek kvázi nyugalmi állapotukat. Ebben az ellenpontozó, a források, az emlékezet és a szavak megbízhatatlanságára rámutató szövegtérben a fényképek is hasonló funkciókat kapnak. Azonban a fotók nem a szöveget „teszik helyre”, nem vele szemben hitelesítenek valamit, ahogy azt esetleg várnánk tőlük, nem ők képezik a tényregény tényeit. Ellenpontoznak, hiánnyal szembesítenek, de nem az igazság nevében, hiszen más esetekben ők ellenpontozódnak és lepleződnek le.

A fényképek fentebb említett ontológiai realitása keskeny, bár meghatározó mezsgye a fotográfia esztétikájában. De ne felejtjük el, hogy a fényképész exponálása egy pillanat tér- és időbeli kiszakítása a valóság menetéből, s ez a – tér-idő kategóriák, távolság, képkvágás, mélységelesség, választott nézőpont mentén megmutatható – kiragadás biztosítja a fényképek egységiségét, megbonthatatlan zártságát és (művészi) szuverenitását, mely mind más képektől, mind a valóságtól elválasztja őket. Mind ezt a konkrét tértől és időtől elszakadó önállóságot, (mű)alkotás mivoltot használja ki és hatványozza a TERMÉSZETES FÉNY-ben a szerzői intenció; a fényképek, amelyek, ahogy már tisztáztuk, mindenféle gyűjteményből kerülnek a regény menetébe, s amelyek, mint ahogy imént érveltünk, már rég messze kerültek eredeti kontextusuktól és a valóságtól, de amelyek a regény menetében mégis valóságos tárgyként és referenciális vizuális látványként tűnnek fel, nos, ezekről a fényképekről sorra kiderül, hogy nem ott vagy nem akkor készültek, mint ahogy a szöveg mondja, vagy a látvány sejteti. Illetve nem az készítette, aki készítette, hiszen példá-

ul Semetka Pista fronton készült fotói elvesztek, mégis ott látjuk őket a szöveg menetében, ebben az esetben tehát szöveg és kép már a mű imaginárius közegében felszámolja egymást. A Weisz testvéreknek tulajdonított képek szerzői hitelét pedig a mű végi képjegyzék függeszti fel, s még a háborút szerencsésen túlélő Weisz Juci sem őrizheti őket, hiszen ő is csupán az írói fantázia teremtménye.

A fényképek jelenléte, kezeljük őket a referencialitás és esztétikum bármely fokán, erős hatást kelt, a képeken látható alakok, arcok, akikkel szembe tudunk nézni, folyamatosan önmaguk hiányára emlékeztetnek, elmúlásukra, halálukra utalnak, azokra az üres helyekre, fekete lyukakra, amelyek a kiragadás által létrejönnek a múltban, és a fotók által tapasztalhatóvá, érzékelhetővé válnak a jelenben.

E hosszas fejtegetésből egyértelműen látszik, hogy a TERMÉSZETES FÉNY fotográfiai jóval összetettebb szerepet kapnak, mint hogy a történet egyszerű kísérőiként, illusztrációiként határozzuk meg őket. (Ami eszünk ágában sem volt.) Ha már a képek korszakfestő, illusztráló funkcióját említjük, érdekes párbeszédet nyit Závada Pál regényíró Závada Pál szociográfussal. A széles érdeklődési körrel rendelkező kedves olvasó ugyanis ismerős fényképekre bukkanhat a KULÁKPRÉS második kiadásában (1991), melyek a tótkomlói és környékbeli parasztság mindennapi életét, ünnepeit teszik láthatóvá a fotók segítségével (míg az árnyként megnyúló diktatúra ki nem veri a gépet a fotós kezéből), a családi dokumentumok között pedig családi csoportképek, portrék is helyet kapnak. Itt leplezhetjük le, ha mindenáron ez a heppünk, hogy az édesanya egész alakos képe valóban Závada Pál édesanyjának portréja, s nem az elbeszélőé, hacsak a kettő nem azonosítható egymással. Vagy ebben a kötetben látható először az a csodálatos tablókép, főszerepben a lenyűgöző cséplőgéppel, amelynek „professzionális nagytotálja” a regényben is teret és részletes képleírást (meg egy apró fricskát) kap. Nem soroljuk a további példákat, meghagyjuk a nézegetés örömét a befogadóknak is. Ezt a gondolati kitérőt a teljes életmű és különösen a fényképek alakulástörténetének felvillantásán túl azért is tartjuk fontosnak, mert pontosan megmutatja a különbséget a társadalomtörténeti tudományos munka és a regény fény-

képhasználata között. A KULÁKPRÉS illusztrációi, kordokumentumai között több olyan látható, amelyet később a regény is felhasznál. A korábbi műben azonban fotó és szöveg nincs szoros viszonyban, s kettősük nem lép be a multimediális alkotások során önkéntelenül játékba lendülő hierarchiaharcba, elkülönöződési folyamatokba, ahogy ez a regényben történik. A KULÁKPRÉS hagyományosabb, illusztratív funkcióval bíró képhasználatát mi sem bizonyítja jobban, mint az a körülmény, hogy az 1991-es kiadás munkálatai során részben elveszett fotóanyag a 2006-os harmadik kiadásban más (hasonlóan illusztráló) képekkel helyettesíthető. Ez a regényben elképzelhetetlen lenne.

Szöveg és kép viszonya, egymásra építése, építő-bontó, ellenpontoszó, ironizáló játéka számtalan variációt mutat Závada művében, a fényképtéma ugyanis nemcsak a szövegbe illesztett képek által van szüntelenül jelen, hanem a narrációnak is folyamatosan felszínen tartott eleme. A múlt eseményeinek és megragadásuknak – minden elméleti belátást felülírva – elsődleges terepe a fénykép, a mű főszereplői profi vagy amatőr fényképészek, jelenük elkötelezett rögzítői (Weisz Jakab és Semetka István), de ha mégsem, legalább fontos fényképek őrzői. (S bizonyára az sem véletlen, sem a két világháború közötti társadalmi struktúrában, de főként a regény szimbólumrendszerében, hogy a nagyközség fényképészei zsidó családok; ezért külön jelentőséggel bír az a fotóelméleti meglátás, hogy a képkészítő pozíciója a lefényképezettkhez képest mindig a szemben-, máshol állás, a kívülmaradás, valódi részvétel nélküli jelenlét, a nézőpont szükségszerű eltérése. Idézhetnénk a fényképész „mélylélektanáról” Sontagot, de már így is messze kanyarodtunk.) A fényképészek tevékenysége és műtermeik ábrázolása lehetőséget ad fotó- és világítástechnikai fejtegetésekre is. A regényben továbbá nemcsak látványokat felülíró képleírások, elbeszélte eseményeket, történeteket megsemmisítő fotók, képekre reflektáló elbeszélés-hurkok, sztoriból kizökkenő képi jelenetek társulnak össze, hanem számos esetben nem látható képek is említést, sőt részletes leírást kapnak, hosszas fényképnézetésekről, képsorokról értesülünk, a fronton töltött évek alatt pedig elveszett, elkobzott képekről, soha elő nem hívott, filmen maradt, mégis képként emlegetett le-

hetőségekről számol be az elbeszélő. A fotós látásmód, a fényképész mindent képben rögzítő attitűdje mutatkozik meg Weisz Kóbi fiktív exponálásában, amelyek minden eszköz hiányában az emlékezet retinahártyájára rögzülnek. *„Ami engem illet, leggyakrabban fotografálással vagy azzal, hogy tudósításokat ütök össze, de úgy – és talán nem tetszenek ezért kinevetni –, hogy se fényképezőgépem nincsen, se írógépem, telefonom vagy távíró.”*

A verbális emlékezőműfajok már említett hiányosságainak problematikáját a fényképek műbeli jelenléte is kiszélesíti, nemegyszer gondolati síkra tereli. Miközben a társadalmi használat sok esetben a fényképet mint emléktárgyat kezeli, legyen az magánszférába tartozó fotó, korszakra vagy történelmi eseményre mutató, utaló dokumentum, a fotóelméleti belátás mégis arra int, hogy az örökkévalóságnak rögzített pillanat éppen a valódi (keret nélküli, képlékenyebb) emlékképeket törli el, a kiélecsített fotók az emlékek helyébe tolnak, elszakadnak mentális képeinktől. Weisz Kóbi, Semetka Pista fiktív exponálásai s a hozzájuk fűzött reflexiók ezt a (reprezentáció)elméleti kérdést tartják felszínen, s a dilemmák exponálása időről időre felszínre tör: *„Érdekes, hogy jobban emlékszem arra, mi volt látható azon a képen, amely aztán elveszett, mint a történeteknek azokra a valóságos elemekre, amelyek közt a szóban forgó képet exponáltam”* – olvasható Semetka *Fényképeszeti noteszában*, az elbeszélő pedig szintén e kérdésen elmélkedik másik fényképészünk, Weisz Jakab fiktív tudósításának fiktív exponálása kapcsán: *„Közben azon tételődünk, hogy kielégítő dokumentatív erővel bírnak-e vajon az írott szavak. Vegyük akár a fiatalembernek [Weisz Jakabnak] ezeket a jegyzetfüzetbe rótt sorait – ezek érvényesek-e vajon annyira, hogy tanúságtételképpen is hinni lehessen nekik? Én azt mondom, nem, az írás a szó szoros értelmében nem bizonyító erejű dokumentum – szemben a fotográfiával, amely kétséget kizáróan meg tudja győzni az embereket valaminek a valóságosságáról. [...] A fiatalember vitatja álláspontomat – szerinte léteznek dokumentatív hiteles írások ugyanúgy, mint szavahihetetlenül hiteltelen fényképek.”* Elégedjünk meg most ennyivel, az olvasó számos szöveghelyen találkozhat még hasonló futamokkal az emlékezet hiányosságairól, a foltokat kipótoló képeletről és a fotó emlékképeket helyettesítő szerepéről.

S hogy továbbra se bírjunk kikeveredni a fényképekből – de hát a szerző se bír –, a regényt nemcsak a szereplők tevékenységén és nézőpontján keresztül, a látható és elmesélt képek által uralja a fotós látásmód, hanem az elbeszélés módja, a történet szövése, a narráció építkezése is szoros viszonyban, párbeszédben van a fotográfiával. Závada Pál műve, ahogy ezt már megszokhattuk, összetett, bonyolult konstrukció. A három nagyobb egységből álló regény időrendben, háború előtti, alatti, majd a háborút követő évek eseményei mentén halad, ám ez az egyszerűnek és egyértelműnek tűnő elrendezés egyfelől kerettörténetekkel, másfelől a megszólalók, nézőpontok megsokszorozásával és elbeszélői játékkal bonyolódik. A kerettörténetek közvetlenül a rendszerváltás után játszódnak, időben és térben is eltávolodva a történet(ek) centrumától, T.-től. A regény főhőseiként is megjelölhető szereplők visszaemlékezései, fényképeket őrző bonbonosdobozai mentén indulunk el a múlt eseményei felé, az első és harmadik egységben főként Semetka Máriánál, a második részben pedig Fivérénél, Semetka Pistánál tudakozódik az elbeszélő, ám a múltbeli szálak és történetek több szálamra szakadnak, a jelentősebb szereplők szemszögéből láthatunk egy-egy eseményt, történetegységet, sokszor különböző dokumentumoknak, leveleknek, feljegyzéseknek, tudósításoknak álcázott elbeszélésekként, s mindebbe természetesen az elbeszélők is folyamatosan belekötynak, kiigazítanak, cáfolnak, megjegyzéseket, kiegészítéseket fűznek az elhangzottakhoz. Nehéz és felesleges is lenne végigvenni, hogy ebben a számtalan elbeszélői helyzetet és lehetőséget kijátszó hosszú regényben hányféleképpen váltják, rétegzik egymást az elbeszélők; megesik, hogy a megszólalók egyszerűen átfolynak egymásba, akár mondaton vagy bekezdésben belül, és az is, hogy látványos a szóátadás, szóváltás, közbevetés aktuása, s a metanarrációs, metafikciós megjegyzések is a Závada-próza jól ismert elemei, ahogy ezt már a két legutóbbi regényben megszoktuk és megszerettük. Az elbeszélők és nézőpontok váltakozása a fényképek szerepeltetésével analóg, ahogy minden egyes fotó kimetszett fragmentum, keretbe zárt látvány, és saját, kizárólagos (és az időtényező miatt megismételhetetlen) nézőponttal rendelkezik, ugyanígy egyediek,

kizárólagosak az elbeszélői helyzetek, a szereplők szemszögéből látott és láttatott események. Ezek az egyéni nézőpontok a maguk pozíciója alapján keretezik, ragadják meg, látják és értik az átélt eseményeket, az úgynevezett tényeket, és sosem hozhatók fedésbe egymással; az elbeszélői igyekezet „csupán” ezek összehangolására, egybevetésére, ütköztetésére vállalkozhat. De nemcsak a nézőpontok megsokszorozódása és egyedülállósága mutatja a fényképek narratív struktúrában is tükröződő létmódját, hanem a fényképműfajok és szöveg-típusok kavalkádjá egyaránt hasonló gazdagságot mutat. Fényképek és szövegfajták kezelésének féktelen szabadsága, változatossága szintén a kibogozhatatlanság hatását kelti, valóságos és fiktív habarcsolását. Spontán és beállított fotográfiák kettőssége, portrék, csoportképek, tablók, riportfotók műfaji gazdagsága már önmagában sok irányba visz, díszes népviseletbe öltözött alkalmi tekintetektől a meztelenül saját sírjukat ásó arctalan zsidó munkaszolgálatosokig ugyanúgy (át)láthatunk mindent, mint a szövegek regényes epekedő szólamától a katonai behívók vagy rendőrségi jegyzőkönyvek hivatalos nyelvezetéig. Závada teremtett világán belül is számtalan helyről származnak a fotók, még a Niagara Falls mellől is, ahogy a szövegek is. Ugyanakkor az eddigi életmű, ezen belül is a szociográfusi kezdetek, a szerző gyűjtőszünetedélyének ismerete, a mű végi szándékos önleplezés gesztusa a történelemábrázolás és reprezentációelmélet kérdéseiben is elég messzire viheti az értelmezőt, mint akár a Szibériába tartó hadifogolyvonat.

A korábbiakhoz képest elmozdulás, hogy a Závada-recepció által sokat emlegetett és interpretált, rendszeresen (szüntelenül) nézőpontot és attitűdöt váltó elbeszélői „mi” most maga alá rendel még egy „elbeszélőnk”-nek nevezett alakot, s mintegy felettes elbeszélőként uralja – vagyis szerepe szerint próbálja uralni – a szöveget, s leginkább hozzá köthetők a megjegyzések, közbevetések, elmélkedések, a narrációra, de főként valóság és fikció viszonytagságos viszonyára vonatkozó kitérők. Ez a rendkívül szövevényes, de közben roppant szórakoztató narráció, a fényképek ügyével meg támogatva lépten-nyomon arra hívja fel a figyelmet, hogy a dokumentumoknak, tényeknek látszó vagy közvetlen forrásból származó dol-

gok sokszor éppolyan messze lehetnek, vihetnek az igazságtól, ha nincs (már) meg az eredeti kontextusuk, ha kiszakadnak eredeti közegükből (ahogy a fényképek is), mint a legábrándosabb kalandregények; ezzel szemben a vállaltan képzelettel, következtetésekkel kikerített történetek is tűnhetnek valószerűnek, hihetőnek. De a szerző minden mesterkedése ellenére se felejtjük, regényt tartunk a kezünkben, s bár számtalan (ál)dokumentarista eszközzel igyekszik megzavarni fikciós komfortérzetünket, képeket, leveleket, túlélőket, visszaemlékezéseket szór elénk, s elbeszélői fondorlataival eljártssza, hogy létezhet egy igaz(ságos) történet, de e játék közben számtalanszor leleplezi, elszólja magát. A különféle elbeszélői hangok, könnyednek tűnő gesztusok azonban csak a felszínen tét nélküliek. A szólamok, nézőpontok váltakozása, a „mi” és „elbeszélőnk” dialogicitása a korábbi regényekhez hasonlóan erőteljesen vonja be az olvasót a mű eseményeibe és ezek morális megítélésébe. A regény többszólamúsága, kedélyessége, olvasóval kezdett párbeszédei miatt nem lehet sem kívül maradni, sem kényelmesen belesüppedni egyetlen nézőpontba, reflexiók nélkül továbbállni. A fotók referencialitásának, az emlékezet működésének, a történet és történelem ábrázolhatóságának kérdései és összefüggései nem öncélú esztétikai problémahalmaz(ok), hanem annak a morálisan átszőtt és több oldalról végiggondolt történelemszemléletnek, múlttal szembeni felelősségnek művészi vetülete, amely a XX. századi magyarság, továbbá kisebbségei, nemzetiségei, zsidó lakossága által átélni kényszerült eseményekkel való józan és körültekintő, hazugságoktól, elkenésektől mentes szembenézést, elszámolást ösztönzi. Kívül maradni, állásfoglalás nélkül vállalt rándítani ugyanúgy szakadékba vezet, mint egyetlen – szélsőséges – ideológia nézőpontjából nagytotálként tekinteni a múlt eseményeire. A sokszólamú narráció nem az igazságot relativizálja, hanem az események körültekintő számbavételére, az egyes nézőpontok, szólamok megismerésének szükségességére tanít, s a végül felzengő összhangzaton túl az egyes sorsokból kiindulva azt is megmutatja, hogy a dolgok józan szemléletét, a becsületet és lelkiismeretet hányféleképpen siklathatja ki az emberi gyengeség, tévedés, a hinni akarás, hatalmas nyomás vagy a bosszú,

hogyan lehetséges, hogy a pillanat igazságának villanásában „[l]ámpás, szép fejek sután megszárdulnek”.

Mindent összevéve, már ha láttathatjuk egyáltalán egyben ezt a hatalmas vállalkozást, ne riadjanak el az olvasók, akik közül néhány talán eljutott idáig e gondolatmenetben, jegyzi meg recenzensünk, beszédes szemvillanást vetve a teoretikusra, Závada Pál regénye lenyűgöző, sodró olvasmány. A hosszas fejtegetések csupán háttérét, jelentőségét, lényegét kívánták megragadni annak a sokszereplős, százfelé futó, ám centrumát soha el nem feledő történetnek, amelynek olvasása során szövegek és képek, tények és elbeszélők évdését egyre inkább háttérbe szorítja a történetek megrendítő, meg-rázó, izgalmas vagy éppen érzéki ereje, s a médiumok párharcában a fényképeket időről időre legyűri a szöveg, amit részünkről egyáltalán nem bánunk. (Még recenzensünk sem, aki ilyen esetekben még jegyzetelni is elfelejtett, később kénytelen volt újra szemügyre venni a képeket, és a szövegben bogarászni, de hát magára vésen.) A regényesség, a szöveg uralma egyes részeknél, jeleneteknél annyira magával ragadó, hogy érzéseink, belső látásunk jobban kiéleledik, mint ha száz fotót is tennének elénk. Ilyen például a három szarvasi lakótárs idillje, ahol szerelem és féltékenység mint bedurrantott vaskályha izzik fel, vagy Sógor Miska parádés szökése, Weisz Kóbi megrázó és ostoba halála, Semetka alhadnagy hadifogsága, a többhetes hazaút, a hadifogolyvonat búze és sötétsége, melynek végtelennek tűnő folyamatát még Závada elbeszélői sem bírják képekkel érzékelteni, nemhogy megtörni azt; ennek egyik tetőpontja a békéscsabai állomásjelenet, melynek minden résztvevője, az olvasót is beleértve, zokog, s nem kevésbé lehetetlen Semetka romániai szökése és hazaútja sem. A félelem, rettetet, borzalmak mellett rendre feltűnik az élet, az élni akarás leleménye, a vitalitás; a szeretkezz, ne háborúzz elve, a hűség, becsület azonban sokszor nem elegendő a túléléshez vagy a továbbéléshez, s e kettő, élet és halál fénye és árnya, mint maga a fotó, engedi be Závada művébe azt a természetes fényt, mely megvilágítja az eseményeket, addig, amíg látszanak, amíg, egyáltalán, van fény. A múltat, a múlt árnyait, árnyékait, akik a történelem fűtcájában mutatkoznak, hogy egy másík műre is legyen sza-

bad utalnunk, addig lehet és kell megragadni, amíg van fény, amíg a retusált és bevilágított képek nem árasztanak el mindent, amíg a teljes sötétség le nem ereszkedik. „[T]udniük ha nincsen fény, akkor kép se lesz”, hangzik el a nevelésesen egyszerűnek tűnő kijelentés a háborút megelőző évek egyikén, ám veszteségeink tudatában a tisztánlátás szükségszerű: „*botorkál egyre rosszabb lábbal [...], bolyong, miközben egyre csak fogytán van a fény, hogy ne legyen szűksége már semmire. Mert a retinájára anélkül is exponálni képes azokat az útjai során elébe táruló tájképeket, melyeknek aztán végigvizsgálhatja minden apró részletét, hátha valamely szegletből, takarásból, árnyékból vagy áttetsző derengésből sikerülhet kinyitania azokat a töredékeket, amelyekben gyötrelmeik különféle állomásain fedezheti föl az övéit, hogy aztán feltámassza és lefényképezze őket.*”

Visy Beatrix

KIBESZÉLHETETLEN ÉVEK

Bán Zoltán András: *Keserű*
Bookart Kiadó, Csíkszereda, 2014.
175 oldal, 2890 Ft

Egyetlen feladattal küszködik a könyv hőse, Súlyom Ferenc: miként adjon számot magának és másoknak arról a *felfedett* tényről, hogy éveken keresztül, a Kádár-korszak utolsó évtizedeiben, mint az egyik legtehetségesebb novellista, jelentéseket írt az öt legmélyebben értő közösség tagjairól? Fedőnéven Keserű, akit az akkori ellenzék is tenyerén hordozott, kényeztetett, a rendszerváltás utáni éveket a lebutkástól való félelmében végigrettegve, „szinte” megváltásként vette tudomásul, hogy őt is utolérte a tényfeltárók szorgos munkálkodása, megtalálták a dossziét, amely a jelentéseit tartalmazza. A regény egyetlen valóságos személyre fókuszál; mind a tehetségét, mind pedig különös helyzetét tekintve tökéletesen egyedieként könyvelhették el ezt a kínos felfedezést az író társak, a barátok. Amíg mások, a valódi karrieristák, a rendszer haszonélvezői valamilyen szempontból a hatalom kiválasztottjai, seggnyalói voltak, addig Tar Sándor egész éle-

tének természete és sajátos írói tehetsége a legkevésbé sem előlegezte meg az efféle áruálás lehetőségét.

Mit tegyünk? – kérdezheti Keserű Lenin szavaival, miután rájön, hogy az emberek, különösen a hajdani elvbarátai, de leginkább a maga lelkiismerete is valamiféle magyarázatra vár. Miért nehéz, már-már lehetetlen erről a dolgról vallomást tennie, őszintén megnyilatkozni? A regény központi kérdése, a morális magva ennek a megszólalásnak a tökéletes lehetetlensége. Az elbeszélés paradoxona, hogy lényegében ez a vallomás nem is jön létre, maga a magyarázat meg sem születik. Annyi történik mindösszesen, hogy Súlyom éveken keresztül reggel felkel, és leül az íróasztalához, írni kezd, s a lényét sokszorosán rabságban tartó kényszeres vallomásániájából mindannyiszor a nem kevésbé kényszeresen elfogyasztott alkoholba temetkezik, anélkül, hogy egy árva szót is ejtene a történetek mikéntjéről. Nemhogy magyarázatokba nem bocsátkozik, inkább hezitálásával, fel-feltörő emlékeivel éppen az okokat takarja el. De mit tartalmaz ez a kötet, kérdezzük. Csak Súlyom ömlengő múltba révedezését, a kínjait naponta szenvedéllyel kiélő ember gyötrődéseit, amiként akar, de képtelen magyarázatot találni a saját cselekedeteire. Amit olvasunk, az látszólag nem Súlyom irománya, hanem egy külső megfigyelő vagy akár Keserű gondolatainak, érzeményeinek változékony kottája. Ekként nincs válasz a kérdéseinkre. Most már csak arra a nagyon nehéz problémára kellene rátalálnunk, miért is van ez így. Az egyik lehetséges nézőpont a meghasonlott, a magát megkettőző emberi habitus természete. Nem egy, hanem két emberről van szó. A tehetséges íróról és vele szemben az embriális állapotban megmaradt munkásról, aki belenőtt egy rendszerbe, ezt a diktatúrát véglegesnek, a Jóisten által jóváhagyottnak, változhatatlannak gondolta, semmiféle logikai repedést nem talált, amely arra mutatott volna, hogy az ő életének eme kerete, helyszíne, színpada megváltozik.

A rendszerváltás úgy érte, mint a piramisok sírkamráiban ezer éve élőködő egércsaládot a régészek falbontása. Vagy, a regényben megjelenített Petri találó versképevel, mint a disznót, aki megérti, hogy a saját belébe töltik majd. Az író kényszeredett nyertese lett ennek a vál-

tozásnak, míg a munkás előtt felrémlt egész lényének eddigi, rejtegetett paroxizmusa. Mert ő, Sólyom, csak az írásaiban és az írásai következtében lett neves figura, egyébként tökéletesen Keserű volt, amikor hazautazott, és magára zárta a lakása ajtaját. Az írói lét nagyon törekeny valami, hiszen nem organikus állandóság, hanem szellemi teljesítmény, amely dolog könnyen elidegeníthető tőle, amíg a kézzelfogható, a valós személye az, aki írásaival küzd a jobbik lényéért, de el kell viselnie a rosszabbik énjét is. Ennek a kettősségnek gyönyörű megjelenítése Kendy budai lakásában való szellemi időzése, amikor a betűk, a gondolatok, az írott szó körül forog minden, amikor a valóságon úrrá lesz a megtestesült irodalom: „*itt minden betűből állt, a mennyezetig érő, roskadozó könyvespolcok is betűk szítáltak [sic!] mindenfelé, a vendégek is betűt ráztak ki magukból, zsebeikből, a zakójuk vagy a szoknyájuk ráncsaiból, sőt még a hajukból is, ha beszéltek, nem hangokat mondtak, hanem betűket; – kavargott e betűpor ebben a lakásban, de senki sem fulladt bele, éppen ellenkezőleg, erőt mérítettek belőle, kilélegeztek és beszippantották a betűaromát, számukra ez jelentette a kokaint*”. (105.) Ehhez képest mi az ő élete, kérdezheti a vidéki hajlékába másnap hazavezető hosszú úton. Ezek a szellemi kirándulások még inkább kényszeressé teszik lelki betegségének, meghasonlottságának a kínjait, hiszen ha becsukja maga mögött az ajtót, a szobájába zárt Keserű bőrébe bújik vissza mindannyiszor.

Miféle követelésekkel lép fel a valóság nap mint nap a hatalomnak tökéletesen kiszolgáltatott és azt kényszeresen kiszolgáló emberekkel szemben, amikor ők esetleg már másra hivatottnak gondolnák magukat? Másnap reggel várja őket a gyár, este a magatehetetlen anyjuk, a magányuk, a végletes magukba záródásuk és a szellemüket ideig-óráig segítő, végül is a teljes romlásukat előidéző alkohol. A legszelelőbb formában, de megfogalmazható, hogy Sólyom képtelen volt megfelelni azoknak a szellemi elvárásoknak, amelyekkel a pesti kirándulások alkalmával szembe találta magát, és amelyekkel azonosult.

A szembenézés, a magyarázat így véglegesen elmarad, de számtalan részlet és a szervezet működésének apró fogaskerekeként mozgó, mozgató elem kerül napvilágra. Talán azért is, mert a lényeg ezen apró dolgokon való szem-

lélődés közben elkerülhető, ugyanakkor ezekben a részletekbe gondolja belerejvte a titkot, a lélegző, a tehetsége révén sebezhetetlen önmagát. Nehezen szabadul attól a képzettől, és nem is esik számára jól, hogy az ő tartói, az elhárító tisztak nem valamely fennkölt hatalom szubtilis érzékenységgel és ravasz dörzsöltségével megáldott szellem megtestesítői, hogy a szervezet a maga tökéletlen mivoltában csak egy túldimenzionált, oktrojált rendszer, szerepet kaphatnak benne nem egészen hibátlan figurák is. A két elhárító tiszt személyiségének különbözőségei, az extravagáns entellektüel, Sebestyén és a tahó Kemenczés nem elégtük ki egy idő után abbéli vágyát, hogy itt valóban komoly dolgokról lenne szó. Ahogy a kései Kádár-korban már szakadozni kezdenek a fátylak, és nem az ellenzék hathatós tevékenysége, hanem nyilvánvalóan a külpolitikai történések következményeként a szervezet is veszít magabiztosságából, a megfélemlítés helyett valamely még alantasabb bratizás jut a besúgók osztályrészévé, egyre jobban kilátszik a lóláb. Keserű évekig tartó, kínzón személyes önfelkínálása már csak annyi értelemmel bír, mint ha a homokozó egyik sarkából talicskáná át a másik sarokba a megbízói által többszörösen átrostált homokot. Mintha képzelt aranyat mosna. A besúgó hős emberi megaláztatása újabb határkőhöz ér, nemcsak hogy feláldozta magát a félelmeinek, a homályos szexuális irányultsága tabujának, de ezek az emberek semmiféle értelemmel bíró tevékenységet nem folytattak, bábnak használták, nem is volt igazából szűkségük rá, csak a saját meghasonlása, egyre degeneráltabb ambíciói tartották fenn Sólyomban Keserű személyiségét.

Mindkét oldalon halálos sebeket kapott. Mindkét oldal számára kényelmetlen, sőt jelentéktelen figurává lett. De írni akar, szeretné megfogalmazni a lehetetlent. Bűnbánásra, lelki kitárulkozásra biztatják, önmarcangoló valloásra, egy lehetséges irodalmi kitorést is elvárnának tőle, egy remekművet, amely rendet vág Sólyom Ferenc megtévedt életében. Még a dualizmus korában is lehetetlennel volt határos, hogy egy olyan figura, mint Kertbeny Károly, valóságos irodalmi teljesítményre legyen képes, miután kiderült a Bach-korszakban játszott kettős szerepe, az osztrák titkosrendőrséggel való kapcsolata. Csak az képes őszin-

teségre, akinek nagy bizonyossággal körülrajzolható és általa uralt jelleme van. Aki életképes a vákuumban. Akinek a traumái nem szülnék és nem táplálnak vállalhatatlan árnyékalakokat. Aki viszont maga is tökéletesen bizonytalan magában, hiszen sem itt, sem ott nem volt alkalma őszinteségre, ez a kettészakadt, mindig kétféleképpen cselekvő és gondolkodó ember nem kaphatja meg, nem élheti át a mások által *igényelt* katarzist.

A kilencvenes években a lakása kulcsát még mindig birtokló Kemenczés betörése a hajlékába már ennek a végjátéknak a szomorú komédiája. A rendszerváltás két, más-más oldalon vesztés figurájának találkozása már kínos rehabilitáció. A szó valódi értelmében az, hiszen mi dolguk is lenne egymással, mikor nagyon szükség szerűen mégis van: egymásra szorulnak, hogy kibeszéljenek valamilyen együtt átélt, immár hitelességét veszítette bohóctréfát. Ami eddig halálosan komolyan, egzisztenciálisan örökösén átélhető tragédiának tűnt, az egy pillanat alatt szétfoszott az arcokról leváló maszkok röhejes semmijében. Sólyom valószínűleg akar, írni szeretne, ehhez talán még szüksége is lehetne Kemenczésre. De ha ezt az utat választja, akkor örökké Keserű marad. A kiosztott szerepek itt halálosan végletesek. Vallomást akar tenni a halála előtt, értelmes tények okozati elrendezésére vágyik, s hogy összennyisa két személyisége megbonthatatlan falait, mielőtt még a nyírfagyökér átböki a koporsóját. Egy tágas és nyitott világ tapasztalatát is magában őrzi, egy másik szellemiség csodált sziluettoit, hogy akár meg is moccanhatna az a toll. Véglegessé tehetné az árulását, ha megírná ezt a műfajtalannal vallomást, ha alkalmas lenne arra, hogy most már végre kitakarja magát. De nem tőle függ igazából ez az iromány. A besúgásnak és az írói gondolkodásnak egészen mások a játékszabályai. Mások voltak a terepei, a dimenziói is. Keserű a malmozásban jeleskedett, ramosgatta a tábláján az egyenrangú gombocskákat, a szabályok átláthatók, egyszerűek voltak, sosem kellett éreznie a megfigyelték önbizalom-romboló viszontpillantását, s így egyre kreatívabb átéléssel tette a dolgát. Míg Sólyom, az író a bonyolult sakkjátásmában volt otthonos, ahol a stratégiának, a szellemnek, a figurák kiismerhetetlen sokféleségének rendelt alá életismeretét, játékszenvedélyét. Keserű megírhatott volna egy utolsó jelentést

önmagáról, a sok-sok előző jelentése szellemében akár fel is jelenthette volna magát. Sólyom azonban csak esztétikai érzékenységgel és talentummal volt megáldva, élményeit, szorongásait, világlátását csak a sakk bonyolult taktikai és lépéskombinációi tették hitelessé, egyébként, mint minden poéta, a műveibe hazudta magát.

A regény második fejezetének közepén a Keserű–Kemenczés páros úgy ül Sólyom lepusztult lakásában, mintha lábukat egy pöccgödörbe lóbálva kvaterkázának. A vodka fogy, ők pedig az őszinteség rájuk kényszerített színpadán továbbjátsszák a szerepüket. Nem ásnak túl mélyre, éppen elég bizarr témát találnak a felszínen is. Ugyanarra a partra sodorta a két figurát a személyiségüktől őket megfosztani akaró egykori kötelezettségük. A hajdani tartótisztnek súlyos családi és anyagi gondjai vannak, Keserű az immár lehetetlen írói karrierje végső csődjén mereng. Ugyanegy logika taszította őket ide, már alig látszik, hogy más-más oldalon álltak. Mintha hárman lennének: Sólyom menthetetlennek látja egész írói életművét, Keserű belátja, hogy a természetlen talajba ültetett züllése hozta meg számára a soha meg nem tagadható boldogsága koraérett, elsatnyult gyümölcseit (Jorgosz szerelmét illetően); Kemenczés pedig valamiféle túlélésben reménykedik.

Mivel Bán eddig is a legvirtuózabb irodalmi formákkal, megszólalásokkal, stilisztikai bravúrokkal zsúfolt szövegekkel dúsitotta a műveit, most is valami nagyszerű befejezésben, a lehetlenség meghaladásában reménykedik az olvasó. Az író korábbi regényeiben már szinte kizárólagossá vált az operettes, a dolgokon való felülemelkedés könnyednek tűnő tragikomikus karneválja. Itt és most még nagyobbak az elvárások. Az olvasó szinte végig hallja Ady nagyszerű sorait, amelyeket nem feltétlenül a regényesség emez, az őszinteség ellen való beszédeként aposztrofál. Hiszen Krúdy, Ady szellemének legőszintébb ellenlábasa, a korszak múltával, elképedései eme honfiúi bújának tagadásával lesz mégis a nagy költő epikus követője, a magyar történelmi panoptikum kisszerűségének anti-Homérosa. „*Csak hazudni kéne, mennyi minden jönne. / Magyar eredmények, sikerrel özönbe. / Már elhallgatni is milyen érdem volna. / De vallani mindent: volt életem dolga*” – fogalmazza meg Ady A SZERLELEM EPOSZÁBÓL című ver-

sében az egyik hitelesnek érzett ars poeticáját. Bán korábbi, bravúros stiliztikai alakzatokat és elbeszélői síkokat váltogató regényében, a SUSÁNKA ÉS SELYEMPINÁ-ban a főhős a regény végén jobbféle francia vörösborral vonul be a fürdőházba, hogy szerelmi csalódását lezárva, iszogatva és szivarozva felvágja az ereit. Akkor ott ennek a cselekedetnek csak ösziesen neki-búsulós hangulata van, nem is lesz belőle tragédia, a kottatáros csak vízre rajzolja az elmúlását, aztán tovalendül, akad a világban elég elsiratni való dolog még. Itt azonban Keserű halála nem kap, nem kaphat operettes, felvizezett oldalfényeket, a regény statikai alapzata az ő elmúlásán nyugszik. Az Ady kínálta háromféle lehetőség közül Zsigó bátyánk az első, a könnyed hazugságot választotta, Keserű pedig a másodikat, az elhallgatást. *Tertium non datur*. A harmadik lehetőség nem adatik meg a számára.

Radnóti Sándor a kötet bemutatóján az idei Könyvfesztivál egyik legsúlyosabb darabjaként beszélt Bán regényéről. A *Litera.hub*-ban megjelent Keresztury Tiborral való beszélgetésben az író úgy gondolja, hogy a témát egészében kerekre zárta, nincs, nem lehet katarzisa sem neki, sem az olvasónak. Néminemű hiányérzet mégis támad a kritikusban a mű elolvasása után. Mintha tovább kísértene a megoldatlanság, a kibeszélhetetlenség árnya, mintha az elietett gyűlöletmonológ és a Keserű-Sólyom halálát nagyszerű, „élő adásban” megjelenített keretes szerkesztés mögül valami mégis hiányozna. Már a többször átváltó elbeszélői hang, a hol drámai, hol a szövegbe szerkesztett párbeszéd is elbizonytalanítja az olvasót. Nem beszélve az efféle szeszélyes írói ötletekről, amikor a szereplők a nyílt színen „öltöznek át”. „Eddig Keserű”, gondolja Sólyom. „*De most visszaveszem a szót.*” (150.) Az olvasó zavarát, a be nem avatottak tanácsatlanságát előidézheti az a furcsa tény is, hogy még Kőszeg Ferencnek a könyv háttablájára írt okos fülszövegében sem szerepel Tar Sándor neve. E sorok írója csak szigorúan, a regény szelleméhez hűen, fikcióként tekint a regény minden mondatára, minden dokumentált kijelentésére. (Holott nyilvánvaló, hogy Borsi, Kendy, a Költő tökéletesen azonosítható személyek.) Ám a tények mégiscsak makacs dolgok, elengedhetetlen, hogy a kritikus az írásában kétszer említse az eredeti, a festő vásznánál kényszeresen modellt álló, tragikus sor-

sú, nagy tehetségű író nevét. Ugyanakkor a fikció esetlegesen hamis árnyékot is vetíthet a könyvben megnevezetlenre. Bán vallomásából tudjuk, hogy a pokol bugyrait végigjáró hőse magánéletéről nincsenek pontos információi. A két alak (író, regényhős) időbeli kettéválásáról, az eredeti modell lassú felszívódásáról sosem lehetünk meggyőződve. Bármilyen későbbi, akár az író, akár a művet érintő elemzés tárgyaként újra és újra felmerül majd a Kádár-korszakban tengődő, saját létazonosságukat meghazudtoló és a fikció világába száműzött páriák neve, munkássága. Mindig fontos lesz a késő kor filológusainak, hogy a költő melyik utca sarkán, az éjszaka melyik szakaszában, a mámor melyik grádicsán szeretett bele az illető, halk szavú nősténybe. Éppígy fontos lesz a korrall foglalkozó esztétáknak, esetlegesen történészeknek, hogy a vidéki író és a fővárosi értelmiségi kör milyen viszonyban is állhatott egymással. A fikció megrészegít, a valóság kijózanít olykor. Bán művének talán legnagyobb érdeme, hogy ezt a lehetséges s ezáltal létező poklot a maga epikus hitelességével, ám a valóság tényeinek aprólékos feltárása nélkül ábrázolja. A vodkás, sörös, boros, a hálugul ásványvizesnek mondott, majd újra csak vodkás, sörös, boros, esetleg vodkás-sörös vagy boros-ásványvizes, boros-vodkás és vodkás-vodkás napokat is az emberi természet galvanizált kettősségeként ábrázolja. Ugyanígy kivételesen szép és megrázó a vidéki város panellakásából való simogatóan otthonos kilátás: „*ha most kinézek erre a soha karba [sic!] nem tartott megállóra, amely bizonyos értelemben a saját életem csendélete, bassza meg, kinézek ide, és ezzel egyidejűleg eszembe jut az is, hogy ha bemennék a faluba, vagy még beljebb, a városba, akkor is csak ilyen végsőig elszomorodott utcákat és épületeket látnék, ugyanezt a lealjasodott színvilágot, olmos fényt, kiütéses homlokzatokat, tályogos házfalakat, amelyek oldalán úgy tárul fel egy-egy gázóra sebé, mintha valami teleszemelt [sic!] tüdőbe bámulna bele az ember.*” (97.) A pusztulás életképének belsőre irányuló, fiziológiai vetülete pontosan mutatja a regényelv mindig kintről befelé tartó fokozhatatlan reménytelenségét.

Csak amikor kihunyt már az emberből a jó szikrája is, akkor lesz tudatosan gonosz. Amikor a jó lehetőségei feltartóztatlanul elmerültek a lefolyóban, akkor mer szembenézni a gyalázatával. Akkor már Keserű lesz, akkor már a

múlt kétségei alámoassák, az életét kitevő értékek mentésében semmiféle része nincs többé. A bölcs és a bolond átöltözik a nyílt színen, a szolga és az őt szolgaságban tartó úr szerepet cserél. De ennek a szituációk elsekélyesedése miatt alig is marad dramaturgiai funkciója. Talán innen a hiányérzet az olvasóban. Mintha túl sok lenne a vég gyűlöletáriája. Mintha elegendő lett volna egy, az ágyából kinyúló, reszketeg kéz mozdulata, amely végleg leoltja az éjjeli lámpát, láthatóvá téve a lélek bútorozatlan sötéttségét. Keserű lelkét, amely túléli Súlyom elbeszéléseinek patikamérlegen kimért tárgyilagosságát.

Sántha József

ELŐHÍVÁS

A. F. Th. van der Heijden: Tonio. Rekviemregény Fordította Fenyves Miklós Gondolat, 2014. 494 oldal, 3990 Ft

„Tóóóóóó-nü-ióóóóó!” Ezzel a néma, de félelmetesen visszhangzó kiáltással indítja könyvét a szerző, akinek az élete egyik pillanatról a másikkra lidércálommá változott, amikor inkább fáradtan, mint spiccesen hazafelé kerekező fiát egy kora nyári hajnalon, a leggyérből forgalomban, az előkelő amszterdami Múzeumnegyedben elütötte egy tulajdonképpen szabályosan közlekedő autót. A szülőket riasztotta a rendőrség, így még végigszoronghatták a kórházban azt a néhány órát, amíg borzalmasan tönkrement fiuk életéért küzdöttek az orvosok. Tonio még nem volt huszonegy éves.

Csak erről a felkiáltásról is oldalakat lehetne írni – és Van der Heijden ír is... Annak idején mindig így kiáltották el fiuk nevét a zegzugos házban, amikor ebédelni hívták. De másféle asszociációkat is előhív benne ez a betűsor. Eszébe jut, amikor a kisfia végigsimította borostás arcát, és azt mondta neki: „*még nem siktottad le!*”; erről pedig felrémlik előtte egyik utolsó vele kapcsolatos emlékképe, amikor felfedezte, hogy ritkán borotválkozó fia serkenő szakállán fekete-piros alvadt vér fut keresztbe – ami viszont rejtett utalásként is felfogható a Rotenstreich családra, amelynek Tonio volt az utolsó sarja. A fiú értelmetlen halála után bal-

jós előjellé válik valamennyi róla őrzött emlék, a legszebbeket, a legártatlanabbakat is kikezdi a romlás. Apja azért is sorolja elő vele kapcsolatos emlékeit, hogy felmutassa és sérthetetlennek nyilvánítsa azokat a halál – és a sokszor még csak nem is közömbösnek, hanem kifejezetten ellenségesnek érzett és ábrázolt világ – ellenében. Ugyanakkor az is hamar egyértelművé válik, hogy ez a kiáltás egyszersmind invokáció is, fohászokadás a Múzsához, akit elvesztett és akit nem akar elveszíteni a szerző. Van der Heijden számára nem válik külön apaság és íróság, teremtőerejének bizonyítéka mindkettő; ráadásul nem csak emléket akar állítani a fiának, hanem az írással próbálja újratemetni vagy legalább megeleveníteni őt. Ezért is kerül – bár a cím még akkor is mást sugall, ha annak jelzéseként fogjuk fel, hogy a regénynek két szerzője van – könyve középpontjába ő maga.

Egy testes, nagyivó, nagyevő, nagy dumás embert kell elképzelnünk, akinek számára egyfelől a testi érintkezés ritka pillanatai a legfontosabbak, egy simogatás, egy-egy esetlen ölelés, azok a percek, órák, melyeket a fiúcskával a mellén, az ölében tölthetett. (Gesztusait utólag úgy is értelmezhetjük, mintha már akkor a testével akarta volna védeni.) Másrészt viszont ez a férfi semmit sem képes közvetlenül megélni, mindig ott dolgozik benne a megfigyelő, ahogyan ő nevezi, a *homo duplex*. Tonio is kettős törésben jelenik meg a számára, és úgy tűnik, hogy igazán mégiscsak az íráson és az írósgon keresztül képes megragadni, értelmezni kettejük viszonyát. Már a fiú neve is irodalmi, azért kapta, mert anyja a TONIO KRÖGER-ről írta doktoriját, amikor várta. Tizennyolcadik születésnapjára apja róla szóló könyvet ígér neki; Tonio segít a kéziratok szortírozásában; elkíséri díj-átadókra és dedikálni; a közeli parkban eladja az apja könyvheti ajándékkönyvéből megmaradt példányokat;¹ az apa fia közetgyűjtéményének egy darabját használná nehezékeknek, hogy a szél ne fújja szét a TONIO kéziratának lapjait (a könyv tele van ilyen, szimbolikus jelentéssel töltődő képekkel). S egyáltalán, a fiának ír, noha kedvesen többször is utal rá, hogy

¹ Hollandiában az a szokás, hogy aki egy bizonyos összeg fölött vásárol, automatikusan megkapja az az évi Boekenweekgeschenket, amelynek megírására mindig mást kérnek fel.

az finoman szólva sem nagy olvasó: így aztán ez az igyekezete abban ölt formát, hogy minden könyvvel nagyobb és drágább lakásba költözteti a családját, ezzel bizonyítva nekik és magának, hogy nem volt értelmetlen a hosszú munka, így váltja meg azt az időt, amíg nélkülözniük kellett a társaságát. Sőt, mintha fiával kapcsolatos vágyaiban is ez az alapbeállítottság lenne tetten érhető. Szeretné hinni, hogy Tonio életében is összefonódott (volna) művészet és élet, hivatás és szenvedély: ezt a reményt táplálja benne, hogy fényképésznek tanuló fiuk a halála előtti hétvégén távollétükben fotósorozatot készített egy ismeretlen lányról, és úgy képzei, ez a „*polaroid-lány*” aligha volt közömbös a számára.

A szerző a baleset napjától írja le az eseményeket: ahogy halad előre az időben, az egyes történetek (kórház, majd a halottal kapcsolatos gondolatok, illetve teendők) kapcsán felidézí ifjúságát, megismerkedését majdani feleségével, Tonio fogantatását, születését, gyermekkorának eseményeit, míg végül el (pontosabban vissza) nem jut a baleset idejéig, illetve annak időpontjáiig. Százféle utat talál az egykor volt Tonióhoz, igyekszik felidézni, megtartani, menteni, ami szép volt, de mindig elkövetkezik a visszazuhanás, minden egyes nap ugyanott, ugyanúgy ér véget: apa és anya italtól elbódultan ül egymás mellett a kanapén a sötétben, és üveges szemmel merednek a semmibe vagy a tévé képernyőjére. Nem egészen világos, hogy miben bízott, miben bízhatott volna Van der Heijden azon túl, hogy fiáról, fiáért, fiának, sőt fiához írt könyvvé kerekedhet a történet, csak az látszik, hogy – teljesen érthető módon – sok mindent kipróbált a valóságban és regényíróként is. Világos, hogy minél hosszabbra nyúlik az emlékezés, annál inkább kitolódhat az a pillanat, amikor már nem lesz több teendőjük a halottal, és semmiféle szokás nem írja elő, hogy mit csináljanak és hogyan érezzenek: pedig félő, hogy ezután nem marad nekik semmi. Közben viszont egy másik szála is lesz a történetnek: Van der Heijdenben egyre erősebben jelentkezik annak az igénye, hogy a végére járjon az utolsó néhány nap, illetve a Tonio balesetét megelőző néhány kritikus óra történéseinek. Egyrészt, hogy valami „értelmes” oksági láncolatba illessze azt, ami történt. Másrészt szeretné világosan látni, hogy milyen szerepet játszott fiuk életében a már említett „*polaroid-lány*”. Így aztán – noha elvi-

leg ennek a nyomozásnak is csak halasztó hatálya lehet – Tonio története mégiscsak ad valami irányt a vele való foglalkozásnak, ami azzal a reménnyel kecsegteti a szülőket, hogy nincsenek pusztá körben forgásra ítélve. Azonban nem az emlékek felidézése, még csak nem is a nyomozás, hanem az írás lesz az utolsó mentvárak – ez még akkor is igaz, ha Van der Heijden számára ez a mostani munka csak elégtétel, nem öröm.

Olyan, mintha két réteg kopírozódna egymásra a könyvben. Egyrészt nyomon követhetjük a valóságos történéseket, olvashatjuk az apa reflexióit, aki az első sokk után önmagát vádolja, és másokat hibáztat, aztán azonosulni akar a halottal. De a legsötétebb pillanatok sem tartanak sokáig. Van der Heijden képtelen hosszsan a semmibe nézni, a semmihez, a semmibe beszélni, automatikusan úgy fogja fel azt, ami *vele* történt, hogy meg kell birkóznia egy *rá* mért Feladattal. Abban pedig biztos, hogy a munka mindig meghozza a gyümölcsét... A könyvből kiderül, hogy arról is sok szépet – és szép sokat – lehet írni, hogy miért nem lehet vagy nem érdemes írni, ha ilyen veszteség éri, érheti az embert. És a dolog természetére az írásos anyag is folyamatosan gyűlik, minden felhasználtatik vagy inkább hasznosíttatik, a könyvben helyet kap sok naplórészlet, a híres ember gyerekének balesetéről beszámoló újsághír, a kondoleáló levelekre írt válasz, a sírbeszéd, a sírfelirat. A könyv vége felé a szerző már azon morfondírozik, hogy miért is kellene ennek a könyvnek az utolsóknak lennie – és ma már tudni lehet, hogy nemsokára újabb regénye jelenik meg, amelyben a TONIO születésével kapcsolatos dokumentumokat dolgozza fel.

Másrészt mintha egy másik, láthatatlan kéz is nyomot hagyott volna a könyvön, a Szerzőé, aki ezt a történetet regényszerűvé kerekítve mintegy közreadja. A könyv közepén tudjuk meg, hogy Van der Heijden meggyőzte magát: írni fog, megírja ezt a mostani könyvet. Ha nem is hisz többé az írásban, eltökéli, hogy nem engedni tönkretenni a tehetségét – ami megakadályozza, hogy tönkremenjen fia halálában. Ha őbenne esetleg nem is tudatosult, az olvasó számára akkor is világos: amikor Tonióknak próbál emléket állítani, Toniót próbálja megeleveníteni, akkor valójában a saját életéért is küzd, hiszen íróként határozta meg magát, ennek jegyében rendezte be az életét. Van der Heijden

azt írja, ráébredt, hogy már a legelső pillanattól fogva, ahogy megtudta, hogy baj történt Tonióval, ott dolgozott benne az író – és tényleg képes úgy megírni a történetet, hogy az olvasó ilyennek lássa őt az első pár száz oldalon: folyamatosan regisztrál, fogalmaz, sőt szerkeszt, még ha ez egyelőre nem is tudatosult benne. Körülbelül addig tart ez a szakasz, amíg be nem jelentkezik hozzájuk a „polaroid-lány”, akibe Tonio talán szerelmes volt. Ettől kezdve Van der Heijden már úgy irányítja az eseményeket (melyeket aztán le- vagy inkább megír), hogy legyen ívük, hogy *lehetőség szerint* könyvvé állhasson össze az egész: már a feszes kompozíció érdekében ejti például újra útba a kórházat, vagy megy ki a fociválogatott ünneplésére.

Úgy is lehet olvasni a könyvet, mintha a szerző benne, általa elégtételt akarna venni a mérnyért, hogy a fiának éppen egy regény megírásának „nulladik napján”² kellett meghalnia, pontosabban azzal hitegeti magát, tartozik azzal Tonióval, hogy elégtételt vegyen ezért. Rádásul – bár ez rajta kívül aligha tűnne fel bárkinek is – mintha a valóság szemérmetlenül az ő regényíró metódusának a paródiáját írná: piros Suzuki üti el bicikliző fiát, ami képelemben gyászautóvá változik át, pontosan úgy, ahogy az készülő regényében is történik, amelyben egy banda tagjai álcázásul feketére festik a piros Suzukijukat stb. stb. Van der Heijden mintha erre akarna rátromfolni, be akarná bizonyítani, hogy ebben akkor is ő a jobb. Az talán még véletlen, hogy a sírkőállításra az elvesztett VB-döntő utáni napon kerül sor (noha a regény világában a szerző már előkészítette ezt a szálát: az egyik korai emlékkép az 1988-as EB-győzelem ünnepléséhez kapcsolódik). Az viszont már tudatos döntés a házaspár részéről, hogy azon a napon keresik fel a baleset színhelyét, amikor a második helyen végző holland fociválogatott ünnepélyesen (azaz inkább népünnepélyesen) végighajózik az amszterdami csatornákon. Annak tudatában döntenek így, hogy az egész bevonulást a győzelemmé

felstuccolt vereség tömeghipnózis a üli majd meg, ami ironikusan ellenpontoszza az ő történetüket. Valószínűleg azt is előre tudják, hogy egész napjuk a valóság és a fikció közti átjárás jegyében zajlik majd: még tévén nézik meg, amint a királynő Hágában fogadja az ezüstlábú fiúkat, megvárják, amíg élő adásban felszáll a csapattal a helikopter, de már a grachtokon hajókázva látják őket viszont testi valójukban; amit meg nem látnak, azt később a tévéadásról készített videóról nézik meg, és közben saját magukat keresik a helikopterről készült felvételeken, hátha látszik, amint éppen a baleset színhelye felé tartanak a tömegben. A tévéadás képe egyébként ugyanúgy állandóan szétesik, mint az a felvétel, amelyet a közeli kaszinó kamerája készített Tonio balesetéről, amit a nap végére hagynak, éjszaka néznek meg... A képernyő villódzik a sötétben, a felvétel fantomszerű, töredezett, és a baleset pillanatában épp ugrik egyet a kép.

A regényben előbb-utóbb testet ölt mindaz, amit korábban csak hallomásból ismertek a szereplők: a szerzőt éles csengőszó ébreszti a nulladik napon, a hálószobába csak baljós morajok hatolnak fel hozzá a lépcső aljáról, ahol két rendőr éppen néhány szóban elmondja a feleségének, hogy mi történt; a szülésnél is csak a zajokat hallja, a komplikációktól tartó orvoscsoport elállja a szülőágyat, míg hirtelen hatalmas cuppanással az ölébe nem pottyán újszülött gyereke; a könyv végén megjelenik Tonio szüleinél a „polaroid-lány”, akit csak hallomásból ismertek, és hiába próbáltak utolérni a Facebookon és mobiltelefonon stb. stb. Ennél is fontosabb azonban, hogy az idő múlásával egyre erősebben hírt ad magáról valamiféle szellemi jelenlét: Tonio alvó számítógépe néha bekapcsol, és végül előkerülnek azok a (nem polaroid, hanem digitalizált) képek is, amelyeket Tonio készített a lányról és másokról. Ezen pedig láthatatlan készítőjük szuperérzékeny szellemtekintetével találkozik a szemünk. Fenyves Miklós kivételesen szép fordításában: „Kettőnk között ott hevert a kartonált boríték, benne a Jennyről készített fényképekkel. Tonio utolsó munkája a földön. Egyikünknek sem volt bátorsága megnézni a fényképeket, mert Jennyhez hasonlóan tudtuk: minden nagyításon jelen van, láthatatlanságában is szembeötlők Tonio. A kémlelő, látványt tapogató szeme, keresztül-kasul a fotópapíron. Egy csokor pillanatfelvétel Tonio retinájáról 2010. május

² Van der Heijden azt a munkamódszert alakította ki, hogy minden könyvét a saját magának felállított száznapos időhatáron belül írja meg: a nulladik nap lehetőséget ad neki, hogy akár már egy nappal előbb elkezdhesse a munkát, jó esetben lecsippentessen a száz napra kiszámolt napi penzumból, és lendületet vehessen.

20-án, vasárnap, ezt tartalmazta a boríték – és ez a retina csak úgy hemzsegett a Jennyktől. | – Szépen vagyunk – mondta Mirjam. – Fotók felderítve, a modell meglépett.”

Van der Heijden teljesen nyomdakészen fogalmaz, még a könyvbe foglalt dialógusokban is gyönyörűen cizellált mondatok hagyják el a száját, akkor is, amikor rettenetes állapotban van... A testi gyöngöseség, a sorscsepásokon tülemelkedő szellemi nagyság, az összpontosítás diadala ez a regény (ez akkor is igaz lenne, ha rossz lenne a könyv – de nem az). Van der Heijden is így érti a saját munkáját: ebben is párhuzamot teremt Tonio fogantatásával, amire gondosan előkészültek a szülők, abban a szent elhatározásban egyébként, hogy *egy* gyermeket szeretnének (később pedig már azt mondogatják, hogy éppen ilyen gyerekről, éppen erről a gyerekről álmodtak). Ugyanakkor a fonákját is látni kell. Van der Heijden – bár próbál egyensúlyt teremteni – az életet magától értetődően alárendeli a művészetnek: aligha véletlen, hogy annyiszor hangzik el a könyvben Thomas Mann neve. Több ez mintakövetésnél, inkább alkati hasonlóság lehet kettejük közt – bár Van der Heident riasztja Mann ridegsége, és bizonyos megoldásai akár a hatásiszony iskolapéldáiként is értelmezhetők volnának (például Tonio mint görög isten a tengerben, begipszelt karral).³ A holland szerző gesztusai – bár ez részben talán a beszédhelyzetből is adódik – néhol nem a könnyű léptű regényíróéra emlékeztetnek, hanem a naplóíróéra, például ahol egy sokkal borzalmasabb vesztés árnyékában azon morfondírozik, kicsoda vétek, hogy annyi jó mondatot elhullajtott gyakori kocsmázásai során, amit meg is írhatott volna. Benne azonban fel sem merül, hogy bizonyos dolgok esetleg összemérhetetlenek vagy egyszerűen össze nem illők volnának: ebben is Mannra hasonlít, aki naplójában képes volt párhuzamosan írni a világháború eseményeiről és a saját bélműködéséről. Hüledezhetünk egyes megnyilvánulásain és előfeltevésein, de kétségbevonhatatlan nagysága más dimenzióba emeli, az őszintesége lefegyverző. A könyvet olvasva azon kaptam magam, azért drukkolok, hogy legyen neki az ő hite szerint.

Balogh Tamás

A SZOVJET TUDOMÁNY FOGOLY ARISZTOKRATÁI

Hargittai István: *Eltemetett dicsőség.*

Hogyan tették a szovjet tudósok

szuperhatalommá a Szovjetuniót

Akadémiai Kiadó, 2014. 456 oldal, 4200 Ft

A XX. század történelme soha korábban nem tapasztalt intenzitással kapcsolódott össze a természettudományi és technikai fejlődés eseményeivel. Hargittai István a közelmúlt tudománytörténeti jelentőségű kutatói kiválóságai közül elsősorban azok felé fordul érdeklődéssel, akiknek sorsa saját választásuk vagy rájuk kényszerített döntés alapján mintegy esettanulmányként példázza ezt az összefonódást. Nagy sikerű Teller-életrajzának (Akadémiai Kiadó, 2011) sok szempontból tükörképe a tizennégy *szovjet* tudós portréját felvázoló új kötete. A tükörszimmetria megnyilvánul abban, hogy a tizennégy közül hat fizikus rövidebb-hosszabb ideig részt vett a szovjet atomfegyverfejlesztésben, és Hargittai életrajzuk e mozzanatát hangsúlyllyal vizsgálja. Megtaláljuk az amerikai atomprogram jól ismert figuráinak szovjet alteregóit (Oppenheimer–Hariton, Teller/Szilárd–Zeldovics/Szaharov).

A körkép szerencsére szélesebb: a további négy fizikus, valamint a négy kémikus valamelyest elkülönült csoportja révén a Szovjetunió tudományos életét más nézőpontból is megismerhetjük. A fizikai és kémiai Nobel-díjasok galériájában felvonuló személyiségek (Abrikoszov, Ginzburg, Landau, Szemjonov és Tamm) a természettudomány köreiben kevésbé tájékozott olvasót is lenyűgöző, izgalmas egyéniségek.

A Szovjetunió egy közép-európai férfiélet hosszán át létezett (1922–1992). A portrékban bemutatott legjelentősebb kutatók közül Jakov Zeldovics (1914–1987), Andrej Szaharov (1921–1989), Jevgenyij Lifsic (1915–1985), Alekszandr Kitajgorodszkij (1914–1985) és Vitalij Ginzburg (1916–2009) nevéhez más meghatározást a „szovjet tudós” helyére nem is lehetne illeszteni. A XIX. század végén született generáció (Igor Tamm, Pjotr Kapica, Nyikolaj Szemjonov, Alekszandr Nyesztejmanov) a cári Oroszországban megélt diák- vagy fiatal kutatói éveik révén az oroszországi matematika és

³ Köszönöm Fenyves Miklósnak, hogy felhívta erre a figyelmet.

természettudomány világszínvonalú hagyományaihoz (Euler, Bernoulli, Lobacsevszkij, Mengelejev, Pavlov, Lebegyev) kapcsolták hozzá a szovjet időszakot. Ugyanakkor éppen ők a szovjet tudományos intézmények meghatározó adminisztratív vezetői is voltak. Hozzájuk sorolható a fúziósbomba-programot irányító Julij Hariton (1904–1996) és a kvantumfizika világtörténetének csak Richard Feynmannel összehasonlítható eredetiségű személyisége, a tragikusan rövid életű Lev Landau (1908–1968).

Jellemző viszont, hogy a bemutatott két legfiatalabb tudós (Anatol Zsobotyinszkij [1938–2008] és Alekszej Abrikoszov [1928–]) a Szovjetunió bomlási időszakában áttelepült az Egyesült Államokba, és ott új kutatói pályát indított.

Hargittai életrajzi vázlatából kitűnik, hogy majd' mindegyikük (mindenekelőtt Tamm, Landau és Szemjonov) alapvető élménye volt az európai szociális és tudományos forradalmak egybeesése. Sem Kopernikusz felismerése, sem az elektromágnesség természetének megismerése nem esett egybe hasonlóan radikális társadalmi átalakulási kísérlettel. A kvantumelmélet és a speciális relativitáselmélet legalább annyira radikális szakítást jelentett a klasszikus newtoni mechanikán alapuló világképpel, mint a cári rend összeomlását követő bolsevik diktatúra a megelőző oroszországi társadalmi renddel.

A társadalmi összecsapások kiélezettségéhez „igazodtak” a tudományon belül folytatott világnézeti viták. A szovjet tudomány történetében a biológia és a kvantumfizika területére estek a legsúlyosabb következményekkel járó összecsapások. Az 1930-as évek derekán kieleződött vita az élőlények tulajdonságainak genetikai (Mendel–Morgan) mechanizmussal történő továbbadását, illetve a környezeti hatásokhoz való folyamatos alkalmazkodással szerzett tulajdonságok továbbörökítését (Lamarck) képviselő biológusok között végül egyfajta illegálisba kényszerítette a molekuláris biológiai kutatásokat az 1948-as össz-szovjet kongresszus után. Hargittai élvezetesen meséli el a vezető fizikusok és Nyeszmejanov akadémiai elnök trükkjeit, amelyekkel a hatvanas évek elejére mégiscsak mód nyílt a moszkvai egyetemen molekuláris biológiai kutatásokat végző tanszék létrehozására. Az einsteini téridő-geometriát és a kvantumfizika valószínűségi ter-

mészetét burzsoá idealista tannak bélyegző támadások az ötvenes évek elején kezdődtek, ám az atomfegyver-fejlesztésben nélkülözhetetlen fizikusok fellépésének hatására a hatvanas évek elejére el is haltak.

Ezek a viták, amíg a tudósok műhelyeiben folynak, kifejezetten megtermékenyítő hatásúak. Számos nagyszerű felfedezéshez vezető gondolat ezeknek a szellemi összecsapásoknak volt a szülőtte. E viták hasznosságát nem csökkenti, hogy néha több évtized múlva, egy új tudományos korszakban ismerték csak fel egy-egy vitaérv igazi jelentőségét, amint az a kvantumfizikai leírás érvényességi korlátai kapcsán történt.

A viták szerepének ez a felfogása uralta az 1920-as évek végén, az 1930-as évek elején a szovjet tudományt is. A kötetben másodlagosan, de folyamatosan megjelenő biológusok tudományos vezéralakja, Nyikolaj Vavilov már a cári időkben a növénygenetikai kutatások világszerte elismert vezetője volt. Állításunk jelzésszerű bizonyítéka, hogy ő volt a 7. nemzetközi Genetikai Konferencia elnöke, illetve az ő intézetében dolgozott 1934–37 között H. J. Muller amerikai professzor, aki 1946-ban Nobel-díjat kapott a röntgensugárzás okozta génmutáció felfedezéséért.

Talán meglepő a későbbiek tükrében, de jól illusztrálja a tudományos ideák versengésében követett etikát, hogy Vavilov elismerő ismertetést adott a 6. Genetikai Konferencián Trofim Lisenko lamarcki felfogású, téliesítő agronómiai kísérleteiről. A fagyálló fajták keresztezése jó terméshozamú, kedvezőbb klímát kedvelőkkel nem volt előzmények nélküli Oroszországban, ám a nagy ukrajnai éhínséget követően az élelmiszer-ellátás gondjait megoldó kutatások iránti sztálini érdeklődés azoknak kedvezett, akik az odesszai agronómiai állomás ifjú vezetőjéhez hasonlóan gyors eredményt ígértek.

A fizika területén éppen a kvantumfizikának ellenálló konzervatív német tudományos körökkel összehasonlítva tűntek vonzónak a tudományos nyitottságot képviselő új szovjet-orosz műhelyek (Landaué Harkovban, Tammé Moszkvában). Landau harkovi intézetében a kvantumfizika számos kiemelkedő alkotója töltött hosszabb időt: 1932-ben Dirac, Weisskopf, Tisza részvételével rendeztek nemzetközi konferenciát, 1933-ban Dirac cikket közölt az 1932–38 között Harkovban megjelenő (a kor tudo-

mányának *lingua francáján* íródó) *Physikalische Zeitschrift der Sowjetunion* folyóiratban, Bohr több hétig vendégeskedett Landaunál 1934-ben. Érdemes arra is rámutatni, hogy Kapica, Landau, Szemjonov és Tamm 1956 és 1968 között Nobel-díjjal jutalmazott munkái az 1940 előtti korszakban születtek.

A tudósok vitáinak hatalmi szóval, ideológiai előítéletek alapján történő „eldöntése”, amely általános gyakorlattá vált a társadalmi válságok nyomán nyílt diktatúrákká alakuló országokban, tönkre is tette azok tudományát. Ez történt az első világháborút követő társadalmi válság következményeként Németországban (lásd például a pozsonyi születésű Philipp Lenard és Johannes Stark Nobel-díjas fizikusok egyre szélsőségesebben antiszemita támadásait Einstein ellen, amely hamarosan Hitler korai szövetségésévé tette őket). A diktatórikus politikai hatalom döntőbíróként történt fellépésének végzetes következménye lett a németországi fizika „zsidó” és „árja” tudományra történt felosztása. A német biológiát pedig lefokozta a fajelméletet és az alacsonyabb rendű „fajok” kiirtásának ipari gyakorlatát „tudományosan” igazoló szolgatudományá.

Párhuzamos fejlemények következtek be a sztálini hatalom megszilárdulása során a Szovjetunióban is a tudományos koncepciók „proletár” és „burzsoá” kategóriákba történt besorolásával. Mindkét országban bekövetkezett a tudományos iskolák és a tudósok nemzeti elkötelezettségű és kozmopolita irányzatokra tagolása. Liszenko jó taktikai érzékkel találta meg törekvésének előképét a mintakertész Micsurinban, és támadta egyre élesebben a legyek vizsgálgatásán túllépni képtelen mendelmorganistákat, azaz Vavilov iskoláját. Hargittai könyve számos kiváló kutató kálváriája esetében meggyőzően mutatja ki, hogy a kozmopolitizmus elleni fellépés jelszava, különösen a Sztálin halálát követően megelőző időszakban, az antiszemitizmus szinonimája lett.

A tudomány irányító pozícióiert folytatott harc az 1930-as évek közepétől ideológiai álcába bújt, a viták valódi tudományos háttére a döntéshozók számára érdektelenné vált. Ennek legnyilvánvalóbb esete Liszenko valószínűtlenül hosszú, a hatvanas évek közepéig tartó karrierje, amelynek legelfogadhatóbb magyarázatát a szovjet vezetők nagyorosz nacionalizmusában lehetne keresni. Idesorolható a Hargittai által

utalásszerűen említett Landau–Ivanyenko-affér is, amelyben a két fiatalkori jó barát tudományos vetélkedése fajult el addig, hogy Ivanyenko az ötvenes évek elején beállt a kvantumfizika ún. koppenhágai értelmezését burzsoá-idealistának bélyegző támadások élcsapatába. A vegyész Akulovnak (vajon ismeri-e bárki ma e nevet?) a könyvben részletesebben elmesélt plágiumvádját Szemjonovnak később Nobel-díjjal elismert, a kémiai láncreakciók területén elért eredményei ellen tisztán szakmai becsvágy indította, de ellenfele befektetésére skrupulusok nélkül igyekezett kihasználni az éppen aktuális ideológiai jelszavakat (igaz, Szemjonov sem volt rest ilyenekkel vágni vissza a hosszú évekig elhúzódó „etikai” vizsgálat során). A szakmai viták ideológiai eltorzításának gyakorlata jócskán túlnyúlt a sztálini korszakon, tovább élt az ötvenes-hatvanas évek „filozófiai” támadásaiban a kvantumelmélet és az einsteini téridőfizika ellen (amihez szerény hazai hozzájárulást is fel lehetne mutatni, ha létezne a szocialista időszak magyarországi tudományának történeti feldolgozása).

Az esszék Hargittai választotta hősei kivétel nélkül tudományos „zapadnyikok”, azaz az orosz társadalomban a Nagy Péter kora óta újra és újra feltörő nyugatos-szlavofil vitában egyértelműen a modern nyugati társadalmak tudományos áramlataihoz kapcsolódnak. Magatartásuk alapja a korai szovjet-orosz nyitottság időszakában kialakult erős személyes kapcsolatuk a (nyugati) világ tudományával. Közismert Pjotr Kapica és Ernest Rutherford, valamint Lev Landau és Niels Bohr szinte fiú-apa elmélyültségű kapcsolata. Hargittai hősei közül a fiatalkori kapcsolatokra épülő nyugati orientáció tartósságát az abszurd szovjet viszonyokra is jellemzően illusztrálja Julij Hariton története. 1964-ben egy brit tudósokból álló csoport tiszteletére adott akadémiai fogadáson egy „aszketikus kinézetű, sovány, jól fésült, hatvanas éveiben járó” férfi lépett az egyik, a King’s College jelvényét viselő vendéghez, és neveket sorolva, hosszan érdeklődött ama fizikusok hogyléte iránt, akikkel elmondása szerint negyven évvel korábban angliai tartózkodása során barátkozott meg. Ám az udvarias érdeklődő többszöri rákérdezés ellenére sem volt hajlandó felfedni kilétét, s a brit kolléga csak hazatérése után tudta meg, hogy a szovjet hidrogénbomba-program irányítójával beszélgetett.

A szerző hősei révén megismert tudománytörténet csak egyik lehetséges olvasata a szovjet korszak felívelő tudományos teljesítményének. Létezik még legalább egy, eltérő gondolati, történelemfilozófiai háttérű olvasat is, amely a szovjet tudomány sikertörténetét az örökké civilizációs késésben lévő orosz állam és a keleti (pravoszláv) kereszténység célba éréseként értelmezi. Ezt képviseli a szovjet űrkutatásnak a Ciolkovszkij–Koroljov–Gagarin ívet átfogó történetét bemutató debreceni színházi feldolgozás (Zsukovszkij–Szénási–Lénárd: *MESÉS FÉRFIK SZÁRNYAKKAL*, Vidnyánszky Attila rendezése), amelynek csúcspontján az űrbe kijutó Gagarint krisztusi pózban emelik a nézőtér fölé. E műben a tudósok és az asztronauták politikai irányítói, azaz Sztálin és Hruscsov tudatoson vagy vakon az orosz nemzeti nagyságra törekvés valóra váltói. Kitérő, de megjegyzem, hogy újabb történettudományi olvasmányaim közül ezt a felfogást követi Kalmár Melinda műve, amelyben a szerző Leninről a következőket írja: „...*főként az foglalkoztatta, hogy miképpen szervezhető a süllyedő, archaikus birodalmi szerkezetű Oroszország egy modern potenciállal rendelkező nagyhatalommá*”. (TÖRTÉNELMI GALAXISOK VONZÁSÁBAN. MAGYARORSZÁG ÉS A SZOVJETRENDSZER. Osiris, 2014. 29. o.)

Aktuális körülményeink között üdvözlendő, hogy e két történetfelfogás, ha csak a tudománytörténet területére korlátozottan is, egyszerre van jelen a hazai szellemi életben, és egyik sincs állami szintű igazsággá kanonizálva.

Térjünk még vissza Landau és társai történetéhez.

A nyugati orientáció egyértelmű megnyilvánulásaként jegyezték fel egy Hargittai által idézett titkosrendőrségi jelentésben Landau 1947-es kijelentését: „...*a patrióta vonal bajt hoz tudományos életünkre*”, amivel a megnyert világháború nyomán felerősödő nacionalizmusra és egyben a fokozódó elzárkózásra reagált. Felűnő, hogy ennek és más fizikusok hasonló kiszólásainak nem lett súlyos következménye. A fizikusoknak-vegyészeknek a fegyverkutatás-beli közreműködéssel kivívott védettsége (amelyre a titkosszolgálatot és az atomfegyver fejlesztését egyaránt felügyelő Berija személye volt a garancia) tette lehetővé, hogy a fizikusok eredményesen verhessék vissza a fizika alapkérdéseinek területére megkísérelt ideológusi behatolást. A szovjet tudománytörténet sajátos színfoltjaként Tamm, Szaharov, Landau és tár-

saik álltak ki a SZUTA közgyűlésein a természettudományoknak a proletár és burzsoár ideológiai szempontokkal meg nem bontható egysége védelmében, és sikerrel akadályozták meg Liszenko pártfoglaltjainak beválasztását a tagok sorába. Szolgálataik révén felhatalmazva érezték magukat, hogy közvetlenül forduljanak leveleikkel, tervezeteikkel a szovjet vezetők-höz. Kapica leveleit Sztálin mindig alaposan elolvasta, de ez nem akadályozta meg, hogy egyfajta házi fogságra redukálja lehetőségeit, amikor a világháborút követően Kapica személyes álláspontja nem felelt meg annak a politikai döntésnek, hogy az atomfegyvereket főleg kéminformációk és ne saját kutatóik eredeti eredményei alapján fejlesszék. Szaharovnak a fegyverkezés korlátozását, a szovjet társadalom demokratizálását indítványozó tervezeteit Hruscsov megszégyenítő szándékú durvasággal nyilvánosan utasította el, utódai pedig száműzetéssel „jutalmazták” a szerzőt.

A fúziós bomba alkotói (Ginzburg, Hariton, Szaharov, Tamm, Zeldovics) bármennyire is kivételezett helyzetben voltak, mindennapjaikat a szovjet rendszer mindenkre kiterjedő fogságszindrómája határozta meg. Minden erről a korról írott mű említi a szovjet bombakísérletek kimenetelétől függően aktualizált, előre kitöltött kitüntető diplomák és halálos ítéletek teátrális anekdotáját. Számomra ennél sokkal jellemzőbbek Hargittai könyvének a szovjet világ mindennapjait felidéző történetei. Megtudjuk, hogy Ginzburg 1946-ban egy száműzetésben élő nőt vett feleségül, akit férjének minden tudományos és fegyverfejlesztési érdeme ellenére az ötvenes évek elejéig nem bocsátottak el gorkiji (Nyizsnyij Novgorod-i) kijelölt lakhelyéről. Hasonlóan meghökkentő, hogy a szovjet tudományos akadémia nagy hatalmú elnöke, Nyeszmejanov befolyásával lehetővé tette egy száműzött kutatója számára, hogy féllilegális moszkvai átutazásakor száműzöttként megvédje kandidátusi disszertációját. Ugyanő azonnal kidobta intézetéből azt a munkatársat, akinek férjét ellenzéki tevékenység miatt lecsukták. A fogságszindróma torokszorító evidenciájaként utólag a munkatársnő mindezt az életét megmentő cselekedetként értékelte, miután kirúgását követően sikerült eltűnnie a titkosrendőrség horizontjáról. Az a körülmény, hogy az atomvárosban, Szarovban (Arzamasz–16) családjától távol kutató Zeldo-

vicсот az ott dolgozó kényszermunkások számúzott orvosnőjéhez szerelmi kapcsolat fűzte, a (recenzens személyében egy pillanatra szót kérő) cinikus utókor előtt felvillantja egy sajátos szovjet erotikus irodalom lehetőségét is. E momentumok legfontosabb üzenete a mai olvasónak annak felismerése, hogy a Gulag-foglyok és a szovjet tudományos arisztokrácia közötti határ elmosódott volt, a társadalmi szerkezet tagoltságát tekintve talán nem is létezett.

Talán ez a folytonos átmenet a kulcs e kiemelkedő tudósok „szovjet” generációjának megnyilvánulásait átható patriotizmus megértéséhez is. Ebből a koherens magatartásból Landau és tanítványai deviáns módon kilógnak. A Landau által veszélyesnek ítélt patriotizmust Sztálin a napóleoni hádjáráttal szembeni nemzeti összefogásra utaló Nagy Honvédő Háború megnevezéssel elevenítette fel. A nemzeti erőfeszítésbe a Gulagról visszaengedett kényszermunkások és a háttországba telepített egyetemeken, kutatóintézetekben dolgozók egyaránt beletartoztak. A hatalmas áldozathozattal szemben a személyes tudományos autonómia feladása, a személyes tudományos érdeklődésnek a katonai célú fejlesztés mögé sorolása nem volt kérdés, amint erről Szaharov igen részletesen vall emlékirataiban. A hazafias lojalitás és a társadalmi igazság képviselője közötti radikálisan egyértelmű választást egyedül Szaharov tudta végül megtenni.

Hargittai könyvének számos tudománytörténeti vonatkozása felfedezésként hat az általában kizárólag észak-amerikai/nyugat-európai szempontokat követő tudománytörténeti munkák olvasóira. Zárásul kettőt szeretnék közülük kiemelni.

Nem ismerek olyan művet, amely a kémiai láncreakciók Szemjonov által megalkotott koncepcióját és az annak kifejlesztésében Hariton és Zeldovics által végzett kutatásokat összekapcsolná a nukleáris láncreakciónak Szilárd Leó által megalkotott elképzelésével. Bár Szilárd, illetve Hariton földrajzilag ugyanott (Londonban) és időben sem távol jutott a felismerésre, illetve döbbsent rá korábbi kémiai kísérleteik érdekességére, biztosra vehető, hogy semmiféle személyes kapcsolat nem volt közöttük. Am a szovjet történeti szálban annál inkább meghatározó a kémikusok szerepe, hiszen Hahn és Strassmann eredményeit megis-

merve az első maghasadási kísérleteket a Szovjetunióban Hariton és Zeldovics végezte, és Hariton lett a „szovjet Oppenheimer”.

A szovjet Nobel-díjakhoz kapcsolódik a Hargittai tudománytörténeti stílusát egyénivé tevő, közvetlen kapcsolatteremtési módszeréből származó ismeretköteg egyik legérdekesebbje. Anders Báránynak, a fizikai Nobel-díj-bizottság korábbi titkárnak (Robert Bárány magyar nevű, bécsi születésű Nobel-díjas osztrák orvos fia) segítségével felkutatta a Szemjonov, majd a Tamm díjazásához kapcsolódó dokumentumokat, amelyekből kitűnik, hogy mekkora erőfeszítést tettek a Svéd Tudományos Akadémián a hidegháború oldódásának éveiben azért, hogy a szovjeteket bekapcsolják az általuk „Nobelmozgalomnak” nevezett folyamatba, a Nobel-díj világtékintélyének kialakításába. Izgalmas olvasmány a szovjet oldalról a díjra javasoltak névsorának változása, a mögöttük meghúzódó megfontolások megismerése és a díj átvételéhez kapcsolódó bonyodalmak (Tammot és Paszternakot ugyanabban az évben díjazták) bemutatása.

Hargittai érdeme, hogy a másodlagossá lefokozott szovjet világ egykori kiválóságára irányítja figyelmünket, feltámasztva saját párhuzamos történetünk megismerésének vágyát is. A szerző nem törekszik történeti semlegességre, egyértelműen közli az olvasóval szimpátiáját vagy fenntartásait a soron következő hős konkrét cselekedeteit illetően. A könyv címe ebben az értelemben is beszédes, bár a szerző és a könyvet illusztráló fotók inkább a hősök elmúlásához kapcsolják az „eltemetett dicsőség” jelzős szerkezetét. Tény, hogy a megismert sorsok egyfajta példaként szolgálhatnak a szovjet korszakban kivívott dicsőség elsüllyedésének szellemi folyamatára, amihez soktucatnyi kiváló kutató európai és észak-amerikai áttelepülésének ténye tehető hozzá. De a továbbra is Oroszországban alkotó kiváló elméleti fizikusok (például Zeldovics egyik kedvenc tanítványa: Alekszej Sztarobinszkij, aki a kozmológiai infláció koncepciójának egyik társalkotója), továbbá az újabban felbukkanó fiatalok ismeretében óvnék attól, hogy bárki Hargittai István könyvét az oroszországi tudomány világszínvonalú alkotói potenciáljának síremlékéként olvassa. Ha mégis így tenne, akkor ne feledje a temetőkapu felett olvasható feliratot.

Patkós András

SZÉPHELYI FRANKL GYÖRGY

1949–2014

2014. május 6-án, kedden a *Budapesti Könyvszemle* szerkesztősége A BAROKK ÉLESZTÉSE. KUTATÁSOK, GYŰJTEMÉNYEK, KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG címmel vitaestet rendezett a magyar barokk-kutatás helyzetének átfogó áttekintése által felvetett kérdésekről, a korszak négy tekintélyes kutatójának részvételével. A barátságos, tudományos eredményeket s a „hogyan tovább?” kérdéseit egyaránt tárgyaló beszélgetés határozott véleményt megformáló, szellemes és mégis türelmes, szerény moderátora Széphelyi Frankl György volt. A beszélgetés résztvevői egyszerre az értelmes diskurzus élményével és – mivel köztudott volt Gyuri aggasztó betegsége – talán még a végkifejletig valamelyes haladék reményével tértek haza. Az est szervezői a meghívóra Alciati 1567-ben kiadott emblémakönyvének egy fametszetét illesztették, amelyen egy pajzson bagoly s a napkorong előtt hullámozó tengeren vitorlás hajók képe utal a *Prudens sed infacundus* – azaz „Bölcs, de szűkszájú” – mottóra, amellyel nyilván a vitavezető szellemi kvalitásaira akartak emlékeztetni. Nem gondoltak arra, hogy a – talán nem épp kelő, hanem lenyugvó – Nap képe már másnap valóra válik. Barátunkat szerdán az antikvárium előtt érte Kháron felhívása, hogy szálljon be a hajóba. Nem tudhatjuk, hogy az ezt követő héten mikor kelt át a Léthén is, s csak remélhetjük, hogy öntudatának kihunyása nem járt kínokkal. Mindenesetre emlékezetének megőrzése immár végképp a mi dolgunk.

Ki társát, ki édesapját, ki barátját, felkészült és alapos beszélgetőtársát vagy éppen gondos tanárát, a fontos könyvekre nemcsak tanítványai figyelmét felhívó, hanem azokat kezükbe is adó atyamesterét (a magyar nyelvben nincs megfelelője a német *Doktorvater*nek!) gyászolja benne. Sokan vannak/vagyunk. És jaj nekem, mert nekem mind ezen túl tanítványomtól, fiatalkorom egyik tanújától és nagy élményétől is búcsúznom kell.

Az ifjú Frankl György elé, akit nagy hagyományokra visszatekintő család és kitűnő budapesti gimnáziumok – 1963 és 1967 között az Eötvös és a Kaffka Margit – neveltek a kultúra, tudomány és a könyvek szeretetére, a filozófiára és filológiára, egy embertelen kor erőszak szervei emeltek váratlan akadályokat. Bátyjának, a világszerte az 1968-as évvel társított nemzedéki forrongás szellemére hamar és következetesen ráérző filozófus, költő és művész Hajas Tibornak rendőri üldöztetése s egyszerre bizarr és fenyegető titkosszolgálati fojtogatása az ő sorsát is befolyásolta. Nevük is körültekintő atyai elővigyázatosságból változott különbözővé: ekkor lett Széphelyi, hiszen egyetemre kellett kerülnie. Mielőtt angol–magyar szakos, majd az akkori szakosodási rend szerint másodévtől kezdve művészettörténet–angol szakos lehetett volna az ELTE Bölcsészkarán, előbb az érettségi és széles körű

nyelvkészségét fejlesztő angliai tartózkodás után, 1968-tól asztalos szakmunkás képzést kapott, s fél évig asztalosként dolgozott is, majd letöltötte egyéves katonai szolgálatát. Így csak 1970-től 1975-ig végezhetett el bölcsésztanulmányait. Szakmai gyakorlatát a Szépművészeti Múzeumban, majd az MTA akkori Művészettörténeti Kutatócsoportjában teljesítette, s az utóbbi helyen járta végig az ösztöndíjas gyakorlonok–segédmunkatárs–tudományos munkatárs pályát. Az akadémiai intézetben végzett mindenfajta munkát, az adattári gyűjtéstől kezdve a kiadványszerkesztésig, az akadémiai gyűjtemények leltározásától a vidéki fényképezési kampányokig. Itt kapta fő feladataként a XIX. századi magyar művészettörténet összefoglalásának előkészítését, nem utolsósorban a Kutatócsoport és a Nemzeti Galéria közös, az anyag felmérését és a lehető teljességben feltárandó anyaggal kapcsolatos problémák feltárását. 1980 táján például alig esett szó a XIX. századi egyházi és vallásos festészet magyarországi történetéről – 1983-ban e témakörben írott disszertációval szerezte egyetemi doktori fokozatát. Az intézetben vált köztudottá és közismertté széles olvasottságon alapuló problémaérzékenysége és elméleti felkészültsége is. Jellemző, hogy annak idején nem élt az egyetemi doktorátus PhD-vé való átminősítésének lehetőségével, hanem öntudatosan ragaszkodott ahhoz, hogy a barokk művészet recepciótörténetével foglalkozó disszertációja alapján szerezzen fokozatot – csak 2009-ben.

Miután 1987-ben a Művészettörténeti Kutatócsoportból Németh Lajos hívására adjunktusként az ELTE Művészettörténeti Tanszékére került, oktatói munkája a XIX. századi művészettörténet mellett a barokk korszakkal, emellett pedig a művészettörténet-írás historiográfiájával bővült. Nincs olyan területe a művészet történetének, amelyben ne kaptak volna nála szerepet – s ennek hatását jól mutatják a vezetésével vagy tanácsadó közreműködésével készült disszertációk – az elméletek s az értelmezés írott forrásai. Mindehhez járult műfordítói tevékenysége, amely igen lényeges, a XX. századi művészettörténet-írásban klasszikus művek magyar recepciójának s e recepció nyelvezetének megalkotását jelentette. Tolnay Károly, Ernst Gombrich és a talán legfontosabb és egyre inkább személyes példaképévé vált Aby Warburg munkái ennek a tevékenységnek legfontosabb eredményei. Visszaidézve az Alciati-mottót, nem a „*bölcs, de nem annyira ékesszóló*” tudós, mint inkább a peripatetikus ékesszólást nagyon is gyakorló, a személyes teljesítményt a műértés nagy humanisztikus hagyományának közvetítésénél kevesebbre becsülő tudós és tanító képe bontakozik ki előttünk. Olyan tudományos program, amelyet a *Budapesti Könyvszemle* szerkesztőségének egyik alapító tagjaként is követett: minden szakmai újdonság és eredmény önzetlen ápolása, támogatása és egyszersmind a szerkesztő eltökélt önmegtartóztatása. Tudományos összejövetelek és konferenciák ugyanakkor szinte legendássá vált hozzászólója volt: az összefüggések és megszívlelendő tanulságok emlékezetbe idézője, az éppen elhangzott gondolatok továbbgondolója.

Széphelyi Frankl György a művészettörténet egységének, az *ars una* gondolatának egyik utolsó nagy híve volt, akit igazából soha nem rendítettek meg a tudományának végére vonatkozó jóslatok. Elválaszthatatlannak tartotta, életelvként fogta fel az apollói és a dionüszoszi princípium egységét. Igazi hite a humanisták szinkretisztikus hite volt: hitt abban, hogy az ember „*az életet halálra ráadásul kapja*”, s talán abban is, hogy a halál csak dionüszoszi álom, amely elmúlik, amint a bor okozta mámor szertefoszlik. Ez a szinkretizmus jellemezte érdeklődését és megbecsülését a különböző kultúrák és szellemi álláspontok iránt. *Sit ei terra levis* – nyugodjék békében!

Marosi Ernő

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap,
Sólyom László volt köztársasági elnök és a MOL
támogatásával jelenik meg

nka

Nemzeti Kulturális Alap

